

[PostScriptum]

Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu

Pedagoški fakultet
UNIVERZITET U BIHAĆU

ISSN 2232-741X

► **Post Scriptum** ► Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu ► Broj 1

► Izdavač: **Pedagoški fakultet Bihać** ► Za izdavača: **Nijaz Skender**

► Glavna i odgovorna urednica: **Šeherzada Džafić**

► Lektorice: **Almira Džanić i Belkisa Dolić**

► Redakcijski kolegij: **Alma Huskć, Bećo Pehlivanović, Dejan Šumar, Jasmin Hošić, Jasna Hamzabegović, Maida Džanić, Meho Čaušević, Sandra Novkinić, Senka Majetić, Šejla Karabašić, Vildana Pečenković, Zineta Lagumdžija**

► Savjet redakcije: **Amira Dervišević, Bernadin Ibrahimpašić, Elvira Islamović, Fehim Rošić, Muhidin Halilović, Naim Čeleš, Nijaz Skender, Zrinka Čoralić**

► Oblikovanje: **Bigraf Bihać/Nermin Nino Kasupović**

► Kontakt: **Žegar, Luke Marjanovića bb, 77 000 Bihać, BiH;**
Tel: 037-229-850, Fax: 037-229-878, www.pfb.ba

SADRŽAJ

Borba sa vjetrenjačama /Uvodna riječ/	1
Multilingvizam na internetu /Senka Majetić/	2
Poučavanje engleskom vokabularu /Sandra Novkinić/	8
O medijalnom i refleksivnom pasivu u njemačkom jeziku /Zineta Lagumdžija/	13
Jezik nekad, jezik sad /Almira Džanić/	19
Ekspresivna sintaksa u književno umjetničkom tekstu /Bernisa Puriš/	24
Poetičke i stilske odlike novelističkih pripovijetki u zbirci Hamdije Mulića /Amira Dervišević/	30
Mi u tuđim očima /Šejla Karabašić/	35
Poetičke (ne)određenosti bosanskohercegovačkog ženskog romana /Azra Verlašević/	39
Bošnjačka usmena književnost za djecu između hermetizma i kulturološke formacije /Vildana Pečenković/	47
Popularna i visoka kultura kroz umjetnost /Šeherzada Džafić/	51
Elementi popularne kulture u romanu Orhana Pamuka "Zovem se Crvena" /Belkisa Dolić/	56
Obrazovanje i rodne uloge /Elvira Islamović/	62
Savremeno poimanje motivacije /Muhamed Škrgić/	71
Muzička pedagogija u Bihaću u predškolskim ustanovama analiza i preporuka odgajateljima /Jasmin Hošić/	74
Komunikacija sa delikventnom djecom /Emina Kapić/	82
Analiza razlika morfoloških karakteristika i motoričkih sposobnosti polaznika škole košarke i učenika osnovne škole /Nijaz Skender, Naim Čeleš, Borut Pistotnik, Maja Pori, Dejan Šumar/	87
Uticaj nekih motoričkih sposobnosti, morfoloških osobina i konativnih regulativnih mehanizama na uspješnost izvođenja tehničkog elementa rukometa (hvatanje i dodavanje lopte), kod učenika srednje škole /Muhidin Halilović/	92
Efekti programa vježbi atletike na eksplozivnu snagu studenata druge godine /Muhidin Halilović, Amela Memagić/	96
Uloga tehnologije u razvoju pop muzike /Jasmin Hošić/	100

Likovni lajt-motiv u ovom broju ► **Meho Čaušević**

► Umjetnički radovi prikazani u ovom broju su slike/objekti autora Mehe Čauševića iz ciklusa **Duga i spirala**, nastali u periodu **2009-2010.** godine i publici predstavljani u **Galeriji BKC Tuzla.**

Riječ urednice

BORBA SA VJETRENJAČAMA

Često nam se desi da pročitamo neki naslov i mislimo da smo već iz njega "pročitali" dio teksta, ali kada dublje uđemo u suštinu vidimo da smo se prevarili. Tako i ovaj naslov *Borba sa vjetrenjačama* sugerira da će u narednom tekstu biti riječi o težini nastanka ovog časopisa, ali, naprotiv, teškim riječima nema mjesta u projektu i poduhvatu kao što je ovaj.

Pred nama je prvi broj časopisa Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću sa kojim počinjemo, nadam se, dugu tradiciju izdavačke djelatnosti ovoga tipa. Potreba za časopisom pojavila se od samog osnivanja Univerziteta, ali razni vjetrovi koji su dolazili sa raznih strana, nisu dozvoljavali da se energija usmjeri u pravom smjeru. Borba i ustrajnost nadvladala je sve prepreke, a rezultat viteške borbe je u vašim rukama.

Nepotrebno je govoriti o značaju ovog časopisa za našu društvenu, naučnu i kulturnu zajednicu gdje je on dokaz da naučnim stručnjacima sa ovog područja nije stalo da objave neki rad samo kako bi "dobili referncu" i/ili opravdali naziv titule, već i da daju doprinos iz oblasti za koju se opredjelili. Tako ova bogata riznica lijepih riječi, simboličnog naziva *Post Scriptum*, riznica je nečeg do čega je nauka došla i ponovo preradila. Ovdje ćete pronaći tekstove iz poljalingvistike: o zastupljenosti jezika na internetu, engleskom vokabularu, pasivu u njemačkom jeziku, o jeziku nekad i jeziku sad... Čitat ćete o sintaksi u književno-umjetničkom tekstu gdje lagano prelazimo na polje književnosti u kojem ćete čitati o poetičkim i stilskim odlikama novelističkih pripovijetki, poetičkoj neodređenosti ženskog romana, bošnjačkoj usmenoj književnosti za djecu. Kulturalni studiji i imagologija su nove discipline, njihovu suštinu imate priliku vidjeti kroz tekstove o Hermannu Hesseu i Orhanu Pamuku, te u tekstu o tome kakvi smo u očima Njemačke i Austrije čime već zadiremo u polje sociologije gdje ćete obogatiti svoje znanje o obrazovanju i rodnim ulogama, motivaciji i komunikaciji. Zatim prelazimo i na verbalnu rekreaciju koju vam donose tekstovi o rukometu i košarci. Cijeli časopis je začinjjen i muzičkim notama. Raznolikost tekstova upravo

govori o raznolikosti i bogatstvu koje posjeduje Pedagoški fakultet tako da je neosporna činjenica da će u prvom broju *Post Scriptuma* svako pronaći nešto za sebe.

Don Quijote je bio zaluden sa viteštvom i nije razlikovao stvarnost od imaginarnog života kao viteza, pa mu se desila borba sa vjetrenjačama, tako se i u ovoj borbi nije razlikovalo moguće od nemogućeg, tražio se samo pogodan vjetar. Sva borba, ma kakva bila, i sav vjetar koji pokreće vjetrenjače treba da postane samo pozitivna energija koja će nas tjerati da idemo dalje.

P.S. U taj mah ugledaše Sancho Panza i Don Quijote trideset ili četrdeset vjetrenjača koje su se nalazile na polju, i čim ih Don Quijote vidje, reče svom štitonoši: "Sreća upravlja našim stvarima bolje nego što bismo to mogli poželjeti; jer tamo vidiš prijatelju moj Sancho, ukazuje se trideset ili nešto više ogromnih divova sa kojima namjeravam da zametnem bitku, a plijen koji ostane iza njih bit će početak našeg bogatstva!" (Cervantes, 1951). ▣

Senka Majetić

MULTILINGVIZAM NA INTERNETU

Sažetak:

Opće prisustvo interneta me uvjerilo da smo na početku najveće jezičke revolucije ikad. Dok smo u prošlosti prvo imali govor, zatim pismo, i cijeli dvadeseti vijek se pisalo o povezanosti ova dva segmenta, sada smo suočeni sa novim medijem koji je sigurno značajniji od svojih prethodnika. Smatram da će jezik interneta u velikoj mjeri postati dio jezika koji će, u svom digitalno usmjerenom okruženju budućnosti, biti lingvistički standard.

Ključne riječi: *internet, lingvistička evolucija, komunikacija, kontekst.*

Bavljenje naučno-istraživačkim radom podrazumijeva bavljenje znanjem, a kako je znanje zapravo skup informacija, sasvim je razumljivo kako ozbiljnijeg naučnog (fundamentalnog i primijenjenog) istraživačkog rada nema bez intenzivne upotrebe tako bogatog “rezervoara” informacija kao što je internet. No, već danas internet

postaje predmetom naučno-istraživačkih projekata i pretvara se u značajan, ne samo tehnološki, već i politički, ekonomski, psihološki, sociološki ili jednom riječju – društveni fenomen. Istraživači se bave internetom u svojim magistarskim radovima, doktorskim disertacijama, a u posljednje vrijeme brojne naučne rasprave i skupovi, monografije i eksperimenti ga fokusiraju kao zanimljivu i relevantnu pojavu, vrijednu truda, vremena i angažmana. Dake, kao da je internet dualne prirode: s jedne strane on je izvor informacija potrebnih u naučnim istraživanjima, dok s druge strane, sam se tretira kao predmet naučno-istraživačkog rada. Stoga je nužno cijeliti njegove potencijalne učinke, koje je nužno i korisno istraživati.

Internet je eklektički medij što se može potvrditi u prisustvu više jezika. Jezik interneta je u početku bio engleski. Ipak, kao rezultat globalizacije, prisustvo ostalih jezika se povećalo.

Na uzorku od 3 239 matičnih “home page” stranica, prikazana je distribucija jezika na internetu, što je predstavljeno u tabeli 1.1.

Poredak	Jezik	Broj stranica	Procentualno
1.	engleski	2 722	82,3
2.	njemački	147	4,0
3.	japanski	101	1,6
4.	francuski	59	1,5
5.	španski	38	1,1
6.	švedski	35	0,6
7.	italijanski	31	0,8
8.	portugalski	21	0,7
9.	nizozemski	20	0,4
10.	norveški	19	0,3
11.	finski	14	0,3
12.	češki	11	0,3
13.	danski	9	0,3
14.	ruski	8	0,1
15.	malajski	4	0,1
	ostali jezici		5,6
SUMA		3 239	100

Tabela 1.1. Distribucija jezika na internetu.

Razlika u zastupljenosti engleskog jezika u odnosu na druge jezike je značajna i sukladna s općim stavom da je jezik interneta engleski. Naslov u New York Timesu je glasilo:

“World, Wide, Web: 3 English Words.”

U članku je zatim iznesen sljedeći komentar:

“Ako želite iskoristiti sve što internet nudi, postoji samo jedan način da to postignete – naučite engleski” (Spectar, 1996:4-5).

Autor priznaje sve veću upotrebu ostalih jezika:

“Kako se internet razvija, broj korisnika koji govore francuski i recimo ruski će biti sve veći i ova raznolikost će biti predstavljena na internetu. Upravo zbog toga što je internet primarno demokratski medij”.

On zaključuje:

“Ipak, to se neće desiti tako brzo...” (Specter, 1996:4-5).

Postoji sve više dokaza da je ovaj zaključak bio pogrešan. Procjena u korist jezika koji nije engleski je sve više, a pretpostavlja se da će internetom dominirati ostali jezici kako se sve više razvija komunikacijska infrastruktura u Aziji, Africi i Južnoj Americi. Istraživanje pod nazivom “Global Reach” pokazuje da se u pet godina broj korisnika interneta, u zemljama gdje engleski nije službeni jezik, povećao sa 7 milijuna na 136 milijuna. U određenim dijelovima svijeta, dominiraju lokalni jezici. Prema riječima japanskog autora Yoshi Mikamija, 90% stranica u Japanu je sada na japanskom.

U izvještaju koji je objavio Jupiter Media Matrix <http://www.jupitermediamatrix.com> se navodi da je najveći broj korisnika interneta izvan SAD-a. U izvještaju pod nazivom *Nua Internet Survey* koje je provedeno prošli mjesec se procjenjuje da na internetu postoji 378 milijuna korisnika, od čega 161 milijun u Sjevernoj Americi, a 106 milijuna u Evropi. Zanimljivo je da je 90 milijuna korisnika zabilježeno u Aziji i na Pacifiku, što će uskoro premašiti broj korisnika interneta u Evropi.

Internet predstavlja raspodjelu jezika i njihovo prisustvo u stvarnom svijetu, a postoji sve veći broj web stranica koje ovo potvrđuju. Ovaj trend izlazi izvan okvira web stranica i primjenjuje se na sve sfere interneta, gdje postoji lagan porast i tendencije prema sve učestalijem multilingvizmu. Chat grupe su sve više predstavljene različitim jezicima, na primjer Internet Relay Chat je u 2000. bio predstavljen sa 20 jezika. U istraživanju koje je proveo Geoff Nunberg

uočava se prisustvo 60 jezika zastupljenih u chat komunikaciji. Lista je dostupna na <http://www.irchelp.org/irchelp/misc/foreign.html>

Interactive Language Research Guide iznosi podatak o zastupljenosti 115 jezika <http://www.call.gov/resource/language/language.htm>

World Language Resources nudi 726 jezika <http://www.languages-on-the-web.com>

Neke stranice se fokusiraju na određene dijelove svijeta, gdje podaci koji se odnose na jezike zastupljene u Africi predstavljaju niz lokalnih jezika, npr. Yoruba jezik predstavljen sa 5 000 riječi uključujući glagole i imenice <http://www.africaservice.com>

Još niko nije precizno utvrdio koliko je jezika prisutno na internetu. Pokušala sam utvrditi određene zakonitosti između svjetskih jezika i jezika zastupljenih na internetu, ali sam prekinula nakon što sam utvrdila prisustvo dominantnih jezika.

Nije teško utvrditi postojanje najčešće korištenih jezika na internetu, isto se može primijeniti na jezike manjina, posebno u tehnološki razvijenim dijelovima svijeta koji, čini se sadrže veliki broj jezika manjina ili jezika koji izumiru.

Pretpostavljam da je oko četvrtinu svjetskih jezika zastupljeno na internetu.

Drugo pitanje je koliko su korisne ove web stranice. Sve dok se kritična masovnost interneta ne ostvari u zemlji, a odgovarajući sadržaji ne objave na lokalnom jeziku, motivacija da sadržaji ne budu objavljeni na engleskom nego na lokalnom jeziku će biti ograničena isključivo na preneosenje informacija. Odnosno, jednojezične web stranice su beskorisne ako ih niko ne posjećuje, ne služe za razmjenu informacija, itd.

Tehnološki razvoj će značajno promijeniti ovu situaciju. Nesumnjivo, upotreba jeftinog interneta će poprimiti masovne razmjere širom svijeta, a bežični internet će omogućiti još veću rasprostranjenost.

U navedenim je primjerima predstavljeno prisustvo jezika u pravom smislu. Ne postoje stranice koje isključivo analiziraju ili se bave jezicima s lingvističkog ili akademskog aspekta, postoje stranice koje dopuštaju upotrebu jezika kakvi jesu.

U mnogim slučajevima, ukupna zastupljenost ovih sadržaja na internetu, u smislu broja web stranica je prilično mala. Presudna činjenica je da su jezici prisutni čak i ako su predstavljeni beznačajnim web stranicama. Internet je idealan medij za jezike manjina zbog relativno jeftinih i jednostavnih

moгуćnosti kreiranja web stranice u usporedbi s korištenjem stranice u novinama ili dobijanjem prostora na radiju ili televiziji. S druge strane, razvijanje važnosti i prisutnost na internetu nije jednostavna.

Kao što je Ned Thomas komentarisao u uvodu za časopis *Contact* osvrćući se na smanjenu dominaciju engleskog jezika na internetu:

“Neće svi jezici na internetu biti marginalizirani zbog engleskog. Suprotno ovoj tvrdnji, postojati će velika potražnja za višejezičnim sadržajima” (Thomas, 2000:2).

Marie Lebert kaže sljedeće o budućnosti višejezičnosti na internetu:

Visejezičnost na internetu se može posmatrati kao sretna okolnost koja je prije svega nepovratna i neizbježna. U ovom smislu, možemo ismijati one koji se žale na nadmoć engleskog jezika. Nadmoć engleskog jezika nije pogrešna sama po sebi koliko je rezultat statističkih pokazatelja (više kompjutera po glavi stanovnika rezultira time da će više osoba govoriti engleski itd). Suprotan stav ne podrazumijeva “borbu protiv engleskog jezika” ili čak žaljenje oko statusa engleskog jezika, već služi kako bi povećao broj stranica na kojima dominira engleski jezik.

<http://www.ceveil.qc.ca/multieng2.htm>

Tyler Chambers, autor niza projekata o jeziku interneta se slaže:

Budućnost interneta je u još većem stepenu višejezičnosti, kros-kulturnom istraživanju i razumijevanju onog što smo već vidjeli.

Ovaj stav, čini se, nije upitan ni među onima koji su oblikovali internet, na primjer Tim Berners-Lee:

Internet mora biti jednako dostupan svima neovisno o ekonomskom statusu ili političkom uvjerenju, pripadnicima različitih kultura koji se izražavaju različitim jezicima i pismom (Berners-Lee, 1999:178).

Predstavljeni problem je praktične prirode, a mnogo je napravljeno od sredine 1990-ih. Kao prvo, standardni simboli su prošireni kako bi naglasci i dijakritički znakovi koji nisu dio engleskog jezika mogli biti uključeni, što je značilo dodavanje 256 znakova, što je malo u usporedbi s ortografijom arapskog, kineskog, korejskog i mnogih drugih jezika koji ne upotrebljavaju latinicu. Zatim je uveden UNICODE sistem koji je predstavio preko 65 000 znakova.

Danas je situacija bitno drugačija, a pokrenute su aktivnosti da bilo koji jezik s različitom orografijom bude prepoznat u operativnom sistemu. I Berners-Lee se raduje i očekuje dan kada će doći do povezivanja značenja unutar jednog jezika i između jezika, upotrebom “izvedenih jezika” koji će “sve informacije na svjetu učiniti da izgledaju kao jedna velika baza podataka” (Berners-Lee, 1999:200-201).

Mnogo treba napraviti da bi se ovo ostvarilo. Potreban je izniman razvoj lingvistike, posebno semantike i pragmatike kao i grafologije. Postoje ogromni nedostaci u komparativnoj leksikografiji gdje mnogi engleski termini povezani s internetom nisu prevedeni na druge jezike, a visok stepen upotrebe termina u različitom smislu postoji, u kom su riječi posuđene iz engleskog upotrebljene u lokalnom žargonu. Pozitivno gledano, u posljednjih deset godina poraslo je zanimanje za prevođenje kompjutorskih termina.

Bez sumnje je moguće zaključiti da će internetom dominirati različiti jezici. Ipak, nisam još uvijek pronašla komparativno istraživanje u kom su problemi predstavljeni na različitim jezicima. Niti je jasno šta će se desiti lingvistički kada se internetska tehnologija upotrebi u novim sferama te kada novi tehnološki utjecaji na jezik krenu u različitim smjerovima. Ono šta je jasno je da je lingvistička budućnost web stranica i interneta uopšte blisko povezana s razvojem tehnologije što otvara prostor za dalja istraživanja.

Lingvistička budućnost interneta

Čini se da je uobičajeno da sve povezano s digitalnom tehnologijom počne ili završi sa upozorenjem da će predstavljeni sadržaji uskoro biti zamjenjeni novim, a lingvistički aspekti nisu izuzetak. Bilo koji pokušaj za opisivanje jezika interneta u cjelini ili s referencom na određenu situaciju se sučava s prolaznošću tehnologije. Novi načini komunikacije neće dugo ostati onakvi kakvi jesu uz tehnološki razvoj s kojim se konstantno susreću, primoravajući korisnike da prilagode svoj jezik zahtjevima za novim kontekstom i otvarajući im mogućnosti da komuniciraju na nov način. Spremnost da se korisnici prilagođavaju jeziku kako bi se prilagodili potrebama novih situacija je suština lingvističke evolucije i potpuno će biti istražena u nekoliko narednih dekada dolaskom još sofisticiranijih oblika digitalne komunikacije.

Internet je predmet istraživanja ovog rada unutar kojeg sam razmotrila komunikaciju e-porukama,

fenomen sinhronog i asinhronog oblika komuniciranja te specifičnosti World Wide Weba. U svakom istraživanom segmentu sam pronašla jasne znakove pojavljivanja specifičnih različitosti jezika čije su karakteristike blisko povezane s tehnološkim kontekstom jednako kao i namjerama te do određenog stepena osobinama korisnika. Ipak, internet je samo dio kompjuterski usmjerenog jezika. Tehnološki razvitak koji će povezati internet s ostalim komunikacijskim situacijama će ponuditi osnov unutar kojeg će se razviti dodatne jezične različitosti.

Na isti način su ostala sredstva masovne komunikacije predstavila svoje specifičnosti: radio je predstavio novu vrstu jezika, što je ubrzo dodalo nekoliko dodatnih specifičnosti, onda je televizija dodala dodatnu dimenziju jezičnim sadržajima. Koliki će razmjer utjecaja na jezik biti ostvaren u kompjutorskoj eri je teško sa sigurnošću potvrditi što su Bob Catton i Malcolm Garret naveli u naslovu članka koji se odnosi na budućnost medija i sistem globalizacije:

“You ain’t seen nothing yet” (Cotton and Garrett:1999).

Inovacije se očekuju u svakoj od tri tradicionalna stepena komuniciranja: produkcija, transmisija i recepcija. S lingvističkog gledišta, razvoj je usmjeren u dva smjera na utjecaj na jezik unutar jezične zajednice te na jedinstvene karakteristike jezika.

Tehnološki razvoj neće biti toliko apokaliptičan u svojim doprinosima iako će donijeti određenu vrstu lingvističkih sadržaja. Interaktivni pristup sadržajima ima ključnu ulogu. Prisutnost interaktivnih sadržaja zahtijeva adekvatan pristup. Moramo razmišljati o dizajnu interaktivnih sadržaja razvoju jednostavnih naredbi koje će se primjenjivati u linearnom i interaktivnom mediju. Koliko će lingvistički sadržajni biti ovi programi? Fizička ograničenja tehnologije se moraju predvidjeti kao na primjer koliko je podataka moguće predstaviti u WAP (engl. Wireless Application Protocol) komunikaciji?

Izazov koji sa sobom nosi WAP je potaknulo razvoj upotrebe skraćenica koje su se pojavile u chat komunikaciji. Neke skraćenice su se pojavljuju zbog sličnosti sa rebusima (2day – today; B4 – before, C U l8r – see you later) ili je riječ o skraćenicama koje se upotrebljavaju među pripadnicima mlađe populacije Msg (message), BRB (be right back).

Osnovni emotikoni se također upotrebljavaju. Velikim slovima se može dati uloga sloga, kao u thN (then) i nEd (need). Ipak postojanje ovog medija

je potaknulo neke nove oblike (C% – cool) te cijeli niz sličnih sadržaja kao što su F2T (free to talk?), Mob (mobile), PCM (please call me), MMYT (Mail me your thoughts), RUOK (are you OK?). Rečenice koje sadrže više riječi ili uobičajeni odgovori se mogu reducirati na niz početnih slova: SWDYT (So what do you think?), BTDT (Been there, done that). Korisnici ovakvog načina komuniciranja su, čini se, svjesni koliku količinu podataka mogu predstaviti suglasnici i samoglasnici npr. TXT – text ili XLNT – excellent.

Moraju postojati ozbiljna ograničenja u količini podataka koji se mogu prenijeti upotrebom skraćenica, a većina nejasnih situacija se mogu povezati sa socijalnom interakcijom. Čini se neizbježnim da će rečenice biti kraće i da će se određena vrsta složenih struktura (npr. relativne rečenice) nastojati izbjeći.

Bez sumnje, cijeli niz limitiranih jezičnih sadržaja će se pojaviti s tim da će korisnici nastojati reducirati količinu teksta u porukama. Ironično je da zbog toga što upotreba skraćenica skraćuje vrijeme, lingvističke inovacije predstavljene ovom vrstom tehnologije postaju sve više zastupljene.

Zaključak

Kreatori internetskih sadržaja pokušavaju pronaći način kako da se izraze na jedinstven način. John Naughton je ovom pristupio vizionarski:

Sila iznimne snage... postoji na našem svijetu, i mi je tek primjećujemo. Već je promijenila način na koji komuniciramo, radimo, zabavljamo se i učimo, a uskoro će promijeniti načine na koji živimo i zarađujemo. Možda će jedan dan promijeniti način na koji mislimo. Oslabiti će postojeću industriju i kreirati novu. Dovesti u iskušenje tradicionalne koncepte nezavisnosti, ismijati nacionalne i kulturne granice i ignorisati kulturnu osjetljivost (Naughton, 1999:45).

Budući da je internet tako siguran pokazatelj socijalnih promjena bilo bi uistinu iznenađenje da tako radikalno inovativan fenomen ne ostvari utjecaj na način na koji komuniciramo. Jezik je osnov interneta zbog toga što su aktivnosti na internetu vezane za komunikaciju.

Kakvu vrstu utjecaja možemo očekivati kada je u pitanju jezik? U ovom slučaju se povezujemo s nizom specifičnih adaptacija u grafologiji, gramatici, semantici, sve do tehnologije koja je potrebna korisnicima. Oni sugerišu odgovor na pitanje

koliko je internet homogen lingvistički medij ili predstavlja žargon. Iako postoji niz karakteristika koje se povezuju s internetskim situacijama, sadržaji ne ostavljaju mnogo utjecaja na internetski jezik. Ipak, ako internetski jezik nije specifičan oblik komunikacije čemu onda možemo pripisati date karakteristike? Da li se bilo šta može potvrditi ako zauzmemo generalan stav o internetskom jeziku u cjelini? Da li je moguća lingvistička revolucija u okviru elektronske revolucije?

“Kao lingvistički medij, internet će nesumnjivo prerasti sociolingvističku stilsku komponentu kako bi bio uspoređen sa onim šta je u jeziku poznato kao tradicionalni govor ili pismo” (Collot and Belmore, 1996:27).

Ipak, prerano je da sa sigurnošću potvrdimo kakve će oblike ovi novi oblici izražavanja imati. Čak i oni predstavljeni u ovom radu su suviše neistraženi kako bi ih predstavili. Proučavanja internetskog jezika su u začetku. Dio problema se ogleda u prevelikoj količini podataka što se može povezati sa svim istraživanim segmentima. Čak sa značajnom količinom prikupljenih podataka postoje problemi koji se povezuju sa strukturom diskursa i načina

njihovog praćenja. Svaki istraživani segment predstavlja probleme koji se povezuju s tranzicijskom prirodom ovog medija gdje je internetski jezik u ranoj fazi razvoja, a teško je generalno razmotriti određene segmente. Zbog toga, ne sumnjam da će ovaj rad ponuditi bar pregled onog šta se dešavalo u određenom vremenu.

Drugi razlog zbog kojeg je teško predvidjeti razvoj internetskog jezika se iskazuje u postojanju različitih trendova. Internet je iznimno snažan, jedinstven i kreativan medij, što se može vidjeti kroz niz područja njegove primjene. Postoje dokazi za zanimanje za karakteristike simbola kako bi se obilježile vizualne specifičnosti. Kreativnost se može uočiti i u veoma restriktivnim lingvističkim područjima kao što je onomastika. Očito direktan oblik komuniciranja e-porukama je predstavio diskurs koji je prilično kompleksan upravo zbog toga što je internet ograničen na limitiran broj »običnih riječi« što pojedince i mase dovodi u situaciju koja zahtijeva kreativnost. Kreativnost podrazumijeva kretanje u neočekivanom smjeru. Budući da internet promiče globalnu komunikaciju i razmjenu znanja, nije iznenađenje da veliki broj korisnika ne želi prisustvovati u ovom mediju. Suprotno od toga, oni žele zaštititi svoje radove i sačuvati privatnost. Značajna pažnja se posvećuje zaštiti od spam sadržaja, što također ima lingvističku dimenziju.

Kao što sam naznačila u uvodu, ovaj rad sam napisala zbog toga što sam htjela saznati više o utjecaju interneta na jezik, a spoznala sam da je malo napisano o ovoj temi. Pokazalo se da rad ima tendenciju da objašnjava i da na neki način ne može biti konačan jer bilo koji rad o ovoj temi još u procesu stvaranja nije u skladu s vremenom na koje se odnosi.

Opće prisustvo interneta me uvjerilo da smo na početku najveće jezičke revolucije ikad. Dok smo u prošlosti prvo imali govor, zatim pismo, i cijeli dvadeseti vijek se pisalo o povezanosti ova dva segmenta, sada smo suočeni sa novim medijem koji je sigurno značajniji od svojih prethodnika. Smatram da će jezik interneta u velikoj mjeri postati dio jezika koji će u svom digitalno usmjerenom okruženju budućnosti biti lingvistički standard. Dok se još uvijek direktna komunikacija smatra primarnom, u sferi lingvističkih potencijala ljudske vrste možda ovo ne bude uobičajeno. U statističkom smislu, više ćemo komunicirati internetom nego direktno. Utjecaji onoga što se smatra “normalnom” izloženošću jeziku mogu se na isti način promijeniti. Socijalni utjecaji mogu biti toliko drastični da u ovom momentu mogu samo nagađati. Možda postoje osnove za stvarnu zabrinutost.

Uz uvažavanje svega šta sam napisala, mislim da nema razloga za zabrinutost. Smatram da internet na predstavlja smrt za jezike, suprotno od toga. Svaki segment na internetu predstavlja veliki potencijal za obogaćivanje jezika. Ne postoje naznake u segmentima koje sam istraživala da će internetski jezik ugroziti utemeljene jezičke standarde. Dolazak novih, neformalnih ili čak neobičnih oblika će doprinijeti lingvističkom obogaćivanju. Formalni jezik i različiti načini neformalnog izražavanja se mogu proučavati na nov način uz uvažavanje internetskog jezika.

Literatura

- Berners-Lee, Tim. 1999. *Weaving the Web*. London: Orion Business Books.
- Collot, Milena, and Nancy Belmore. 1993. *Electronic language: a new variety of English*. Amsterdam : Rodopi.
- Cotton, Bob, and Malcolm Garrett. 1999. *You ain't seen nothing yet: the future media and the global expert system*. London : Institute of Contemporary Arts.
- Crystal, David. 1995. *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Crystal, David. 1997. *English as a global language*. Cambridge : Cambridge University

Press

- Naughton, John. 1999. *A brief history of the future: the origins of the Internet*. London : Weidenfeld and Nicolson.
- Specter, Michael. World, Wide, Web : 3 English Words. *The New York Times*. 14. 4. 1996.
- Thomas, David. Interactional coherence in CMC. 1999. *Journal of Computer-Mediated Communication* 4 (4). <http://www.ascusc.org/jcmc/vol4/issue4/thomas.html>.
- Thomas, Ned. 2000. How much IT can minority languages afford? Editorial, *Contact* 16 (3).
- Wallace, Patricia. 1999. *The psychology of the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warschauer, Mark, and Deborah Healey. 1998. *Computers and language learning: an overview*. *Language Teaching* 31 (2).
- Wilbur, Shawn. 1996. *An archeology of cyberspaces: virtuality, community, identity*. New York and London : Routledge.

Summary

It seems to be a standard convention for papers dealing with digital technology to begin or end by warning their readers that everything they contain is going to be soon out of date, and a linguistic perspective on the subject is no exception. Any attempt to characterize the language of the Internet, whether as a whole or with reference to one of its constituent situations, immediately runs up against the transience of the technology. The different fields of communication will not remain for long as they are constantly evolving, putting users under constant pressure to adapt their language to the demands on new contexts, and giving them fresh opportunities to interact in new ways. The readiness with which people do adapt language to meet the needs of new situations, which is the heart of linguistic evolution is going to be fully exploited in the next few decades, with the emergence of yet more sophisticated forms of digitally mediated communication. The Internet has been the focus of this paper within which I have looked of four situations: e-mail, synchronous and asynchronous chatgroups and the World Wide Web. In each case, I have found clear signs of the emergence of a distinctive variety of language, with characteristics closely related to the properties of its technological context as well as to the intentions, activities, and (to some extent) personalities of the users. The Internet is only a part of the world of computer-mediated language. Many new technologies are anticipated, which will integrate the Internet with the other communication situations, and these will provide the matrix within which further language varieties will develop. □

Sandra Novkinić

POUČAVANJE ENGLSKOM VOKABULARU

Sažetak

Cilj rada je prikazati kako na najbolji način poučavati engleskom vokabularu. Usvajanje vokabulara se ne zasniva na principu da se razumije svaka riječ u tekstu, već na kompleksnom procesu koji podrazumijeva upoznavanje, učenje i upotrebu vokabulara u kontekstu. U svrhu postizanja što boljih rezultata pri poučavanju i usvajanju engleskog vokabulara, u ovom radu se daje osvrt na nekoliko strategija: odgonetnuti značenje iz konteksta; mnemotehničke vještine; bilježnice-rječnici i druge strategije usvajanja vokabulara. Prilikom poučavanja, neophodno je precizirati šta poučavati kada je riječ o engleskom vokabularu. Ono na što treba posebno obratiti pažnju prilikom poučavanja su izgovor i sricanje, vrste riječi, gramatika, kolokacije, idiomi, denotacija, konotacija, pravo značenje riječi, značenjske veze, tvorba riječi.

Svrhu i važnost poučavanja engleskom vokabularu nije potrebno posebno naglašavati, pogotovo kada je riječ o studentima jezika, jer razvijeni vokabular doprinosi boljem razumijevanju pročitane teksta. Riječi ne služe samo za čitanje nego i za pisanje, razgovor, slušanje, ali i za razmišljanje. Ljudi s bogatim vokabularom vode efektivniju komunikaciju koja je od ključnog značaja za uspjeh u životu i radu.

Ključne riječi: *vokabular, kolokacija, idiom, denotacija, konotacija*

Vokabular nisu samo riječi. Kada se govori o vokabularu, misli se na riječi koje ljudi poznaju i njihovu sposobnost da ih koriste. Međutim, neka nova stavka u vokabularu može biti više od jedne riječi, može se sastojati od dvije ili tri riječi da bi se izrazila neka misao. Jedan od primjera za ovakve izraze u engleskom jeziku su, na primjer, idiomi koji se sastoje od više riječi koji se ne mogu prevoditi riječ po riječ.

Poučavanje engleskom vokabularu je složen proces koji zahtijeva kontinuiran rad sa učenicima jer usvajanje vokabulara ne podrazumijeva samo pamćenje riječi, nego i sposobnost da se koriste automatski u različitim kontekstima.

“Općenito, vokabular je poznavanje značenja riječi. Ono što usložnjava ovu definiciju je činjenica da se riječi pojavljuju u najmanje dva oblika, receptivni – onaj koji se može razumjeti ili prepoznati i produktivni – vokabular koji se koristi u pisanju ili govoru” (Hiebert/Kamil 2005: 3).

Strategije usvajanja vokabulara

Strategija usvajanja predstavlja niz aktivnosti koje učeniku omogućuju izvršenje postavljenog zadatka. Strategija počinje kada učenik analizira zadatak, situaciju i ono što mu je dostupno. Osoba, zadatak, kontekst i strategija su međusobno povezani. Neke strategije su uvjetovane osobom, neke zadatkom, a neke su uvjetovane kontekstom.

1

“Odgonetnuti značenje iz konteksta je jedna od strategija za poučavanje učenika da koriste kontekst koji ukazuje na značenje riječi. Ova strategija je ključna u nastojanju da se iziđe na kraj sa oskudnim vokabularom, posebno prilikom čitanja originalnih tekstova” (Nation 2001: 232). Opće znanje o nekoj temi omogućuje lakše povezivanje nove riječi sa od ranije poznatom informacijom. Najvažnije je naučiti koje tragove tražiti i gdje ih pronaći. Prvo što treba uraditi je odrediti o kojoj se vrsti riječi radi (npr. imenica, glagol, pridjev, prilog), a onda ispitati kontekst rečenice koja sadrži istu riječ. Ako je nepoznata riječ imenica, onda treba pogledati koji je pridjevi opisuju, ili pored kojeg je glagola.

2

Slijedeći korak je traženje veze između ove rečenice i drugih rečenica ili paragrafa. Ono što može biti od pomoći su veznici, kao na primjer *but, because, if* ili adverbijali kao što su *however* ili *as a result*, interpunkcija, ali i riječi kao što su *this, that* i *such*.

Posljednja etapa podrazumijeva dolaženje do nekih saznanja iz ovakvih smjernica da bi se pretpostavilo o kakvom se značenju radi i na nekoliko slijedećih načina provjerilo da li je pretpostavka tačna: vidjeti da li su nepoznata riječ i ona čije se značenje pretpostavlja jednake; ako jesu, zamijeniti nepoznatu riječ sa rječju pretpostavljenog značenja; ako rečenica ima smisla, riječ čije se značenje pretpostavlja vjerojatno dobro opisuje nepoznatu riječ; zatim podijeliti nepoznatu riječ na prefiks, korijen i sufiks da se vidi da li značenje odgovara rječju čije se značenje pretpostavlja.

“Kada se uzme u obzir uloga konteksta u usvajanju engleskog vokabulara, važno je naglasiti da postoji više vrsta konteksta – neki upućuju na značenje riječi, a neki ne” (Cohen 1990: 22).

Jedna od strategija usvajanja engleskog vokabulara su i mnemotehničke vještine.

Mnemotehničke vještine su vještine koje olakšavaju pamćenje. Riječ mnemotehnički je nastala od imena grčke boginje pamćenja, Mnemosyne. Mnemotehničke vještine su sistematizirani postupci za poboljšanje pamćenja. Ova strategija koja pomaže pamćenju pokazala se veoma učinkovitom za učenje riječi izvan konteksta.

Postoji više vještina koje pomažu pamćenju, a jedna od njih je povezati oblik riječi i njeno značenje. Učenik odabire neku riječ maternjeg ili drugog jezika (L1 ili L2), neki pojam, koji fonološki ili ortografski slični zadanoj riječi drugog jezika (L2). Mora biti prisutna snažna asocijacija tako da kada se vidi ili čuje zadana riječ učini da se učenik prisjeti ključne riječi i tad se stvara vizualna predodžba. Važno je zapamtiti sliku interakcije između ključne riječi i strane riječi, na primjer cilj je španska riječ *payaso* (klovn), a ključna riječ je *pie* (pita) - asocijacija je pomisliti na sliku klovna koji baca pitu na prijatelja.

Jedna od mnemotehničkih vještina je i predočavanje slike neke riječi van konteksta. Predočavajući sebi sliku neke riječi učenik tu riječ može zapamtiti po konfiguraciji slova, broju slova ili po jednom slovu.

3

Nakon što dobiju informaciju o novoj riječi, učenici mogu praviti bilješke u obliku bilježnica-rječnika, karata-rječnika ili jednostavnih zabilješki duž margina ili između redova. Međutim, učenici se razlikuju u tome šta bilježe, kada i kako prave zabilješke.

Bilježnice-rječnici su neophodni za samostalno učenje.

“Schmitt i Schmitt preporučuju urediti bilježnicu u notes sa izmjenjivim listovima ili kartoteku u koju učenici, na primjer, pišu parove riječi i semantičke karte koje im pomažu da stvore sebi sliku asocijativne mreže ili veze koja postoji između novih i poznatih riječi” (Celce-Murcia 2001: 291).

Ono što se također dovodi u vezu sa bilježnicama je usvajanje korijena i izvedenica u porodici riječi, pravljenje zabilješki o stilističkim aspektima neke određene riječi ili pisanje rečenica koje pojašnjavaju njenu upotrebu.

Postoje mnoge druge strategije učenja koje pomažu u pronalaženju značenja riječi i njegovom pamćenju. Na učeniku je da odluči koju strategiju koristiti u svrhu usvajanja novih riječi. Nastavnici mogu poticati učenike da uporede srodnu riječ u maternjem jeziku (L1), uče u grupama vršnjaka, povežu riječ sa ličnim iskustvom ili prethodnim učenjem, da kad uče izgovaraju novu riječ naglas, da se služe usmenim i pismenim ponavljanjem, itd. U svrhu boljeg učenja i pamćenja novih riječi, Hedge smatra da je potrebno da “učenici proširuju znanja o vezama koje postoje među riječima kao što su na primjer, sinonimi i antonimi” (Hedge 2000: 405).

Šta poučavati?

Ono na što treba posebno obratiti pažnju prilikom poučavanja engleskom vokabularu su izgovor i sricanje, vrste riječi, gramatika, kolokacije, idiomi, denotacija, konotacija, pravo značenje riječi, značenjske veze, tvorba riječi.

Sricanje riječi engleskog jezika se temelji na fonološkoj i morfološkoj strukturi jezika. Ovakav sistematski postupak sricanja ukazuje na novi pristup pri poučavanju osoba kojima engleski jezik nije maternji jezik, kako postići tačan izgovor iz standardnih pisanih formi.

4

Isto tako, poznavanje tačnog izgovora može biti upitno. Slovo *a*, na primjer, može biti izgovoreno na najmanje pet načina: *cat* /æ/, *father* /ɑ/, *lawn* /o/, *cake* /eɪ/, *interval* /ə[schwa]/. Izgovor i sricanje su jasne karakteristike koje će učenici zapaziti kada se sa nekom stavkom susretnu po prvi put. Važno je da su oba aspekta tačno prezentirana i usvojena.

Engleski jezik je jezik u kojem ne postoji čvrsta veza između slova i glasa, što mnoge engleske riječi čini teškima za sricanje i/ili izgovor. Ovo je posebno vidljivo kada se engleski jezik uporedi sa, na primjer, bosanskim jezikom kod kojeg je izgovor dosljedan načinu na koji su riječi sročene.

Važno je znati kojoj vrsti riječi pripada neka riječ, ali i to da učenici poznaju dva ili više oblika jedne riječi: *wise* (pridjev), *wisely* (prilog), *wisdom* (imenica). Ponekad slične riječi mogu zbuniti učenika: *lend* (glagol) nasuprot *loan* (imenica) ili *affect* (glagol) nasuprot *effect* (imenica).

Neki nastavnici pretpostavljaju da jednom kada učenik nauči jedan od četiri osnovna oblika riječi (imenica, glagol, pridjev, prilog), lakše prepozna ili nauči sva četiri oblika.

Gramatika ne postoji sama za sebe. Gramatika predstavlja, u stvari, u njenom najjednostavnijem obliku obrasce formirane onako kako se kombiniraju riječi.

Potrebno je poučiti učenike gramatici neke nove stavke ako ona nije obuhvaćena uobičajenim gramatičkim pravilima. Neka stavka može imati neku nepredvidivu promjenu oblika u određenom gramatičkom kontekstu ili samo njoj svojstven način povezivanja s ostalim riječima u rečenicama; važno je upoznati učenike s ovom informacijom prilikom poučavanja osnovnom obliku. (Ur 1991: 60)

Kod predstavljanja novog glagola, važno je prikazati ga u prošlom vremenu, jer u engleskom jeziku postoje pravilni i nepravilni glagoli.

5

Prošlo vrijeme kod pravilnih glagola se tvori tako što se na infinitiv glagola dodaje nastavak *-ed*, a ako glagol završava na *-e* onda se dodaje nastavak *-d*, a nepravilni glagoli u prošlom vremenu poprimaju potpuno novi oblik (pravilni *work/worked*; nepravilni *speak/spoke*).

Kod predstavljanja nove imenice, potrebno je prikazati njen oblik množine s obzirom na to da imenice u engleskom jeziku mogu imati pravilnu i nepravilnu množinu. Pravilna množina imenica se tvori tako što se na imenicu u jednini dodaje nastavak *-s*, dok se kod imenica koje imaju nepravilnu množinu njihov oblik u množini mijenja (pravilna *learner/learners*; nepravilna *tooth/teeth*). Trebalo bi naglasiti i činjenicu da neke imenice u engleskom jeziku nemaju množinu (*advice, information*).

Korisno je predstaviti glagol sa glagolskim oblikom koji slijedi (*want to, enjoying*, itd.), kao i pridjeve ili glagole sa pratećim prijedlozima (*responsible for, remind someone of*, itd.).

Značenje riječi "kolokacija" se može jasno vidjeti iz dijelova iz kojih je ova riječ sastavljena **ko** (zajedno) + **lokacija** (mjesto). Kolokacija je riječ ili fraza koja se često javlja prije, poslije ili u neposrednoj blizini stavke vokabulara o kojoj je riječ. Kolokacija se sastoji od parova ili grupa riječi koje se uvijek iznova pojavljuju i koje su važne za usvajanje vokabulara. Kod predstavljanja riječi kao što su *decision* (odluka) i *conclusion* (zaključak), važno je znati da *we take or make decision* (donosimo odluku), ali *we come to conclusion* (dolazimo do zaključka). Na primjer, bacamo i loptu i novčić ali na različit način (*you throw a ball; you toss a coin*).

Dobro zvuči kada se kaže da je neko "mrtav umoran" (*dead tired*), ali zvuči čudno kada se kaže "mrtav iscrpljen" (*dead fatigued*). Ovo se dešava kad se ne uče kolokacije kao dio vokabulara drugog jezika (L2), pa je to razlog što su učenikov govor i pisanje čudni ili neprirodni.

6

Postoji nekoliko različitih vrsta kolokacija koje čine kombinacije glagola, imenice, pridjeva, itd. Najčešće vrste kolokacija su:

prilog + pridjev: *completely satisfied*,

pridjev + imenica: *excruciating pain*,

imenica + imenica: *a surge of anger*,

imenica + glagol: *lions roar*,

glagol + imenica: *commit suicide*,

glagol + izraz sa prijedlogom: *burst into tears*,

glagol + prilog: *wave frantically*.

Idiomi su nepromjenjive cjeline sastavljene od više riječi. Idiom je neka fraza ili izraz čije se značenje razlikuje od uobičajenih značenja pojedinačnih riječi koje ga sačinjavaju. Idiomi su veoma interesantni za obradu, jer su dio svakodnevnog vokabulara. Učenicima pričinjava zadovoljstvo raditi na figurativnim značenjima, kao i zamišljati moguća doslovna značenja izraza. Jedinstveno značenje idioma je ono što stvara posebnu poteškoću za učenike koji uče strani jezik jer se značenje, naravno, ne može odrediti pomoću značenja riječi koje su sastavni dio idioma.

Učenici će vjerovatno biti zbunjeni idiomima kao što su *to let the cat out of the bag* (pustiti mačku iz vreće/otkriti tajnu), *to shed crocodile tears* (prolijevati krokodilske suze/bititi neiskren), ili *to bite the dust* (zagristi prašinu/umrijeti). S druge strane, učenici će vjerovatno biti navedeni na sasvim pogrešno mišljenje onim što izgleda kao očigledno doslovno značenje drugih idiomima kao što su *to have cold feet* (imati hladna stopala/nedostajati hrabrosti), *to have second thoughts* (imati primisli/sumnjati), *to tighten one's belt* (stegnuti nečiji kaiš/bititi ekonomičniji) ili *to have good heart* (imati dobro srce/bititi dobra osoba). (Celce-Murcia 2001: 294).

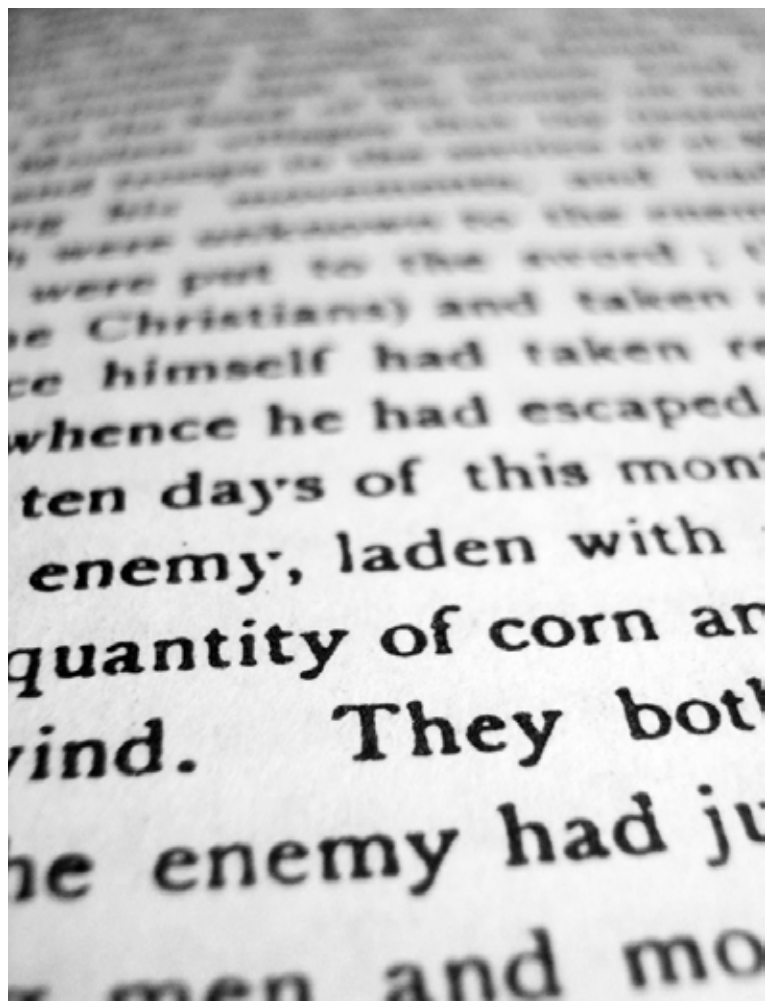
Idiomi su uobičajena vrsta višerječne jedinice koja se pojavljuje u engleskom jeziku, posebno u neslužbenoj konverzaciji i ne bi trebali biti zapostavljeni u procesu poučavanja engleskom vokabularu.

7

Svaka riječ ima denotaciju i konotaciju. Denotacija se odnosi na osnovno ili posebno značenje, dok konotacija predstavlja sporedno značenje neke riječi. Na primjer, riječ *scum* je naziv za sloj nečistoće na ljudskom tijelu ili površini vode, ali ova riječ ima i konotativno ili sporedno značenje i obilježava šljama, ološ nekog društva. Dok je denotacija sasvim jasna, konotacija se može mijenjati, može varirati. Konotacija ili sporedno značenje neke riječi se može mijenjati od negativnog do pozitivnog, tj. razlikuje se od kulture do kulture i od osobe do osobe. Ur smatra da je također "važno znati da li je neki pojam prikladan za upotrebu u određenim kontekstima. Da li je pojam uobičajen, rijedak, tabu u pristojnoj konverzaciji ili je formalan, neformalan itd.- pokazuje da li je pojam prikladan ili ne" (Ur 1991: 61).

Najvažnije značenjske veze koje učenici treba da savladaju prilikom usvajanja engleskog vokabulara su:

- sinonimi: riječi koje imaju isto ili približno isto značenje: *clever/smart* (pаметan/bistar). "Prave sinonime nije jednostavno pronaći jer oni zavise od konteksta" (Thornbury 2002: 92).
- antonimi: riječi suprotnog značenja: *rich/poor* (bogat/siromašan)
- hiponimi: riječi čiji je sadržaj uključen u sadržaj nekog drugog pojma. Ovaj se odnos u logici predstavlja odnosom nižeg i višeg pojma, odnosno superordiniranog i subordiniranog pojma: *dog/lion=animal* (pas/lav=životinja)

- superordinirani pojam: viši, sveobuhvatni pojam koji obuhvata specifične niže pojmove: *animal* (*dog, lion*).

Tvorba riječi predstavlja izvođenje nove riječi. Osnovni dio svake riječi je korijen na koji se dodaje neki prefiks na početku i/ili sufiks na kraju riječi u svrhu promjene značenja. Ako učenik razumije značenje nekih uobičajenih prefiksa i sufiksa, na primjer *sub-*, *un-*, *-able*, to će mu pomoći da odgonetne značenje riječi kao što su *substandard*, *ungrateful*, *untranslatable*.

8

Drugi način tvorbe stavki engleskog vokabulara je kombiniranje dvije riječi (dvije imenice, glagolske imenice i imenice ili imenice i glagola) da bi se načinio jedan pojam, na primjer *bookcase*, *follow-up*, *swimming pool* itd.

Svaki nastavnik jezika treba da razumije sistem i funkcionisanje drugog jezika (L2) kao i razlike koje postoje između maternjeg ili prvog jezika (L1) i engleskog kao drugog jezika (L2). "Potpuna

predanost, posvećenost, potpuna intelektualna i emocionalna reakcija su nophodni za uspješno slanje i primanje poruka na drugom jeziku" (Brown 2000: 10).

Zaključak

Poučavanje engleskom vokabularu kao i njegovo usvajanje je važno iz razloga što su riječi te koje nose značenje onog što želimo reći. Kako su riječi sredstvo kojim ljudi usmeno ili pismeno izražavaju svoje misli, neophodno je savladati što veći broj riječi kao i njihovu pravilnu primjenu. Bogat vokabular pruža mogućnost upotrebe prave riječi u pravo vrijeme.

Poučavanje engleskom vokabularu iziskuje strpljenje i kontinuiran rad. Za uspješan proces poučavanja od izuzetne je važnosti to da nastavnik tačno zna kojim stavkama engleskog vokabulara poučavati učenike. U procesu poučavanja nastavnik upoznaje učenike i sa strategijama usvajanja engleskog vokabulara koje učenicima olakšavaju pamćenje novih pojmova.

Iz svega ovog se može izvući zaključak da vokabular treba da raste i da se razvija jer on predstavlja vrata iza kojih se krije bogatstvo znanja.

Literatura

- Brown H. D., *Principles of Language Learning and Teaching*, San Francisco State University, fourth edition, 2000.
- Celce-Murcia M., *Teaching English as a Second Language*, Longman, third edition, s. l., 2003.
- Cohen A., *Language Learning*, Newbury House Publishers, New York, 1990
- Harmer J., *The Practice of English Language Teaching*, Longman, third edition, s. l., 2003.
- Hedge T., *Teaching and Learning in the Language Classroom*, Oxford University Press, London, 2000.
- Hiebert E. H. & Kamil M. L., *Teaching and Learning Vocabulary*, Routledge, London, 2005.
- Nation P., *Learning Vocabulary in Another Language*, Cambridge University Press, London, 2001.
- Pearson J., *Terms in Context*, John Benjamin's Publishing Company, Amsterdam, 1998.
- Thornbury S., *How to Teach Vocabulary*, Pearson Education Limited, London, 2002.
- Ur P., *A Course in Language Teaching*, Cambridge University, s. l., 1991.

Summary

The aim of this work is to show how to teach English vocabulary in the best way. Vocabulary learning is not based on principle that every word in the text must be understood but on the complex process that include looking into, learning and usage of vocabulary in the context. With the purpose of achieving better results in the process of teaching and learning English vocabulary, in this work is given the reference to some strategies: guessing meaning from context, mnemonic devices, vocabulary notebooks, and other learning strategies. On the occasion of teaching it is essential to specify what to teach when it is about English vocabulary. The special attention should be given to pronunciation and spelling, part of speech, grammar, collocations, idioms, denotation, connotation, appropriateness, meaning relations, word formation. There is no need for special accentuation of the purpose and importance of teaching English vocabulary especially when it is about language students because well-formed vocabulary contributes to better understanding of text.

Words are the tools not just of reading but also of writing, speaking, listening and thinking as well. People with good vocabulary conduct effective communication that is of pivotal importance for success in the life and in the workplace. ▣

Zineta Lagumdžija

O MEDIJALNOM I REFLEKSIVNOM PASIVU U NJEMAČKOM JEZIKU

Sažetak

Uvid u brojne publikacije s područja refleksivnosti pokazuje da je morfosintaktička klasifikacija refleksivnih oblika autora Helbig/Buscha, najčešće citirana klasifikacija sistema refleksivnih oblika u njemačkom jeziku. Polazeći od kriterija, da li je sintaktički subjekt u nominativu agens (vršitelj radnje) ili pacijens (trpitelj) ovi autori veze glagola sa povratnom zamjenicom pribrajaju ili centru ili periferiji sistema refleksivnih oblika.

U centru polja refleksivnosti nalaze se refleksivni oblici u kojima subjekt ima karakter agensa. To su povratni glagoli sa *sich* kao obaveznim dijelom predikata, bez semantičke refleksivnosti (*Er schämt sich*) i refleksivne konstrukcije sa *sich* kao objektom, koji je referencijalno identičan sa subjektom, dakle sa semantičkom refleksivnošću kao specijalnim oblikom tranzitivnosti (*Er wäscht sich*).

Na periferiji polja refleksivnosti su refleksivne forme u kojima subjekt ima karakter pacijensa, kod kojih je refleksivna zamjenica samo formalno prisutna, a koje su po značenju bliske pasivu te ih navedeni autori još smatraju parafrazama pasiva. Zbog njihove pasivne semantike ove konstrukcije u literaturi nazivaju medijalne ili srednje konstrukcije (*Medial- oder Mittelkonstruktionen*, usp. Welke 1997; Hundt 2002), a susreće se i termin medijalni pasiv (*Medio-Passiv*, usp. Helbig 2004). U periferiju sistema refleksivnih oblika ubraja se i tzv. refleksivni pasiv (*Reflexiv-Passiv*, usp. Vater 1995; Helbig 2004) koji sadrži i povratno *sich* i morfologiju pasiva (*Es wurde sich heftig geschlagen*). Ove konstrukcije s periferije polja refleksivnih oblika u mnogim gramatikama se skoro i ne spominju. Ovaj rad je pokušaj da se na temelju novijih radova o ovim jezičkim fenomenima da nešto kompletnija slika ovih relativno rijetkih konstrukcija u njemačkom jeziku.

Ključne riječi: *Refleksivni glagoli, medijalni pasiv, refleksivni pasiv.*

1. Morfosintaktička klasifikacija refleksivnih oblika

Već i površna analiza forme i upotrebe glagola u njemačkom jeziku pokazuje da se veliki broj njemačkih glagola pojavljuje u vezi s refleksivnom zamjenicom. Ova veza glagola i refleksiva nije iste prirode kod svih glagola. Helbig i Buscha (2001) u svojoj klasifikaciji polaze od semantičke uloge nominativa u službi subjekta kao temeljne razlike između različitih tipova upotrebe povratne zamjenice s glagolom, te refleksivne oblike u kojima subjekt u nominativu ima semantičku ulogu agensa događaja pribrajaju centru polja refleksivnosti (*Zentrum des deutschen Reflexivsystems*, usp. Helbig 2004: 19), a oblike u kojima subjekt nema karakter agensa/vršitelja već pacijensa/trpitelja ili je samo formalne prirode ovi autori pribrajaju periferiji polja refleksivnosti.

Za sveukupnost veze glagola i refleksivne zamjenice, autori Helbig i Buscha, upotrebljavaju termin *reflexive Verben im weiteren Sinne* (refleksivni glagoli u širem smislu). Sa sintaktičkog aspekta, a uvažavajući i druge specifičnosti veze glagola i refleksivne zamjenice, Helbig i Buscha (usp. Buscha 1982; Helbig/Kempton 1997; Helbig/Buscha 2001; Helbig 2004): razlikuju četiri tipa refleksivnih glagola u širem smislu:

1. *Reflexive Konstruktionen* (refleksivne konstrukcije),
2. *Reflexive Verben im engeren Sinne* (refleksivni glagoli u užem smislu),
3. *Reflexive Konstruktionen und reflexive Verben mit reziproker Bedeutung* (refleksivne konstrukcije i refleksivni glagoli s recipročnim značenjem) i
4. *Reflexive Formen* (refleksivne forme/ refleksivni oblici)

1.1. Refleksivne konstrukcije

Kod refleksivnih konstrukcija radi se o istoj logičkoj relaciji agens-pacijens (vršitelj – trpitelj) kakva postoji kod tranzitivnih glagola. Povratna zamjenica je kod

refleksivnih konstrukcija komponenta semantičke strukture rečenice. Ona je anafora imenice s karakterom objekta referencijalno identičnog sa subjektom, te se ovdje radi o semantičkoj refleksivnosti/povratnosti kao specijalnom obliku tranzitivnosti. Postupak supstitucije pokazuje da je kod ovih glagola povratnu zamjenicu moguće zamijeniti imenicom ili drugom zamjenicom (2), te s istom dovesti u odnos koordinacije (3):

1. *Die Frau wäscht sich.*
2. *Die Frau wäscht das Kind.*
3. *Die Frau wäscht sich und das Kind.*

U refleksivnim konstrukcijama, *sich* ima funkciju anafore koja zauzima mjesto jednog argumenta, tj. nositelja jedne semantičke uloge i mora u istoj rečenici imati svog antedecenta koji je subjekt glagola koji njime upravlja.

4. *Er wäscht sich.* (objekt u akuzativu)
5. *Er kann sich helfen.* (objekt u dativu)
6. *Er denkt nur an sich.* (prijedložni objekt)

U primjerima (4), (5) i (6) *sich* ima različite semantičke uloge u odnosu na glagol koji njime upravlja. Antecedent¹ anafore² *sich* u svim primjerima je subjekt glagola koji upravlja semantičkom ulogom koju signalizira *sich*.

1.2. Refleksivni glagoli

Kod "refleksivnih glagola u užem smislu" (*reflexive Verben im engeren Sinne*), refleksivna zamjenica je, za razliku od refleksivnih konstrukcija i refleksivnih formi, dio glagolskog leksema koji se kao takav unosi u leksikon i predstavlja svojevrsan tvorbeni tip neprijelaznih glagola.

Postojanje glagolskih konstrukcija koje su u odnosu sinonimije prema refleksivnim glagolima u užem smislu potvrđuje tezu da je kod ovih glagola refleksivna zamjenica sastavni dio glagola, npr. (Buscha 1982:171):

7. *Ich wundere mich über ihn.* = *Ich staune über ihn.*
8. *Die Schüler erheben sich.* = *Die Schüler stehen auf.*

1 Bußmann (2008: 45): "Antecedens [lat. antecedens] (...) in der Linguistik sprachlicher Ausdruck, auf den eine Anapher, z. B. ein Pronomen, beim Referieren zurückweist".

2 Bußmann (2008: 40): "Als direkte Anapher bezeichnet der Terminus eine sprachliche Einheit, die zu einer sprachlichen Einheit im vorangehenden Kontext (Antecedens) in einer anaphorischen Beziehung steht, d. h. mit ihr koreferent ist."

Refleksivna zamjenica kod "refleksivnih glagola u užem smislu" ima primarno leksičku funkciju, ona je sastavni dio glagola, tj. leksički dio predikata, te je pokušaj supstitucije u ovom slučaju negativna (Helbig/Buscha 1998:209):

9. *Die Frau schämt sich.* → **Die Frau schämt das Kind.*

Refleksivni glagoli u užem smislu nisu jedinstvena grupa glagola u pogledu postojanja nerefleksivne varijante. U okviru ove grupe glagola, razlikuju se glagoli koji postoje samo u refleksivnoj formi (*Reflexiva tantum*), refleksivne varijante nerefleksivnih glagola sa i bez promjene rekcije glagola i s promjenama značenja različitog stupnja, te refleksivni glagoli s fakultativnom upotrebom refleksivne zamjenice koja može biti izostavljena bez promjene značenja. Ova posljednja grupa refleksivnih glagola je relativno malobrojna.

1.3. Refleksivne konstrukcije i refleksivni glagoli s recipročnim značenjem

U određenim refleksivnim konstrukcijama, kao i kod različitih refleksivnih glagola u užem smislu uz glagol i refleksivnu zamjenicu pojavljuju se najmanje dva subjekta, a refleksivna zamjenica ne izražava odnos povratnosti i identiteta u direktnom smislu, već odnos uzajamnog djelovanja. Refleksivne konstrukcije u množini su homonimne, što znači da u ovisnosti o kontekstu mogu izražavati povratnost radnje na subjekt i referencijalni identitet subjekta i objekta (11) ili pak recipročni odnos između više subjekata. Homonimija se razrješava pretvaranjem pluralnih u singularne oblike (12) te zamjenom povratne zamjenice s *einander* (13) (Helbig/Buscha 1998:217):

10. *Hans und Peter waschen sich.*
11. → *Hans wäscht sich, und Peter wäscht sich.* (reflexiv)
12. → *Hans wäscht Peter, und Peter wäscht Hans.*
13. → *Hans und Peter waschen einander.* (reziprok)

Ovaj test homonimije istovremeno pokazuje da li je veza glagola i imenice refleksivna konstrukcija. Kod većine refleksivnih glagola u užem smislu, (*Reflexiva tantum* i *reflexive Verbvarianten*) izražavanje odnosa recipročnosti nije moguće, jer refleksivna zamjenica nije objekt (kao kod refleksivnih konstrukcija) koji je homoniman u množini. Dilema se i ovdje rješava pretvaranjem pluralnih u singularne oblike. Proba pokazuje da je glagol *sich erholen* refleksivni glagol, a ne refleksivna konstrukcija i da izražavanje odnosa recipročnosti, kod ovog glagola, nije moguće:

14. *Hans und Peter erholen sich.*
15. → *Hans* **erholt sich** und *Peter* **erholt sich.** (reflexiv)
16. → **Hans* **erholt Peter**, und *Peter* **erholt Hans.** (reziprok)

Postoji međutim i manja grupa glagola koji su u svom osnovnom značenju recipročni. Kao i kod refleksivnih konstrukcija s recipročnim značenjem, ovi se glagoli obično pojavljuju u množini, ali mogu stojati i u jednini, pri čemu se drugi subjekt obavezno povezuje prijedlogom *mit*:

17. *Hans und Peter verbrüdernd sich. (miteinander)*
→ *Hans* **verbrüdernd sich mit Peter.**

Kao i kod refleksivnih glagola u užem smislu tako i kod refleksivnih glagola s recipročnim značenjem, susrećemo glagole koji se pojavljuju samo kao refleksivni glagoli (18) i glagole koji imaju i nerefleksivnu varijantu s drugom valencijom i s drugim značenjem (19) i (20):

18. *Er hat sich mit seinen Eltern überworfen* (reziproka tantum)
19. *Die Geschwister vertragen sich/einander.* (recipročna varijanta)
20. *Er verträgt keinen Alkohol.* (nerefleksivna varijanta s drugim značenjem)

U pojedinačnim slučajevima je refleksivna zamjenica fakultativna, npr. (*sich*) *streiten*. Za razliku od drugih refleksivnih glagola, refleksivna zamjenica je kod recipročno-refleksivnih glagola uvijek u akuzativu.

1.4. Refleksivne forme

Četvrti tip u klasifikaciji "refleksivnih glagola" kako, autori Helbig/Buscha nazivaju sveukupnost upotrebe refleksivne zamjenice uz glagole, predstavljaju "refleksivne forme". Osnovni neobilježeni glagolski oblici, koji se unose u leksikon, su aktivni, nerefleksivni i prijelazni glagolski oblici. U tom smislu Welke (1997:225) smatra da na isti način kako pojedini glagoli imaju aktiv i pasiv kao forme konjugacije i refleksivne forme predstavljaju posebne oblike konjugacije pojedinih inače nerefleksivnih glagola, kao npr. glagoli *finden*, *schälen*, *arbeiten*.

Tipične primjere za najjednostavniju subklasifikaciju "refleksivnih formi" predstavljaju rečenice (21) do (23) (Helbig/Buscha 1998: 219-220):

21. *Der Schlüssel wird sich finden.*
22. *Der Apfel schält sich schlecht.*
23. *In der neuen Bibliothek arbeitet es sich gut.*

Pored navedenih formi za koje Helbig (2004) koristi termin *Medio-Passiv* (medijalni pasiv), u literaturi

se susreće i termin *Reflexiv-Passiv* (refleksivni pasiv) (Vater 1995; Ágel 1997, Hundt 2002, Helbig 2004), koji gramatike, vjerovatno zbog još prisutnih dilema oko prihvatljivosti ovog oblika, još ne poznaju. *Reflexivpassiv* označava refleksivne forme tipa:

24. *Hier wird sich täglich gewaschen.*
25. *Schau mal, da wird sich amüsiert.*
26. *So wurde sich gegenseitig in der Gruppe geholfen.* (Hundt 2002: 124)

2. Medijalni pasiv

Abraham (1987: 51) refleksivne forme pod (21), (22) i (23) zbog njihove blizine pasivu, naziva *Medial- oder Mittelkonstruktionen* (medijalne ili srednje konstrukcije). Ovaj autor medijalne konstrukcije, za razliku od semantički refleksivnih konstrukcija (*sich waschen*), naziva generičkim predikatima, jer subjekt/agens u odgovarajućoj aktivnoj rečenici ima opće značenje i u njemačkom mu odgovara neodređena zamjenica *man*. Navedeni primjeri se međutim u pogledu svoje "blizine" pasivu znatno razlikuju:

27. *Der Schlüssel wird sich finden.*
→ *Der Schlüssel wird gefunden werden.*
(Ključ će se naći.)
28. *Der Apfel schält sich schlecht.*
→ *Der Apfel kann schlecht geschält werden.*
→ *Der Apfel lässt sich schlecht schälen.*
(Jabuka se teško guli.)
29. *In der Bibliothek arbeitet es sich gut.*
→ *In der neuen Bibliothek kann gut gearbeitet werden.*
(U novoj biblioteci se dobro može raditi.)

Primjer (27) označava proces koji se vrši na subjektu/trpitelju. U funkciji nekonkretiziranog vršitelja je čovjek, ali je postojanje vršitelja komunikacijski nebitno i stoga potisnuto u drugi plan. Budući da je procesualnost osnovno obilježje pasivne dijateze, ova rečenica u pravom smislu riječi izražava pasivno značenje i s pravom se može smatrati parafrazom pasiva, što potvrđuje i mogućnost izražavanja njenog sadržaja pasivnom morfologijom: *Der Schlüssel wird gefunden werden* (Ključ će biti nađen).

Primjeri (28) i (29) ne označavaju proces koji se vrši na subjektu, već se u njima daje kvalifikacija tog procesa, odnosno mogućnost njegove izvedbe. Ovdje se radi o kvalitativnosti sa svojstvom uobičajenosti koja je rezultat ponavljanja neke radnje koje je

rezultiralo određenim iskustvom (usp. Belaj 2001: 31). U rečenici (28) to znači da je neko morao obavljati radnju guljenja jabuke, da bi mogao izreći konstataciju: *Der Apfel schält sich schlecht* (Jabuka se teško guli).

Isto se može reći i za primjer (29): Neko je morao raditi u biblioteci, da bi zaključio da se u njoj dobro radi.

Mogućnost transformacije u sva tri navedena primjera u tzv. man-rečenice upućuje na generičko značenje ovih refleksivnih formi (Helbig 2004: 20):

30. *Man* hat den Schlüssel gefunden.
31. *Man* kann den Apfel schlecht schälen.
32. *Man* kann in der Bibliothek gut arbeiten.

Iz navedenih primjera, može se zaključiti da se u primjeru (28) radi o pasivno-generičkom značenju, a u primjerima (29) i (30) o kvalitativno-generičkom značenju. Generička interpretacija čini medijalne konstrukcije nekompatibilnim s temporalno-punktualnim adverbijalnim odredbama (*temporal-punktuelle Adverbialbestimmung*, usp. Helbig 2004: 20), jer ove konstrukcije ne označavaju aktualnu radnju koja se odvija u određenom vremenskom trenutku, već označavaju svojstvo te radnje, tj. mogućnost njenog izvođenja, te su stoga kompatibilne samo s odredbama koje signaliziraju atributivnu funkciju (npr. *leicht, schlecht*):

33. *Die Tür öffnet sich leicht.*
* *Die Tür öffnet sich leicht, als er vom Buch aufblickte.*

Obilježje ovih konstrukcija je i parafraza konstrukcijom s glagolom *lassen*:

34. *Die Orange lässt sich schlecht schälen.*
35. *In der Bibliothek lässt es sich gut arbeiten.*

Ove konstrukcije ne dozvoljavaju ni upotrebu intenzivirajuće čestice "selbst", što je također jedna od odlika anaforično-refleksivnih konstrukcija:

36. *Er rasiert sich selbst.*
37. **Der Schlüssel hat sich selbst gefunden.*

Za razliku od anaforično-refleksivnih konstrukcija, generička interpretacija medijalnih konstrukcija ne dozvoljava priključenje agensa:

38. **Die Orange schält sich von ihm schlecht.*
39. **In der Bibliothek arbeitet sich von ihm gut.*

Medijalni pasiv/medijalne konstrukcije su relativno rijetke konstrukcije u njemačkom jeziku. Ove konstrukcije formalno sadrže refleksivno *sich*, ali

nemaju refleksivno već pasivnogeneričko značenje, primjer naveden pod (27), ili kvalitativnogeneričko značenje, primjeri navedeni pod (28) i (29). Tvore se i od prijelaznih i od neprijelaznih glagola, kod kojih je neodređeni ljudski agens semantički impliciran, ali ne može doći do njegove sintaktičke realizacije.

3. Refleksivni pasiv

Refleksivni pasiv je poseban oblik bezličnog pasiva i ispunjava istu funkciju kao i bezlični pasiv nerefleksivnih glagola. Refleksivni pasiv karakteriše istovremeno prisustvo *sich* kao refleksivnog markera i pasivnog oblika (= werden + Partizip II):

40. *Es wurde sich heftig geschlagen.*
41. *Hier wird sich amüsiert.*
42. *Hier wird sich geöffnet.* (*sich öffnen* als 'sich jmd. anvertrauen')

Kao jedno od glavnih obilježja refleksivnih glagola navodi se nemogućnost tvorbe pasiva. Stoga je *Reflexivpassiv* (refleksivni pasiv) jednog broja refleksivnih glagola, koji se čuje češće u govornom jeziku, te vrlo rijetko susretne u literarnim djelima, zapravo izuzetak od pravila. Još je Brinker (1969) uočio paralelu u načinu tvorbe refleksivnog pasiva i pasiva nerefleksivnih neprijelaznih glagola (*arbeiten, schlafen, tanzen* → *es wird gearbeitet / geschlafen / getanzt*).

Vater (1995: 187) je nakon ispitivanja prihvatljivosti refleksivnog pasiva, na grupi od 30 ispitanika, zaključio da se bezlični pasiv refleksivnih glagola ponaša na isti način prema odgovarajućem aktivu kao što se bezlični pasiv nerefleksivnog glagola ponaša prema aktivu nerefleksivnog glagola od kojega je nastao.

Analizirajući zakonitosti tvorbe refleksivnog pasiva i Hundt (2002:146) utvrđuje da postoje određena semantička ograničenja u odnosu na glagole kod kojih je moguća tvorba refleksivnog pasiva, a koja se sastoje u sljedećem:

Samo semantički refleksivni glagoli i leksički refleksivni glagoli dozvoljavaju tvorbu refleksivnog pasiva (Hundt 2002: 38):

43. *Er amüsiert sich.* → *Es wird sich amüsiert.*
(On se zabavlja. → Ovdje se zabavlja.)
44. *Er ergibt sich dem Schicksal.*
→ *Es wird sich hier dem Schicksal ergeben.*
(On se prepušta sudbini. → Ovdje se prepušta sudbini.)

Glagoli s medijalno upotrijebljenom povratnom zamjenicom nisu dostupni za tvorbu refleksivnog pasiva (Hundt 2002: 146), što važi kako za medijalne glagole tako i za medijalne konstrukcije:

45. *Der Koffer trägt sich schwer.* (medijalna konstrukcija)
 → *Der Koffer kann nur schwer getragen werden.*
/ Es ist schwer, den Koffer zu tragen.
46. *Der Draht biegt sich.* (medijalni glagol)
 → *Der Draht wird von jmdm /etwas gebogen.*

Za tvorbu refleksivnog pasiva postoje, međutim, semantičke restrikcije i kod semantičko-refleksivnih i leksičko-refleksivnih glagola. Samo glagoli sa anaforičnom i leksičkom povratnom zamjenicom i to samo oni kod kojih je impliciran ljudski agens u funkciji subjekta, dozvoljavaju tvorbu refleksivnog pasiva. Ta pretpostavka nije data u sljedećim primjerima:

47. **Es / Hier wird sich geizt.*
 48. **Es / hier wird sich ereignet.* (Hundt 2002: 147)

Postoji i niz refleksivnih glagola koji dopuštaju kako agensa s obilježjem - *ljudsko* tako i agensa s obilježjem +*ljudsko*. Ovi glagoli dostupni su tvorbi refleksivnog pasiva samo ukoliko se podrazumijeva ljudski agens kao subjekt. To npr. važi za glagole *sich öffnen, sich biegen* i njima slične; npr.:

49. *Hier wird sich geöffnet.* (Ovdje se otvara.= 'povjeriti se nekome')
50. *Hier wird sich gebogen.* (Ovdje se popušta. = 'popustiti pred nekim')

Činjenica da "man-rečenica" predstavlja značenjski ekvivalent formi refleksivnog pasiva ukazuje na generičko značenje refleksivnog pasiva u njemačkom jeziku.

51. *Hier wird sich täglich gewaschen!*
 → *Man wäscht sich hier täglich.* (Ovdje se svakodnevno umiva!)

4. Zaključak

Subjekt obje vrste opisanih "refleksivnih formi" (i medijalnog pasiva i refleksivnog pasiva) nije agens nego pacijens/trpitelj ili čisto formalno es. Refleksivne forme nemaju oblika infinitiva te stoga ne predstavljaju leksikonske natuknice, a refleksivna zamjenica u ovim formama nema vlastitu paradigmu i upotrebljava se samo u 3. licu. U pogledu morfologije i značenja, *medijalni pasiv* i *refleksivni pasiv* se jasno razlikuju.

Medijalni pasiv/medijalne konstrukcije su relativno rijetke konstrukcije u njemačkom jeziku. Ove konstrukcije formalno sadrže refleksivno *sich*, ali nemaju refleksivno već pasivnogeneričko značenje, primjer naveden pod (27), ili kvalitativnogeneričko značenje, primjeri navedeni pod (28) i (29). Tvore se i od prijelaznih i od neprijelaznih glagola, kod kojih je neodređeni ljudski agens semantički impliciran, ali ne može doći do njegove sintaktičke realizacije.

Refleksivni pasiv karakteriše istovremeno prisustvo *sich* i pasivnog oblika (= werden + Partizip II), a tvori se od glagola sa anaforičnom i leksičkom povratnom zamjenicom i to samo onih kod kojih je impliciran ljudski agens u funkciji subjekta. Refleksivni pasiv je vrsta bezličnog pasiva sa generičkim značenjem i funkcijom perspektiviranja glagolske scene u smislu fokusiranja događaja samog po sebi.

I dok je gramatičnost medijalnog pasiva neupitna, o gramatičnosti refleksivnog pasiva lingvisti još nemaju jedinstven stav. Stoga refleksivni pasiv ne nalazimo još u gramatikama. Povećavanjem broja radova koji se bave refleksivnim pasivom mijenjali su se i stavovi pojedinih autora prema ovoj refleksivnoj formi. Prema rezultatima istraživanja autori sve češće nailaze na primjere upotrebe refleksivnog pasiva, što znači da se može očekivati i širenje upotrebe ove, za sada rijetke, refleksivne forme.

Neophodnost fokusiranja radnje ili događaja je jezička univerzalija. Da li će u fokusu bit radnja ili događaj je kulturno uvjetovani specifikum prezentacije vanjezičkih sadržaja kod različitih jezičkih tipova. U okviru ovog shvatanja i procesi refleksiviranja, koji su u opoziciji prema aktivu sa jedne i prema pasivu sa druge strane predstavljaju alternativu aktivu i pasivu za izražavanje spomenute semantičke opozicije.

Zusammenfassung

Die morphosyntaktische Klassifikation der Autoren Gerhard Helbig und Joachim Buscha erscheint als meistzitierte Klassifikation des Reflexivsystems im Deutschen. Ausgehend davon, ob das syntaktische Subjekt im Nominativ das Agens oder das Patiens ausdrückt, werden die Verwendungsweisen des Reflexivpronomens entweder zum Zentrum oder zur Peripherie des Reflexivsystems im Deutschen zugezählt. Im Zentrum des Reflexivsystems befinden sich die Verwendungsweisen des Reflexivpronomens, in denen das Subjekt im Nominativ das Agens ausdrückt. Das sind die reflexiven Verben mit *sich* als obligatorischem Teil des Prädikats, ohne semantische

Reflexivität, und die reflexiven Konstruktionen, mit *sich* als Objekt, referenzidentisch mit dem Subjekt, also mit semantischer Reflexivität als Spezialfall der Transitivität. An seiner Peripherie sind die "reflexiven Formen", in denen das Subjekt im Nominativ das Patiens ausdrückt, die zwar sich enthalten, aber passivische Bedeutung haben und durch Passivkonstruktionen paraphrasierbar sind. Aufgrund ihrer Nähe zum Passiv werden diese Konstruktionen in der Literatur als "Medialkonstruktionen" oder "Medio-Passiv" genannt. Zur Peripherie des Reflexivsystems gehört auch das Reflexivpassiv, das gleichzeitig das Vorkommen von *sich*, als auch das Vorkommen von einer passivischen Form aufweist, z.B.: (Es wurde sich heftig geschlagen.). Diese reflexiven Formen im Deutschen bleiben in vielen Grammatiken kaum erwähnt. Diese Arbeit ist ein Versuch, diese relativ seltenen Konstruktionen im Deutschen auf Grund jüngerer Arbeiten zu diesem Thema zu erläutern.

Schlüsselwörter: Reflexive Verben, Medio-Passiv, Reflexiv-Passiv. ▣

- Welke, Klaus: *Eine funktionalgrammatische Betrachtung zum Reflexivum: das Reflexivum als Metapher*, Deutsche Sprache 3/97, 25. Jahrgang, Erich Schmidt Verlag, S.
- Zifonun, Gisela (2001): "Man lebt nur einmal." *Morphosyntax und Semantik des Pronomens man*. In: Deutsche Sprache 28. S.
- Zifonun, Gisela (2001b): *Grammatik des Deutschen im europäischen Vergleich. Das Pronomen. Teil I: Reflexiv und Rezipropronomen*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache (amades 4/ 01).

Literatura

- Ágel, Vilmos (1997): *Reflexiv-Passiv, das (im Deutschen) keines ist*. Überlegungen zu Reflexivität, Medialität, Passiv und Subjekt. In: Dürscheid, Ch./Ramers, K. H./Schwarz, M. (eds.) *Sprache im Fokus. Festschrift für Heinz Vater zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer.
- Belaj, Branimir (2004): *Pasivna rečenica*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet Osijek.
- Buscha, Joachim (1982): *Reflexive Formen, reflexive Konstruktionen und reflexive Verben*. In: *Deutsch als Fremdsprache*.
- Bußmann, Hadumod (2002): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Helbig, Gerhard/Kempton, Fritz (1997): *Das Passiv. Zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer*. Leipzig [etc.]: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (1998): *Deutsche Grammatik*. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin/ München/ Wien/ Zürich/ New York: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik*. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin/ München/ Wien/ Zürich/ New York: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard (2004): *Zum "Reflexivpassiv und zum "Medio-Passiv" im Deutschen*. In: *Deutsch als Fremdsprache* (2004/ Heft 1).
- Hundt, Markus (2002): *Formen und Funktionen des Reflexivpassivs im Deutschen*, Deutsche Sprache 2/02, 30. Jahrgang, Erich Schmidt Verlag, S.
- Vater, Heinz (1995): *Zum Reflexiv-Passiv im Deutschen*. In: H. Popp (Hrg.), *Deutsch als Fremdsprache. An den Quellen eines Faches. Festschrift für Gerhard Helbig zum 65. Geburtstag*. München.

Almira Džanić

JEZIK NEKAD, JEZIK SAD

(I dio – administrativno-pravni dokumenti)

Sažetak

Jezik je zbivanje, a ne stanje. Upravo je ta teza glavni problem ovoga rada koji objedinjuje dva vremena koja po prirodi ne bismo mogli objediniti. Ovaj rad dijahronu perspektivu pretvara u sinhronu.

Sve ove “postavke”, u radu, realiziramo preko jezičke građe stare preko pedeset godina! Građa se sastoji od petnaestak pisama i pojedine arhivske dokumentacije! Svaki ovaj dokument, uključujući privatnu prepisku – pisma, obrađujemo sa fonetskoga, morfološkog, leksičkog i sintaksičkog nivoa. Sve ovo nas vodi do cilja, do uočavanja smjenjivanja pojava i stanja u jednome jeziku, pa makar se radilo i o jednome kratkom vremenskom razdoblju. Svaka ova teza je dokumentovana primjerima iz teksta.

Sve ovo je medij pomoću kojega smo došli do cilja, do konkretnih razlika između jezika nekad i jezika sad.

Ključne riječi: *sinhronija, dijahronija, mijenjanje jezika, jezička baština*

1. Vrijeme i prostor

Građa, koju smo obradili, sastoji se od pet pisama i sedam administrativnih dokumenata. Valja napomenuti da je svu građu pisao javni pisar, koji je u to doba predstavljao najveći uzus jezika, a da je pošiljalac pisama uvijek govornik koji ne zna pisati. Također je bitno napomenuti da je materijal sačuvan u privatnoj zbirci. Vrijeme je ovih pisama ipak relevantno, jer pisma i ostala građa datiraju od 1927. godine, ili nešto ranije, to pouzdano ne možemo tvrditi, pa sve do 1964. godine. To je kratak vremenski period da bi mogao odati sve jezičke osobine toga vremena, ali ipak moramo imati na umu da su govornici, s obzirom na datum rođenja koji, možemo reći, premašuje jedno stoljeće, objedinili sve ono što predstavljala bitna kretanja u jeziku, sve ono što je mjerljivo.

Vrijeme ćemo istražiti kroz sama pisma i ostalu građu, ali ćemo se ovdje prvo pozabaviti prostorom u čijem su okrilju nastala pisma.

Kako smo već rekli, sva građa je nastala u uskom pojasu sjeverozapadne Bosne tačnije na području današnje Velike Kladuše (Male Kladuše), Cazina i Bihaća. Svi ovi gradovi su uvijek bili pod raznim utjecajima zbog svoga geografskog položaja (tzv. krvava Krajina), pa im i sam jezik odaje takvo stanje. Međutim, sve geografske, društvene i političke prilike ćemo izložiti kroz samu analizu građe.

Prije samoga prelaska na glavni problem našega rada, valja napomenuti da su ove oblasti, za vrijeme nastanka građe, bile u sastavu Jugoslavije, pa bismo sve zaključke koje smo dobili prilikom analize mogli vezati za četvrtu fazu razvoja bosanskoga književnog jezika. “Bosanski jezik u vrijeme između dva svjetska rata svoje pisane forme razvija u sklopu srpskohrvatskog jezika” (Jahić 61).

Poći ćemo od postavke da je jezik sama promjena i da je sav sazdan od promjena.

“Sve što ima oblik podložno je promjeni. Zato je razumljivo da se i jezik mijenja. Jezik se mijenja kad se bar jedna njegova jedinica, pod određenim uvjetima, preoblikuje, a to preoblikovanje ne utječe na sadržaj poruke. Tijek jezičnih promjena nazivamo poviješću jezika (...) Stoga je povijest svakoga jezika, kao i povijest uopće, neprekidan slijed neobrativih promjena” (Moguš, 9)

2. Administrativno-pravni dokumenti (opis i datiranje)

2. 1. Knjiga dužnika

Prvi dokument koji ćemo analizirati je “knjiga dužnika” iz 1934. godine (v. sliku 1 i 2). Na ovome dokumentu nalazimo slijedeće značajke:

- godinu bez tačke na kraju: 1934, a na drugome mjestu sa tačkom 1934.
- skraćenicu za godinu bez tačke: g,
- imenicu *opaska*,
- pridjev *lanjski* o čijoj ćemo etimologiji još govoriti...

2. 3. Punomoć

Punomoć je, također, administrativno-pravni dokument (v. sliku 4). Nastao je 29. augusta 1935. godine. Izdajamo slijedeće osobine ovoga dokumenta:

Slika 4, Punomoć

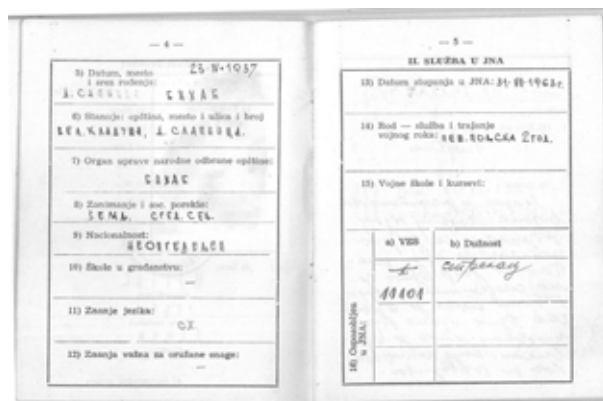
- imenicu *nasljednike*, glagol *nastuplja*, imenicu *prisege*, imenicu *uzapćenja*, *proti*, imenicu *utok*, pridjev *ništovnu*, pridjev *nasljedstvena*, pridjev *zapriječen*, imenicu *dne*, latinično-ćirilični pečat.

2. 4. Vojna knjižica

- pridjev *opšti*, veliki broj *ekavizama*, cijela knjižica je pisana *ćirilicom*, nacionalnost –
- neopredjeljno* (v. sliku 5 i 6).

Slika 5, Vojna knjižica

Slika 6, Vojna knjižica

2. 5. Oružni list

Oružni list (v. sliku 7) je tačno datiran na 28. decembra 1927. godine. Nastao je za vrijeme Kraljevine SHS i jezičko-stilski i historijski odslikava osobine toga vremena. Najznačajnije osobine su:

- imenica *srez*, imenica *županije*, imenica *delovodnika*, imenica *župan*, veliki broj *ekavizama*, zanimljivo je sa stilske stanovišta spomenuti "lični opis" o kojem ćemo detaljnije kasnije govoriti.

2. 6. Objava

Ovaj dokument nije datiran, ali po broju registra možemo zaključiti da je nastao 1946. godine. Navest ćemo samo neke osobine (v. sliku 8) :

- imenica *otsjek*, imenica *dne*, imenica *karotom*...

Slika 7, Oružni list

Slika 8, Objava

2. 7. Osobna iskaznica

Iskaznica (v. sliku 9) je nastala 1943. godine. Ovaj dokument je nastao za vrijeme NDH i jezik je u uskoj vezi sa NDH:

- pridjev *vlastoručni*, pridjev *obćinsko*, imenica *obćina*, imenica *kotar*, imenica *vlastnika*, pridjev *točni*, imenica *pristojba*.

Sa ovim smo završili sa administrativno-pravnim dokumentima. Na ovu građu ćemo se vratiti kasnije i detaljno je analizirati te uporediti sa stanjem u savremenome jeziku. Nakon ovoga, analizirat ćemo nešto drugačiju građu – pisma iz privatne dopiske.

Slika 9, Osobna iskaznica

3. Jezičko-stilska analiza

3. 1. Fonološka i morfološka analiza

Kako smo već spomenuli, većina analiziranih i opisanih dokumenata je starije od pedeset godina. Iz toga razloga i sam jezik na svim planovima odaje arhaičnost i starinu.

“U povijesti svakoga jezika dogodilo se mnogo glasovnih promjena, a za njihov je opis potrebno mnogo glasovnih zakona. (...) Glasovne se promjene zbivaju u određenome vremenskom razdoblju i nakon toga zamiru. To pred jezikoslovce postavlja problem određenja kronologije pojedinih promjena” (Mihaljević, 20).

Zbog toga ćemo krenuti od fonetskih osobina – npr. kod “Punomoćstva I” (v. sliku 3), nisu ujednačena pravila vršenja glasovnih promjena pa kod imenice *pretsjednik* ne dolazi do odstupanja od jednačenja suglasnika po zvučnosti, kakav je slučaj sa stanjem u savremenome jeziku.

Isti slučaj imamo kod “Punomoći” (v. sliku 4), gdje imamo u množini imenicu *našljednike* u kojoj se vrši jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, što nije slučaj u savremenome jeziku. U istome dokumentu, po ugledu na ovu imenicu imamo izveden i pridjev *našljedstvena*, koji nam govori da ovaj primjer nije štamparska ili pisarska greška.

Kod “Objave” (v. sliku 8) imamo ponovo različito stanje od stanja u standardnome jeziku – imenica

otsjek u kojoj dolazi na granici između prefiksa i korijena riječi do vršenja jednačenja suglasnika po zvučnosti. Na istome dokumentu imamo zabilježenu imenicu *karotom*, ali ne možemo utvrditi da li je to nastalo po utjecajem ruskoga jezika ili je štamparska greška, jer je ova imenica posvjedočena samo jednom.

Vrlo zanimljiv primjer predstavljaju imenica *občina* i pridjev *obćinsko* u kojima se imamo zvučno p, mjesto nezvučnoga b kao u savremenome jeziku.

“Uzroci jezičnih promjena, pa tako i glasovnih, mogu biti različiti. Jasno je da poredbeno jezikoslovlje ne može u potpunosti odgovoriti na pitanje zašto se neka glasovna promjena pojavila baš u prostoru u kojemu se pojavila, a ne negdje drugdje, i zašto baš u to vrijeme, a ne u drugo” (Mihaljević, 24).

Sa ovim bismo i završili opisivanje svake fonetske promjene!

3. 2. Leksička i sintaksička analiza

Struktura rečenice, a i sama upotreba rečeničnih veznika odaju dvije stvari: neujednačenu normu na svima razinama gramatičke strukture i arhaičnu sliku u jeziku. Još arhaičniju sliku odaje leksik, koji osim arhaičnosti odaje i historijsku pozadinu na kojoj su nastale pojedine riječi. Pojedine riječi odaju društveno uređenje: *županija, srez, mearifsko, kotar, točni, pristojba, lanjski...* Valja reći da osim ovoga imamo i razne utjecaje stranih jezika na leksiku ovih dokumenata. “Poput seobe ljudi, i riječi se kreću iz jednog jezika u drugi” (Škaljić, 13).

Sve ovo možemo potvrditi i na grafijskoj neujednačenosti, gdje imamo upotrebu ćirilice i latinice, ali i upotrebu obje grafije na jednome dokumentu.

4. Zaključak

Doista smo potvrdili tezu koju smo postavili na početku rada, tezu da je jezik zbivanje, a ne stanje, tj. da je jedino stalno u jeziku – mijenjanje. Prilikom analize uzeli smo za jezik kao pojam kratak vremenski period – od pedeset do sto godina, ali nam je sam jezik odao da i iz ovakve perspektive možemo pratiti sve njegove promjene. Svi analizirani dokumenti su odali neujednačenu normu, arhaične oblike, veliki broj ekavizama koji dana nisu svojstveni standardnome jeziku.

Moguće je da su sve “greške” koje mi kao suvremeni govornici uočavamo odraz tadašnje nestabilne

norme, a sa druge strane je opet moguće da je onaj koji je pisao ove dokumente govornik koji dobro ne poznaje normu. U svakome slučaju svi dokumenti na odaju važnu osobinu jezika i navodi nas da zaključimo da će i naš jezik nekad, možda za pedeset ili sto godina, mlađim govornicima zvučati ili izgledati ovako.

Svaki sakupljeni dokument nam služi kao živi svjedok historije Bosne i Hercegovine i raznih utjecaja na nju. Ujedno nam ove jezičko-stilske osobine mogu koristiti za bolje shvatanje pete faze razvoja bosanskoga književnog jezika.

Pošto smo se u ovome dijelu rada bavili administrativno-pravnom građom, koja je donekle sklona klišeiziranim izrazima, moguće je da rezultati do kojih smo došli, nisu dovoljno mjerljivi. Prave i potvrđene zaključke ćemo dobiti analizom građe iz privatne prepiske.

Literatura

- Brozović D. (2008) Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika. Zagreb: Školska knjiga
- Jahić, Dževad, H. S., P. I. (2004) Gramatika bosanskoga jezika. Zenica: Dom štampe.
- Mihaljević, Milan. (2002) Slavenska poredbena gramatika. Zagreb: Školska knjiga.
- Moguš, Milan. (1993) Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb: Globus.
- Škaljić, Abdulah. (1973) Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku. Sarajvo: Svjetlost.
- „Bosanski jezik“, časopis Filozofskoga fakulteta u Tuzli, 2005. godina

Summary

"The language is a happening, not a state." This thesis is the main problem of this work which unites "former" and "present" language, which by nature we couldn't unite.

We accomplish all these "tenets" through fifty - years - old language material! The material is contained from about fifteen letters and particular archives documentation. We analyzed every each document, including private letters, in phonetical, morfological, lexical and sintaxical level.

All of this is supported with examples from the text. Based on this, we will be able to see the language changes in time. □

Bernisa Puriš

EKSPRESIVNA SINTAKSA U KNJIŽEVNOUMJETNIČKOM TEKSTU

(na primjeru *Grozdanina kikota* Hamze Hume)

Sažetak

U radu se analizira stilematičnost (strukturna/formalna oneobičajenost), a zatim interpretira stilogenost (funkcionalna/upotrebna vrijednost) rečeničnih konstrukcija ostvarenih u književno-umjetničkom tekstu *Grozdanina kikota* Hamze Hume. Oba ova plana analize rečenice (i stilematični i stilogeni) ovdje ćemo promatrati kao međusobno uvjetovane, odnosno kao integralne dijelove oneobičajene rečenične strukture potencijalno predodređene za prenošenje pojačane izražajnosti, odnosno stilističkoga efekta.

Ključne riječi: *stilematičnost, stilogenost, sintaksostilem, stilistički efekat*

1. Stilističke pojave u rečenici vezane su za razne transformacije koje omogućuju njeno stilističko strukturiranje. Prema tome kako se vrši oneobičavanje nestilematične, normativne rečenice, javljaju se i razni tipovi rečenica kao stilematičnih jedinica. Još je antička retorika izdvojila četiri postupka strukturno-semantičkog oneobičavanja nestilematičnih jedinica. Ta četiri postupka na kojima se temelji tvorba svih stilematičnih jedinica jesu: *imutatio* (supstitucija, zamjena), *adiectio* (dodavanje, umnožavanje), *detractio* (oduzimanje, izostavljanje) i *transmutatio* (premještanje, permutacija). U ovome radu, analizirat ćemo eliptične i nominativne rečenice, koje nastaju operacijom oduzimanja, zatim retoričko pitanje i retoričko obraćanje, kao elemente ekspresivne sintakse što nastaju operacijom zamjenjivanja. Također, govorit ćemo o inverziji, čija se oneobičajenost u odnosu na primarni red riječi u rečenici temelji na operaciji premještanja. Nadalje, analizirat će se postupci ponavljanja (repeticije) i gomilanja, koji nastaju operacijom dodavanja. Samo strukturno oneobičavanje kao način oblikovanja stilematičnih jedinica, međutim, ne čini tekst poetskim. Tek njihova kontekstualna primjerenost, a to znači njihova upotrebna vrijednost ili funkcija

u određenome kontekstu, omogućava im status stilogenih jedinica, tj. takvih jedinica koje nose izražajnost, koje, zapravo, prenose stilistički višak obavijesti specifičan za svako pojedinačno književno-umjetničko ostvarenje. Razmotrit ćemo stilističke efekte u tekstu *Grozdanina kikota* koje ostvaruju pobrojane sintaksostileme.

1.1. Eliptične i nominativne rečenice

1.1.1. Stilematičnost eliptičnih rečenica temelji se na operaciji oduzimanja redundantnih rečeničnih članova, najčešće predikata, pri čemu se rečenica svodi na misaono i afektivno težišne riječi.

U *Grozdaninu kikotu* česte su elipse glagola čulne percepcije. To je elidiranje signalizirano dvotačkom, koja ovdje nije samo znak interpunkcije nego se ostvaruje kao stilsko sredstvo koje doprinosi dinamizaciji naracije:

Trgnem se: gušter me poplašeno gleda ispod čvoravog kamena. Osluškujem: šupalj vjetar duva kroz klisure. (5) /trgnem se i vidim/

Otvaram prozor: sve igra ludo vrzino kolo. (9) /otvaram prozor i vidim/
Okrenem se: Grlica zastala u redu, pa me posmatra. (101) /okrenem se i vidim/
Osluhnuh: Grozdan vodi u grob Grozdanu. (130) /osluhnuh i očuh/
Otvaram oči: Ivanka stoji vrh mene. (146) /otvaram oči i vidim/

Posebno su zanimljive i česte elipse glagola kretanja u adverbzivnim (suprotnim) klauzama:

Ja na kupanje u vir, a čiča pred kolibu da zgotovi ribu. (51) Vručina se razmahuje, a ja u gaj. (79) Vinogradi zriju, a ja na rijeku. (86) On ode svojoj djevojci, a Matija ravno k meni. (87) Idem ulicom, a Ivanka preda me. (91) Ja u vinograd, a Andre istrese sepet u masnicu. (100)

(Uočljivo je da ove eliptične klauze stoje u distaktnom sintaksičkom paralelizmu (tj. na različitim mjestima u tekstu romana), što doprinosi posebno ritmičkoj organizaciji teksta u cjelini.)

Upadljivo često javljaju se eliptične rečenice s djelomično reduciranim imenskim predikatom (složenim po modelu: kopulativni glagol *biti* ili neka njegova semantička varijanta + leksičko neglagolsko jezgro). U sljedećim primjerima izostavljen je kopulativni dio predikata, a realizirano je leksičko neglagolsko jezgro. Takve elipse najčešće se nalaze u opisnim sekvencama *Grozdanina kikota*:

Težak mir u krčmi. Zlatna vina pred nama. (145) *Uz rijeku bašte Raljevine*; u njima miriše vlažna hladovina. *Tik rijeke koliba čiča-Krnje*. (42) U dvorištu dud, pod njim krovinjara, crna, zgrčena. (8) U lišću zreo ton. (96) Danju bezizlazna mlitavost. (86) Nebo modro, duboko. (21) Dani bistri, jasni. (29) Vazduh svjež. (32) Nebo bistro, zvjezdano. (53) Vazduh zvonak kao boca. (75) Noći mlake i pijane. (86) Noć tamna (87) Koliba sva plava. (88)

Svedene na informativno težišne riječi, eliptične se rečenice ističu svojim ekspresivno-impersivnim vrijednostima. One svojom jezgrovitosti pojačavaju neke osnove misaono-emocionalne sadržaje djela (život prirode u *Grozdaninu kikotu*), ali stvaraju i posebne ritmo-melodijske efekte u tekstu kao cjelini.

1.1.2. Rečenice u kojima su izrečene samo supstantivne riječi nazivaju se *nominativnim rečenicama*. Obično se smatraju elipsama u širem smislu. To su strukture bez verbum finituma koje vrše funkciju rečeničnog saopćenja. Naime, u nekim slučajevima supstantivne riječi i/ili sintagme mogu vršiti funkciju predikata. Primjeri takvih rečenica u tekstu *Grozdanina kikota* su brojni. Evo nekih:

Pun mjesec smije se u Pojilima. Crne se čopori goveda. Tišina. Večer. (5) Oblaci se razmiču, a sunce se zapali na mokrom lišću. Bistra tišina. Fin i uzdrhtao trepet lišća veze vazduhom krhke i zvonckaste šumove. (16) Zrikavci zriču krto u lozi. Tišina. (67) Negdje leži širok uzdah. Noć. Duboka noć. Mir. (74) Podne leži u kršu. Negdje spava drevni bog. Mir. (30) Selo je u dubokom snu. Kasna noć. (57) Veče. Šta li radi ovo Ivanka? mislim ja i pušim lulu. Duboka noć. Negdje u klisuri čuče čuk usamljeno. (78) Podne. Sve utišalo. Krčma tamna vlažna. (98) Smrkava se, a otac šalje Martina po večeru. Mrak. Sjene se zavlache u kapine, a ja pratim Grlicu. (104) U selu mrak. Zirkaju svjetla. Zvonca zvonckaju nemirno u tami. Tiho. (52) Podne. Sretam Grlicu u ulici. (29) Ljeto. Dani izgaraju, a noći mlake i bijele kao žene. (38)

Neke nominativne rečenice podsjećaju na nerazvijenu dramsku didaskaliju, jer poput autora dramskoga teksta Humo daje i dopunska objašnjenja (slično didaskalijama), npr.:

On sjede ćutke i spusti bocu kraj sebe. - Rakija? - Rakija. Ćutanje. (67)

Ovako kratkim rečenicama, građenim od supstantivnih riječi, najčešće se nominalizira stanje u prirodi. Izostavljanjem glagolske riječi pažnja

se fokusira na sliku opaženu kao takvu, a ne na događanje. Takve rečenice najavljuju atmosferu poput naslova. One su opis dekora, ambijenta, prizora i sl. Kako se to vidi iz primjera, u *Grozdaninu kikotu* najčešće se osamostaljuju lekseme koje ulaze u semantičko polje *tišine* i *noći*.

Inače, rečenice koje imaju obilježje sceničnosti svojstvene su stilu *Grozdanina kikota*.

1.2. Retoričko pitanje i retoričko obraćanje

1.2.1. Svako pitanje koje zamjenjuje izjavnu rečenicu, a koje ima *osobitu silinu* naziva se *retoričkim pitanjem*. Riječ je, zapravo, o "afektivno nabijenoj kategoričkoj tvrdnji" (RKT 1986:651), koja se oblikuje kao pitanje na koje odgovor izostaje, jer se jasno pretpostavlja, ili ga uopće nema ili ga ne može ni biti. Kao takvo, retoričko je pitanje najpodesnija forma za izricanje sadržaja vezanih za najintimnije predjele ljudske duše, koje su upravo svojstvene lirskome svijetu *Grozdanina kikota*; osim toga, upravo je takvo pitanje najprimjereniji oblik za prenošenje nekih osnovnih idejno-tematskih sadržaja *Grozdanina kikota*, u prvom redu onih koji se odnose na čovjekovu vječnu zapitanost pred nepoznatim.

U sljedećem primjeru ostvareno je *retoričko pitanje u užem smislu (interrogatio)*¹ koje, inače, najčešće nalazimo u Ozrenovom unutrašnjem monologu:

O gospode, strašno je pogledati u raku, na ulazu u tvoje krajeve. Zašto li nam dosudi bol mjesto radosti u životu i dade nam vrijeme kao jedini lijek! (151)

U citiranom primjeru, retoričko pitanje (kojem prethodi retoričko obraćanje pojačano impulzivnim uzvikom) izraz je naglašene čuvstvenosti koja prelazi u patos. S druge strane, ono otkriva piščevu umjetničku intenciju – ono sadrži ideju djela o čovjekovoj vечноj zapitanosti pred nepoznatim. Zato iza takvog pitanja i ne stoji upitnik, jer odgovora nema.

Sličan misaono-emocionalni sadržaj naglašen je *dijalogizmom* u Svrzimantijinom govoru:

(...) Ko će ti znati ko ima pravo: mi, ili ovi zrikavci? Vrag će ga znati! Može biti da mjesec i jest bog ili, recimo, božje oko. (68)

1 Retoričko pitanje ostvaruje se kao *interrogatio*, tj. retoričko pitanje u užem smislu, te kao *dijalogizam*. Pod *retoričkim pitanjem u užem smislu* podrazumijeva se pitanje koje govornik postavlja sam sebi ili nekom drugom. Retoričko pitanje javlja se i onda kada govornik sam daje odgovor na postavljeno pitanje. U tom slučaju riječ je o *dijalogizmu* kao podvrsti retoričkog pitanja (v. npr. Zima 1988:144-145).

1.2.2. Pod *retoričkim obraćanjem* ili *apostrofofom* ovdje se podrazumijeva obraćanje upućeno predmetima, pojavama, odsutnim ljudima, prirodi, Bogu, višim silama. Retoričko obraćanje u *Grozdaninu kikotu* javlja se u završnim sekvencama teksta. Zauzimajući tako jaku poziciju, ono snažno intonira temeljne misaono-emocionalne sadržaje djela.

Molitvom, obraćanjem Bogu, završava se pretposljednje poglavlje (XLIV) *Grozdanina kikota*:

Sjetih se molitve što je čuh ljetos od čiča-Krnje:

„Veliki gospode, na nebu i u tičijem gnijezdu, u velikoj šumi i u sitnom mravu, stvorio si nas od zemlje i svi ćemo biti zemlja. Opašćemo kao što lišće opada i bićemo zemlja kao i ono. I po svakoga će smrt doći: po mrava i po medvjeda, po travku i po čovjeka. Ovaj svijet, bijel cvijet, u tvojoj je ruci, bože. Daj mu po smrti vječni miris i neka sja kao tvoje sunce na zemlji! Amen!” (151)

U posljednjem poglavlju (XLIV) iznova se javlja apostrofa, ovaj put prirodi – proljeću i koščelama:

Otvaram prozorče na čardaku i mislim:

O proljeće, što u srcu nosiš toplu radost, a u očima smijeh, kad opet dođeš u naše strane, probudićeš Grozdana i Grozdanu iz dugoga sna; i kikut života, kikut Grozdanin, ponovo će da zazvoni našom kotlinom. (152)

Košće, pjevajte Grlici vječnu pjesmu o ljubavi i o našem velikom ljetu! Pjevajte joj o prolaznosti svega, i neka joj se vječno smiješi duša u stranama našim! (153)

Sljedeći odlomak sadrži retoričko obraćanje, retoričko pitanje i eksklamaciju:

- Oj Maro, moja rano! Ko li će sad majci zapjevati, ko li će sad majku utješiti! Lele meni samohranoj i staroj!

Pohitao sam. Strašno je bilo slušati ovo jaukanje ranjena tijela.

Bože moj, kao vučica! Kolika je samo bol majke! (148)

Posebno je stilski efikasno retoričko obraćanje koje se ostvaruje u personifikaciji (*dub* se obraća prolaznicima), što je ponovo u suglasju s tematsko-idejnim sadržajem djela – stalnoj interferenciji čovjeka i prirode, odnosno stalnom preslikavanju čovjekovih unutrašnjih stanja na prirodu. Takvo je personificirano retoričko obraćanje u samome djelu i grafički signalizirano (kurzivom):

Stojim nad Svrzimentijinom kućom i mislim o sinočnjem snu. Siromah Svrzimentija! Kada se do godine povratim u ove strane, može biti da će moj prijatelj ležati pod ovim dubom. On će ležati, a *dub* će starački šumiti vrh njega i širiti nad njim svoje oronule ruke. *Pjevaće* o prolaznosti svega i *govoriće* zaprašenim i pokislim putnicima:

»O, *zaprasheni* i *pokisli* prolaznici! *Sjetite se nepoznatog što svakog čovjeka u životu čeka. Sjetite se zagonetnih puteva sudbine, jer pod mojim granama leži čovjek koji ih je preteško osjećao!*« (140)

(Retoričko obraćanje u vidu personifikacije ukazuje na složenost i izukrštanost različitih govornih planova u djelu.)

Retoričko pitanje i retoričko obraćanje u *Grozdaninu kikotu* djeluju kao snažna ekspresivno-impresivna sredstva koja doprinose retoričnosti diskursa *Grozdanina kikota*, naglašavaju afektivnost iskaza, dajući mu nerijetko nijansu patosa; zauzimajući jake pozicije teksta, ove figure ulaze u onaj niz stilističkih prosedea ostvarenih u *Grozdaninu kikotu* koji učestvuju u stvaranju naročito povišene intonacije i stepena napetosti cjelokupna djela; štaviše, to su forme koje naglašavaju osnovne emocionalno-misaone sadržaje djela.

1.3. Postupak inverzije

Inverzija je vrlo čest stilistički postupak kako u poeziji tako i u prozi. Međutim, budući svojstena i uobičajenoj, standardnoj rečeničnoj strukturi, ona gubi dio svojih stilističkih efekata. To, ipak, ne znači da ona ne može imati ekspresivnu i impresivnu vrijednost. Te vrijednosti inverzija poprima onda kada „jezički izraz u inverziji postaje vidljiv zato što je na nov način organizovan.” (Muratagić-Tuna 1991:62).

Detaljna analiza *Grozdanina kikota* pokazuje specifičnosti u upotrebi inverzije.

Inverzijom predikata u Grozdaninu kikutu naglašava se *trenutak* zbivanja u prirodi:

Razmače se oblak, a kotlina uzviknu, otvori se. (39)
Pada mrak, a dolina se pretvori u crno, šuplje džinovo oko. (72)

U tekstu *Grozdaninu kikutu* posebno su zanimljive *adverbijalne odredbe* koje se javljaju na početku rečenice kao svojevrsne "situacione kulise" (Silić 1984:19). Taj se postupak vrlo često ponavlja u uzastopnim rečenicama pri čemu se realizira djelomični sintaksički paralelizam, koji figurira i kao stilistički konektor:

Negdje uz draginu potočinu bijesno kreše konj kopitama. (...) Negdje u sumraku zvoncka zvono. (6)
Odozdo iz sela dopiru glasovi čisti i jasni. (16)
Poslije podne zašibaše rijetke i krupne kapi kiše po krovu, škljocavo se razbijajući o ploču. Poslije se oču okruglo i sočno puckaranje po lozovu lišću i pljusak se pretvori u huku šumova i šuštanja. U moju sobu uđe intiman i nasmijan šapat, a zatim zatutnja strahovito u Mrkulji i pljusak udari još bješnje. (15)

Adverbijalna odredba u sljedećim primjerima javlja se u postpoziciji, pri čemu je posebno istaknuta i naglašena značenjska vrijednost inverzivnog dijela. Zanimljivo je da ovdje funkciju (inverzivne) adverbijalne odredbe najčešće vrše lekseme koje pripadaju semantičkom polju emocije. To su, zapravo, leksičke metafore ili personifikacije. Inverzijom leksičke metafore u funkciji adverbijalne odredbe stilistički efekt biva udvostručen:

Duboka noć. Negdje u klisuri čuče čuk usamljeno. (78)
Zvonca zvonckaju nemirno u tami. (52)
Krš stegao Hučku u svoje tjesnace a ona, zagonetna i osamljena, šumi kadifasto i podatno. (29)
Svježja tijela smiju se golo i pohotljivo.

Stilistička funkcija inverzivnih personifikacija u navedenim primjerima proizlazi iz ospoljavanja i naglašavanja unutrašnjih preživljavanja poetskog čovjeka *Grozdanina kikota*.

Kada je riječ o *inverziji atributa*, onda se specifičnost takvog postupka u *Grozdaninu kikutu* ogleda u *gomilanju* pridjeva koji vrše funkciju inverzivnog atributa:

U dvorištu dud, pod njim krovinjara, crna, zgrčena. (6)
Odozdo iz sela dopiru glasovi čisti i jasni. (16)
Podnevi vreli i osamljeni žive u plavom kršu. (29)
Na bijelom tijelu gore joj sunčane zrake, tanke, srebrne. (31)

Postupkom inverzije nastaje pauza koja potcrtava značenjsku stranu svakog atributa u nizu, usljed čega njihovi sadržaji bivaju posebno opaženi detalji. Pritom se inverzivni atributi izriču s većim

intenzitetom i tonom višim nego što ga imaju drugi članovi rečenice.

U *Grozdaninu kikutu* upadljivo često dolazi do inverzije jednosložne imenice u funkciji subjekta. Nerijetko se takav postupak ostvaruje u svakoj drugoj rečenici, što za rezultat ima specifično ritamsko "oživljavanje" i tonsko "reljefiranje" cjelokupnog mikrodiskursa:

Mjesec zađe za oblak. Potamni noć. (...) Preplašene tice poletješe iz plotina u mrak. Odozgo iz sela dopire neprekidan šum. Negdje uz draginu potočinu bijesno kreše konj kopitama. (...) Negdje u sumraku zvoncka zvono. (6)

Miriše uzavrio sok. Vrućine žegu, a opet se osjeća da su na izmaku. U lišću zreo ton. Vazduh podsjeća na blisku jesen. (88)

Inverzija subjekta ponekad ima posebno eufoničan učinak:

Ujutro me probudi silna jeka. Kao da neka džinovska i željezna zveka tutnji u golim brdima. (11)

Ovako ostvaren inverzivni subjekt ostavlja utisak svojevrsnog muzičkog takta.

1.4. Postupak ponavljanja

Kontaktno ponavljanje riječi, u sistemu figura definirano kao epizeuksa, ne znači samo mehaničko ponavljanje pojma nego ono češće svjedoči o složenijem smisaonom sadržaju, odnosno o stilističkom pojačavanju značenja. U tom slučaju jedino obilježje po kojemu se značenjski diferenciraju ponovljene jezičke jedinice jeste intonacija – drugi član izgovara se povišenim tonom pri čemu se pojačava njegova semantičko-stilistička vrijednost. Na taj način postiže se, zapravo, gradacijsko pojačanje izražajnosti.

U primjerima koji slijede, koordinirano udvojeni prilozi u funkciji *adverbijalne odredbe* poprimaju dinamičko značenje – pomoću njih pojačava se osobina (intenzitet) radnje ili zbivanja u prirodi (npr. *spuštanja, nestajanja, zvonjenja*), odnosno naglašava se njihova prostorna dimenzija:

Onaj crni oblak s planine spuštao se sve bliže i bliže, (...) (15)
Kroz gole litice promiče plava rijeka i nestaje negdje daleko, daleko u poljima. (29)
Oblaci se spuštaju sve niže i niže. (27)
Iz vinograda zaluta po koji glas do pod naš prozor, a ja položim glavu na lvankine grudi, pa mi se čini da ti glasovi zvnone negdje daleko, daleko, a ne u našoj kotlini. (107)

Ponavljanje je ovdje ekspresivno sredstvo u funkciji oživljavanja vizualnih i auditivnih senzacija, vezanih za Ozrenov lik koji je svim svojim "bićem" uronjen u prirodu i njene ritmove.

Ponovljeni *predikati* u sljedećim primjerima najčešće se javljaju kao ekspresivno sredstvo kojim se intenzivira emocionalni odnos među likovima:

Čvrsto je grlim, grlim je svu. (28) - Grozdana, što ti drhti dah u grudima? – pita šapatom Grozdan, a ona sva drhti i samo se smiješi, smiješi. (31) - Ivanka, sviče. Vrijeme je da se rastajemo – kažem ja, a ona se samo smiješi, smiješi se čudno i pripija uza me. (66)

Priča mi o svojoj majci i o djedu u Vrdima. Majka joj zna mnogo, mnogo pjesama i priča, a djed u Vrdima ima veliku, veliku planinu, u koju nikad sunce ne dopire. (52)

Posljednji primjer se odnosi na slobodni neupravn govori u kojem se ponavljanjem evocira Grlicin govori, koji podsjeća na dječiji – na taj način iskazuje se lirska toplina, Ozrenova bliskosti prema Grlici.

1.5. Postupak gomilanja

Gomilanje je postupak pod kojim se podrazumijeva koordiniranost sintaksički homofunkcionalnih jedinica. Različite su stilske figure koje nastaju postupkom gomilanja: sinatroizam, distribucija, amplifikacija, kumulacija.² Homofunkcionalnost koordiniranih jedinica mogu tvoriti jedinice istog jezičkog nivoa: leksičkog, sintagmatskog i rečeničnog, ali i jedinice različitih nivoa, tj. njihove kombinacije: leksema i sintagma, sintagma i rečenica, leksema i sintagma i rečenica i sl. (Kovačević 1991:87).

Gomilanje je jedan od najuočljivijih postupaka u tekstu *Grozdanina kikota*. Taj se postupak u djelu najčešće ispoljava kao sinatroizam i kumulacija.

1.5.1. Pod *sinatroizmom* se podrazumijeva "gomilanje više stvari (raznih)" (Simeon 1969:372), odnosno gomilanje semantički raznorodnih elemenata objedinjenih jedino sintaksičkom funkcijom (Kovačević 1991:83). Ovakvom vrstom gomilanja različitih pojedinosti u tekstu *Grozdanina kikota* nijansiraju se zbivanja u prirodi odnosno slikaju detalji vezani za zbivanja u prirodi. Osim toga, stilistički efekt sinatroizma u *Grozdaninu kikotu* često biva udvostručen gomilanjem leksičkih metafora i/ili personifikacija. U opisu likova sinatroizam često ima meliorativnu, ali i pejorativnu funkciju.

Razmotrit ćemo svaki jezički tip sinatroizma pojedinačno:

a) leksički sinatroizam

Težak, rosan miris diže se iz plotina. (5) Nad Mrkuljom

² Četiri različita tipa gomilanja razradio je Miloš Kovačević u svojoj knjizi: *Gramatika i stilistika stilskih figura*. Sarajevo, 1991. U ovoj analizi slijedili smo Kovačevićevu razradu spomenutih figura.

zasta oblak i *težak*, *vlažan* dah siđe u kotlinu. (22) *Vlažna i crna* noć pritisnula selo, a ja se šunjam ulicama. (26) Dani izgaraju, a noći *mlake i bijele* kao žene. (38) *Noć krhka, jasna*. (67) *Noći mlake i pijane*. (86) Ustajem i otvaram kanate: sunce *zlatno, mekano*. (117) Nešto *krhko, providno* njiše se vrh nas u vazduhu. Sunce, *mekano i čisto*, prede zlatne priče po opalom lišću. (124) Cvjetovi gore na suncu kao smijehovi crveni i sva se bašta smije *vrelim, crvenim* smijehom (...). (64) *Mrk i crn* oblak nad kotlinom. Pada mrak, a dolina se pretvara u *crno, šuplje* džinovno oko. (74); Vinogradi *požutjeli, opustjeli*. (112) Vazduh se *smirio, pritajio*. (39) Razmače se oblak, a kotlina *uzviknu, otvori se*. (40) Stabla sa svojim crnim siluetama *hukte, zvižde i šibaju se* granjem. (9) Gucnu i on, *iskašlja se, iskrivi šiju, ispusti* nekoliko visoka i sumorna tona, pa otpoče: (91) A Koravac *uzvištao i uzvrištao*. (105) Gledam kako cepti Grozdana, sva *naga, vrela, povija se i vrišti* u Grozdanovu zagrljaju. (39) Krš stegao Hučku u svoje tjesnace a ona, *zagonetna i osamljena*, šumi *kadifasto i podatno*. (29) Svu noć je prepadalo, *tiho, krhko* šumeći po napola sasušenom lišću. (117) (oblaci) Vuku se *tiho i lijeno* kao promočene i šuplje tičurine. (27) *Lijeno i hrskavo* prežimlje blago i šum se šulja u tami. (21); Iz tame dopire *šušan, šapat i rzanje* konja. (55) Svuda zvoni *smijeh, glasovi, svađe i prepirke*. (105) Otišla si tamo gdje vječno žive i *cvijet, i ljudi, i tice*. (149) Čujem *brujanje, vrisku, kikot i draganje*. (38)

U *Grozdaninu kikotu* upadljivo često dolazi do gomilanja u rečenicama istoga paragrafa, pri čemu on dobiva osobine *disperzivnog* narativnog paragrafa (Lasić 1977: 93):

Priroda se profinila. Bestrasna je i sva od jasnih i finih tonova. Sva je od nečega *staklena, krhka*, a opet tako mekana, kao *kasne, sunčane* vlas. Da, jesen je, kažem ja. U prirodu je ušao mir, *umoran i bestrasan* mir. Ogromne žute mrlje šaraju kotlinu. *Tanki, bijeli* oblaci plove nad njom, šaraju brda *finim, plavim* sjenama, a Grozdan i Grozdana sjede u žutom vinogradu. (117-118)

Trešnje *obrane, opustjele*. Lišće im žamori *umorno i zaboravljeno*. Smokve petrovače *zore i vise* o krhkim granama. Dudovi *opadaju, leže i vištaju* po dvorištima. Vreo sok *kipi i resko ljepljivo vonja* u vazduhu. Rijeka *šumi i odnosi* mi dane. (33)

b) rečenični sinatroizam

Vjetar nanosi zalutale glasove, talasa zelena žita i maše lozovim mladicama. (23-24) (...) kaže Leko, prihvati ga za šiju, zamahnu njim u kovitlac, a on i ne zakrklja. (33) (...) povikaše konjima, povezaše ih pod vrbe i posjedaše po klupama. (33) A Ruži skaču grudi, plamte obrazi i, sva u znoju, ne da se Mati. (58) Samo se okrenu, nasmija mi se i nestade je u vrbama. (87) Eto, i Grlica je čula kako se kikoće Grozdana. Ja sam joj još ljetos pričao kako ona hoda po vinogradima i kako se smije i svađa s Grozdanom. Pričao sam joj i kako je mene mamila u svoju kolibu. (124)

Sinatroizam u citiranim primjerima češće je ostvaren asindetski nego sindetski. Asindetsko nabranje ističe mnoštvo i doprinosi dinamičnosti naracije.

1.5.2. *Kumulacija* je “gomilanje, kad se upotrebi više sličnih izraza da se predstavi jedna misao” (Simeon 1969: 727). Specifičnost kumulacije je u tome što se svi homofunkcionalni članovi rečenice vezuju za isti referent, pri čemu se ostvaruje referencijalna sinonimija. Stilogenost kumulacije počiva na semantičkom dodavanju, jer “svaki novi član koordiniranog niza ponavlja arhisemsku i dodaje diferencijalnu semantičku komponentu, što omogućuje da se opetovani referent stalno ponavlja u ‘novom ruhu’” (Kovačević 1991: 86).

U *Grozdaninu kikotu* kumulacija je uočljiv postupak poetskog strukturiranja rečenice. Prikazat ćemo njene osnovne jezičke tipove u kojima se ostvaruje.

a) Kumulacija istog jezičkog nivoa:

- *leksička kumulacija*:

U Mrkulji *zagrmi, zatutnji*, a otac se uznemiri i majka zaplaka. (16) Grozdanine grudi *drhte i trepere* u rijeci. (30) O Ivanka, Ivanka! - šapćem ja, a ona *se lomi, krši*. (56); Samo šušanj koji ispuštaju grane zahuknuo bi na mahove kroz *smiren i nepomičan* vazduh. (25) Dani *bistri, jasni*. (29) Trešnje *obrane, opustjele*. (33) Samotinja, govori on – a nešto te zazebe u srcu i postaješ *nesiguran i plašljiv*. (69) Krivošija je probudio *najdublja i najskrivenija* osjećanja u njima. (92); Negdje zveknu bukara, a kikut zazvoni *bezobrazno i raskalašno*. (102) - Hihii! Hihii! – zasmija se *podrugljivo i drsko* (...). (9); Načas sve utiša, pa neki *žamor, žagor, brundanje*, pa opet udri iznova. (104) (58) (Melantije) Proleti kao strašna *sablazan*, kao *prikaza* u suncu i surva se dolje na veliki drum, u oblaku prašine. (62)

- *sintagmatska kumulacija*:

- Lijepa Grozdano, - svirao je on – o, da si kćerka i *crnoga vraga i samog vukodlaka*, uveo bih te u moju kuću i bila bi srećnija nego u dvoru tvog oca bogatog. (81) I vračara Domulja ode po trave čudotvorne i ljekovite i kuha ih za *tri crne noći, za tri gluha doba* (...). (84)

- *rečenična kumulacija*:

(crni oblak) Gotov je *da izriga bijes, da spusti šape na nas*. (12) Negdje u klisurama, u suncu, zazvoni *bijesan i razgoličen kikut, zacereka se crven, strastven smijeh i vrisnu*. (31)

b) Kumulacija jedinica različitog nivoa:

- *leksema i sintagma*

Poslije *pritajeno, jedva čujno* disanje i mlak dah zastadoše na otvoru pećine. (30) Zapjevaše u kolu *jednoliko, u složan glas*, držeći se za ruke i pomičući tri koraka na desno a dva na lijevo. (60) Zrak pade na brijeg, a zrikavci zazrikaše *složno, u jedan glas*. (68) A Jure, visok kao bor, ide tromo i *široko, sa raširenim rukama* kao da će se s nekim hrvati. (102)

Stilistička vrijednost kumulacije, gomilanja sinonima, u *Grozdaninu kikotu* ogleda se u posebnom

imenovanju i najmanjih distinkcija jednog te istog pojma, što zapravo doprinosi preciznosti, elementarnosti i materijalnosti imenovanja u jeziku i stilu ovoga romana. Drugim riječima, postupak kumulacije u *Grozdaninu kikotu* ostavlja utisak velike raznovrsnosti.

2. Stilistička vrijednost (eficijentnost) ponavljanja, retoričkog pitanja, retoričkog obraćanja i inverzije u književnoumjetničkom tekstu *Grozdanina kikota* najčešće za rezultat ima variranje intenziteta (pojačavanja), dok se gomilanjem i eliptičnim rečenicama ostvaruje efekt variranja kvantiteta (uvećavanja ili umanjanja). Upravo stilistički efekt otkriva adresatov (piščev) subjektivni odnos prema sadržaju koji se, između ostalog, markira i sintaksostilističkim postupcima. S druge strane, sintaksostilistički postupci, u međusobnom dodiru i izmjeni, stvaraju specifične ritamske i značenjske kvalitete što stoje u suglasju s temeljnim motivima i osjećanjima u potskoj strukturi *Grozdanina kikota*, ali ih i potcrtavaju i naglašavaju omogućujući tako recipijentu umjetničkoga teksta da intenzivnije doživi njegovu osebnost i neponovljivost.

Literatura

- Kovačević, M. (1991) *Gramatika i stilistika stilskih figura*. Sarajevo: Književna zajednica Drugari.
- Lasić, S. (1977) *Problemi narativne strukture*. Zagreb: Liber.
- Muratagić-Tuna, H. (1993) *Jezik i stil Ćamila Sijarića*. Novi Pazar – Priština: Damad – Filozofski fakultet.
- (RKT) *Rječnik književnih termina* (1985) Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Silić, J. (1984) *Od rečenice do teksta*. Zagreb: SNL.
- Simeon, R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Zima, L. (1988) *Figure u našem narodnom pjesništvu* (Pretisak izd. JAZU iz 1880). Zagreb: Globus.

Summary

This paper deals with analysis of stylemec aspect (structural/formal extraordinariness) and with the interpretation of stylogenic quality of sentential constructions created in the literary work of “Grozdanin kikut” by Hamza Humo. We investigated both aspects of the analysis of the sentence (stylemec and stylogenic) as dependent mutually and as integral parts of extraordinary sentential structure respectively that is potentially predetermined for passing of intensified expressiveness, especially stylistic effect. □

Amira Dervišević

POETIČKE I STILSKE ODLIKE NOVELISTIČKIH PRIPOVIJETKI U ZBIRCI HAMDİJE MULIĆA

Sažetak

Formulativnost kao temelj prenošenja usmenoprocne tradicije otkriva se i u novelističkim pripovijetkama. Na primjerima formula u pojedinačnim izvedbama, prepoznaje se darovitost pripovjedača. Kao predložak za razmatranja koja slijede poslužile su novelističke pripovijetke iz rukopisne zbirke usmenoknjiževnih proznih vrsta učitelja, etnografa i pisca za djecu Hamdije Mulića nastaloj početkom XX stoljeća za vrijeme njegovog učiteljevanja u Hrasnici kod Sarajeva.

Ključne riječi: *usmena proza, poetičke odlike, stilske odlike, novelističke pripovijetke*

1. Novelističke pripovijetke

U literaturi o usmenoj književnosti sintagmom *svagdanjske pripovijetke* obuhvaćene su novelističke i šaljive pripovijetke čije se poređenje sa bajkama zasniva na razmatranju odnosa čudesnog i svakodnevnog. Dok se svagdanjske pripovijetke “zbivaju u realnom životu premda mogu imati i neke nadnaravne motive” (Bošković-Stulli 1997: 162), u bajkama su elementi stvarnosti “oslobođeni prvotnih konkretnih značenja” (Luthi 1997: 68), a “čudesna temeljna” (Bošković-Stulli 1997: 21). Vido Latković terminom *novela* (koji odgovara značenju sintagme *svagdanjske pripovijetke*) obuhvata “sve priče razvijenog sižea sa predmetom iz stvarnog gradskog ili seoskog života, realistički shvaćenog i prikazanog” (Latković 1967: 113).

Maja Bošković-Stulli novelističke pripovijetke posmatra kao dio šire skupine pripovijedaka u čijem se sastavu kao posebna vrsta nalaze šaljive pripovijetke, ali i legendarne pripovijetke, bajke, šaljive priče, rugalice, formulne te priče o životinjama. Za razliku od Latkovića, koji kao bitnu osobinu *novela* ističe njihov sadržaj uzet iz stvarnosti, ali

realistički shvaćen i prikazan – Maja Bošković-Stulli naglašava da se i novelističke pripovijetke, kao i sve ostale vrste šire shvaćenog pojma pripovijedaka “doživljuju uvijek kao izmišljene, nadnaravne i pustolovne” (Bošković-Stulli, 1997: 164). Uočljivo je da upravo nadnaravni sadržaji predstavljaju problem koji različito posmatraju spomenuti znanstvenici. Raspon se kreće od prihvatanja do odbijanja čudesnih sadržaja. Međutim, u brojnim primjerima i iz bošnjačke usmene tradicije vidimo da se neka kazivanja, bez obzira na postojanje čudesnih motiva, svrstavaju u žanr pustolovne pripovijetke. Ako usporedimo kazivanja sa nadnaravnim sadržajem, primjećujemo da je funkcija čudesnih motiva i način njihovog oblikovanja, baš kao i kod realnih motiva, različita od jedne do druge usmenoprocne vrste. Dok je u bajci nadrealno dio bajkovitog svijeta i tako se doživljava, bez užasa ili straha, u svagdanjskim pripovijetkama je čudesno upravo ono nadrealno koje svojim prodorom u svijet ne ostavlja likove ravnodušnim i kod njih izaziva onakvo emocionalno stanje kakvo bi izazvala bilo koja neobjašnjiva pojava iz naše svakodnevnice uz prisustvo svijesti da se radi o čudu.

Zajednička crta novelističkim i šaljivim pripovijetkama, s jedne strane, i bajkama, s druge, jesu kompozicija i stil: “Kao i kod bajke, kompozicijom novele teži se izazivanju i stalnom održavanju slušačeve pažnje. Samo, za razliku od bajke, niz situacija u noveli stoji u tešnjoj uzročno-posledičnoj vezi (...)” (Latković 1967: 113).

Max Luthi je stalne formule, stajace brojeve, ritmičke i rimovane početke i završetke označio kao obilježje stila u novelističkim i šaljivim pripovijetkama kao i u bajkama. Zato ih je sve obuhvatio pojmom *Marchen* u širem okviru.

U rukopisnoj zbirci Hamdije Mulića nalazi se pet kazivanja koja po svojim osobinama odgovaraju žanru novelističke pripovijetke. Ove priče, vjerno zapisane prije više od jednog stoljeća, predložak su za razmatranja koja slijede.

Polazeći od činjenice da je formulativnost jedno od osnovnih obilježja usmene književnosti i da formule, široko shvaćene, čine podlogu "kreativnosti u pojedinačnim izvedbama", uočava se kako je pripovjedač, u vrlo čvrstim kompozicijskim i sižejnim strukturama usmenoknjiževnih proznih vrsta koje postavlja tradicija, birao određeni jezički izraz koji funkcionira saobrazno zadatim okvirima. Budući da je formula prema definiciji H. De Boora i W. Mohra "fiksacija neke misli ili pojma, koja je postala tradicionalnom i može se u različitim povezanostima redovno ponavljati u jednakoj ili približno jednakoj verziji" (Bošković-Stulli 1997: 37), stilemski primjeri ograničeni su na one u kojima se javljaju sinonomske varijante i gradacijski nizovi, reduplikacije i multiplikacije. Na razini kompozicije primjerima inkoativnih i finitivnih rečenica, kao jakih pozicija formulnih epizoda koje se javljaju u novelističkim pripovijetkama, otkrivaju se odstupanja koja čine odklon od pravila koje postavlja tradicija, a također i postupak kojim to kazivač provodi.

Da bi se protumačila konkretna vrijednost stilema u pripovijetkama, kazivanje se mora posmatrati kao cjelina jer tek tada dobijamo odgovor na pitanje kako sudionik lanca usmene tradicije bira iskaz koji je kvalitetniji.

1.1. Sreća

Omiljeni lik bošnjačke usmene tradicije, a to potvrđuje i sadržaj Mulićeve zbirke – jeste čobanin Čelo. Jedna od priča sa Čelom kao glavnim junakom, svojom realnom životnom dimenzijom, razvijenim sižeo i čvrstom kompozicijom, odgovara žanru novelističke pripovijetke.

U prozi naslovljenoj *Sreća* otac s najmlađim sinom Čelom odlazi u svijet. Nailazi na tri čobana, a oni mu, nakon što pomiluje njihovu janjad, poklanjaju svaki po jednu životinju. Čelo nauči janjad da igra uz svirku njegove frule. To vidi sultanija i zatraži da jedno kupi. Momak ne proda janje, nego pokloni, a sultanija mu uzvratiti zlatnim štapom ispunjenim sa stotinu dukata.

Epizode darivanja janjaca Čeli ponavljaju se tri puta. Budući da je sadržaj situacija istovjetan, epizode su formulativne. Razlika je samo u početku epizoda.

Prvi put: "Išli su dugo vakta, dok su došli do jedne stoke će pase travu na jednoj ravni."

Drugi put: Oni tako išli, išli pa dođu do jedne stoke."

Treći put: "Tako dođu i do treće stoke i tuj stekne Čelo jedno janje."

Koristeći se umjetničkim mogućnostima jezika, kazivač mijenja početke epizoda. Sintagmu *dugo vakta* iz prve epizode pripovjedač zamijenjuje glagolom *išli* kojeg ponavlja dva puta. Time se potvrđuje Luthijeva postavka o tome da redupliciranjem glagola koji označavaju kretanje kazivač sugerira dužinu kretanja, jer nigdje u priči nemamo podatak kolika je ta udaljenost. Kako se prve dvije epizode razlikuju samo u nijansama, pripovjedač – da bi ispoštovao zakone žanra, a izbjegao monotoniju – treću epizodu posve sažeto saopćava jednim iskazom. Opis kretanja zamijenjen je načinskim prilogom *tako*, kojim se sugerira istovjetnost radnje kao u prethodne dvije epizode, a izricanjem samo nagrade koju je Čelo dobio – što je i suština epizoda, djelotvorno je izbjegnuto ponavljanje cijele situacije.

Kraj pripovijetke je u obliku formulativnog završetka, poslovičnog iskaza: "Ja ne zna se, će je čija sreća."

Car i imamova šći

Bošnjačka usmenopozna tradicija posjeduje različite mizogine priče, ali novelistička pripovijetka *Car i imamova šći* primjer je u kojem se iskazuje priznanje ženskoj domišljatosti.

Car i imam, prolazeći pokraj imamove kuće, ugledaju njegovu "šašijokastu" kćer. Ciljajući na djevojkin izgled, car će reći da je "kuća lijepa, ali joj je kriva badža." Ali, djevojka na to odgovori da to nije bitno dok god dim pravo ide, upućujući na istinske vrijednosti svake pojave koja je u njoj samoj, a ne u vanjskom izgledu. Nakon toga, car će još dva puta pokušati duhovitim smicalicama zbuniti djevojku, ali svaki put bez uspjeha. Naposljetku – "svidi mu se njezina mudrost, pa je za se vjenča".

Sadržaj ove pripovijetke poznat je i u nizu usmenoknjiževnih tradicija, ali sa određenim osobenostima, što je i razumljivo, budući da kultura svake sredine ostavlja vlastiti pečat na umjetničko djelo. Varijante spomenute pripovijetke u hrvatskoj usmenoj književnosti imaju drugačiji, rekli bismo mizoginiji kraj. "Svoju mudrost" djevojka ne smije pokazati niti javno izigrati neku kraljevu odluku. Kad je ipak tako postupila, morala je napustiti kralja, ali je i opet svojim umom spasila bračnu zajednicu. Pripovijetka iz Mulićeve zbirke završava upravo odavanjem priznanja djevojkinjoj mudrosti, bez isticanja stava da je žena bolja od muškarca samo onda kad priznaje podređenost.

Formulativnost usmene pripovijetke prisutan je trostrukom nadmudrivanju.

Tokom prvog susreta djevojka svojom domišljatošću ostavlja cara bez riječi: "Car rekne onome imamu: 'Ova je kuća plaha (lijepa, krasna), ali joj je kriva badža.' To čuje imamova šći, pa će dobacit: 'Iako je kriva badža, dim pravo ide.'"

I u drugoj epizodi djevojka mudrošću opet pobjeđuje cara: "Čim dođe kući, potuži se svojoj kćeri: 'E, ne znam šta ću, ženska glavo, car mi evo naredi da se od ovog pramena otka ćilim koliko bi mogao sve saraje zastrijet, i to za tri dana.' 'De, lahko je to, babo', reče mu šći, 'odnesider ti evo 'vi jedan moj dukat, nek on od njeg načini stan i hornu, da ništa više zlata ne primiće.'"

Ni treći put car neće uspjeti nadmudriti imamovu mudru kćer. Na njegovu naredbu da dođe "ni gola, ni bosa, ni obučena, ni pješe, ni na konju", ona. "... uzjaše na magarca, pa s jedne strane obje noge prebaci, a prekrije se hasurom".

U sve tri epizode, koje su formulaične u tom smislu što se odnose na ponavljanje situacije nadmudrivanja, ali različito jezički oblikovane, vrhuni djevojčina domišljatost. Epizode su poredane gradacijski.

U pripovijeci je kao metatekst oblikovan pripovjedačev komentar na samom početku kazivanja: "A to ona cura bila šašijokasta u oba oka, pa mu eto dobacila, biva ako sam o šašijokasta, vidim pravo ko i ti." Budući da slušaoci u uvodnoj motivaciji nisu od kazivača saznali ništa o djevojkinjoj mahani, careva aluzija bila bi besmislena bez metanarativnog iskaza. Primjećujemo da samo u metatekstovnom iskazu kazivač koristi leksmu "cura", a u svim ostalim situacijama izraze "imamova šćer", "šćer" ili "ženska glavo" kada imenuje djevojku. Time on postiže jasno obilježavanje svog iskaza, komentara, koji se izdiže iznad razine priče. Možemo uočiti da metanarativni iskaz čini jedinstvenu cjelinu sa pričom.

Ženski šer

Novelistička pripovijetka *Ženski šer* pripada tematskoj skupini priča o zloj ženi. Ovakva kazivanja crpe svoj sadržaj iz internacionalnih stereotipa koji i danas vladaju i utiču na viđenje žene u usmenoknjiževnoj tradiciji. *Ženski šer* sadržajno odgovara Machijavelijevoj noveli *Belfegor*, ali i brojnim varijantama u bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj usmenoj tradiciji.

Čovjek lijenu i neposlušnu ženu namami do jedne jame i gurne je u nju. Sutradan mu bude žao te baci uže u jamu ne bi li se ona izvukla, Međutim, umjesto žene izvuče prestravljenog šejtana koji je "od njenog šera za jednu noć ostario i obijelio". Predomisli se i nastavi dalje orati prepustivši ženu njenoj sudbini u onoj jami.

Ova novelistička pripovijetka ima razvijenu uvodnu motivaciju, situacije se nižu jedna za drugom, ali nema formulativnih epizoda. Iako motiv šejtana predstavlja nadanaravan sadržaj, on nije u pripovijeci temeljan. Utkivajući u prozu lik šejtana (vraga, đavla, nečastivog, sotone), koji je u narodnoj tradiciji sinonim za apsolutno zlo, kazivač je želio samo pokazati snagu ženskog zla, koje u doživljaju pučkog pripovjedača, nadilazi šejtansko. U uvodu svoje priče kazivač ničim ne nagovještava začudnost događaja koji slijedi. U posve ostvarive okolnosti uveden je nadrealni motiv. Da je ovo kazivanje pripovijetka, a ne bajka, jasno je iz načina oblikovanja motiva. U bajkama je čudesno dio jednodimenzionalnog svijeta. U susretu čovjeka sa nadrealnim nema ni čuđenja, ni straha, ni divljenja. Međutim, u ovom kazivanju pripovjedač – izvukavši šejtana – iskazuje iznenađenje, ali bez straha ili jeze koji bi se pojavili u predajama. Njegova namjera nije bila da uvjeri slušaoce u istinitost ispričanog, već da obilježi lijenost i neposlušnost kao zlo koje svojom jačinom nadilazi i šejtansko.

Redupliciranju kao stilskom postupku pripovjedač pribjegava u sljedećim iskazima: "On čeko, čeko, a od njega ni habera. Danas, sutra tako (...)"

Uzastupnim ponavljanjem glagola čekati kazivač dočarava vremensko trajanje koje drugačije nije ni obilježeno u tekstu. Iskaz koji slijedi, sadržavajući dva vremenska priloga, također pojačava prethodni iskaz, izražavajući nezavršenost radnje, čekanje.

Izričući zahvalnost čovjeku što ga je izbavio od zle žene, šejtan to čini na sljedeći način: "E, baš ti fala, junače, kad me izbavi od ove nesreće. Ima moj brate, preko sto godina (...)"

Emocionalno obojenim izrazima u vokativu *junače, moj brate*, pripovjedač ukazuje na bliskost šejtana i čovjeka naspram nesreće koja ih je obojicu zadesila. I upravo u tom trenutku izbija u prvi plan viđenje žene kao istinski zle, ali kroz jednu duhovitu vizuru. Trenutak izvlačenja konopca iz jame pripovjedač je dočarao stilsko obilježenim iskazom: "On povuci, potegni koliko je igda mogo, kad izvuče imaš šta i vidjeti: izvuko pravog pravcata šejtana."

Sva tri stilska postupka, ponavljanje glagolske radnje, opisnog pridjeva te umetnuta rečenica upućena slušaocima – “Imaš šta i vidjeti” – sugeriraju pripovjedačevo spontano uživanje u događaj koji opisuje, njegovo poistovjećivanje sa likom o kojem priča, a koje se javlja u trenutku izuzetne emocionalne uzbuđenosti, što je motivirano sadržajem pripovijetke.

Žena prevarila šejtana

Pored kazivanja koja svojim sadržajem otvoreno predstavljaju ženu kao istinski zlu, postoje i brojne priče različitih žanrova koje se samo čine kao da su ženama sklone. To su brojna uobličena priče o ženskoj lukavosti koja je nadmudrila šejtana. Navodeći primjere iz hrvatske usmene tradicije Maja Bošković-Stulli naglašava da bi bilo “u tim pričama sa simpatijom iskazano priznanje ženinoj domišljatosti pameti, kao što se naoko čini, kad se ne bi kroz većinu tekstova provlačila manje-više ista poenta: ‘I tako još danas ljudi veliku za saku zločestu babu, da je starja tri dane od samega vraga.’ ‘Mudrija baka od đavla.’ ‘Eh, pravo se govori da je žensko gore nego vrak’” (Bošković-Stulli, 1999: 40).

Tvrđnja koju je iznijela Maja Bošković-Stulli može se potkrijepiti i primjerom iz bošnjačke usmene tradicije pričom *Žena prevarila šejtana*. Stekavši halal-novac, čovjek odluči otići na Hadž. Prije odlaska zaprijeti ženi da nikako ne otvara jednu bocu. Tjerana znatiželjom, žena je ipak otvori i oslobodi šejtana kojeg je čovjek devet godina hvatao. Međutim, žena ga vrlo brzo namami natrag u bocu te šejtan “od muke crkne”.

Pažljivim iščitavanjem ove priče pronalazimo elemente koji otkrivaju jedno posve odbojno viđenje žene. Žena je toliko znatiželjna da joj se treba zaprijetiti “da ne dira u onu šišu”. I ne samo da je bila pretjerano radoznala nego i neposlušna te odmah po čovjekovom odlasku “ona otvori onu šišu”. A rečenica: “Šejtan od muke crkne, što ga je žena prevarila”, ističe da je žena prevarila, a ne nadmudrila šejtana. I na kraju, poenta ove priče, njen sažeti smisao – “Ja insanska je lukavost gora od šejtanske”, pridjevom u komparativu *gora* odbojno obilježava žensku domišljatost. Koristeći pridjev insanska kazivač je naizgled ublažio svoju nesklonost prema ženama, poistovjećujući njihovu lukavost sa lukavošću cijelog ljudskog roda. Ipak, navedeni primjeri iz kazivanja, te sam naslov *Žena prevarila šejtana* jasno upućuje na mizoginiju.

Kratkoća ove priče razlogom je nepostojanja formativnih epizoda. Za razliku od uvodne motivacije, gdje je istorisana forma neupravnog govora, dramatičnost glavne situacije, ženino nadmudrivanje šejtana, kazivač je oblikovao dijalogom i time postigao neposrednost i živost kazivanja.

Raskućenica

Donoseći u dodatku zbirci sliku tradicionalnih oblika života bošnjačkog seoskog svijeta s početka XX stoljeća, Mulić, u gotovo lirski obojenom tekstu o zadrugama i porodičnim zajednicama predstavlja svijet u kojem se tradicionalne vrijednosti izuzetno poštuju. Prednosti zajednice za Mulića su daleko ispred onoga što bi se moglo nazvati nedostacima. Zato i nije neočekivano da se usmena tradicija pozabavila svim onim pojavama koje ugrožavaju postojanost zajednice.

Jednu od mahana, rasipništvo, pripovjedač na posve konkretan način obilježava kao loše i nepoželjno u kazivanju *Raskućenica*. Nakon što je shvatio da se raskućenica neće sama popraviti, jedan domaćin okupi svu mlađariju na guvno. Istresavši vreću žita, zatraži od njih da metlama zgrcu zrnevlje dok je on lopatom razbacivao. Sva čeljad je uvidjela besmislenost posla i pravu svrhu zadatka. Nakon nekog vremena domaćin i riječima, ali ne imenujući, upozorava “tog pojedinca” da ne “razbacuje našu muku, što je, mi svi prikupljamo”.

I ovo kazivanje komentarom na samom kraju: “Ja šta, poznali su svi na jednoj nevjesti, da se nje to ticalo” – i naslovom priče *Raskućenica*, upućeno je razotkrivanju i obilježavanju ženske lijenosti. Međutim, nema u ovoj priči surovog obračunavanja sa ženom, tjelesnog kažnjavanja. Na jednom jasnom primjeru, posredno upućena je poruka nevjesti da rasipništvo šteti svima.

Ovo je fabularno nerazvijena pripovijetka sa izrazitom moralističko-didaktičkom porukom. Za razliku od uvodne motivacije, koja je u formi neupravnog govora, središnji dio je upravni govor, u kojem je također prisutna implikacija pripovjedačevog stava.

Odlike novelističkih pripovijetki u rukopisnoj zbirci Hamdije Mulića

Razmatranje novelističkih pripovijetki iz Mulićeve zbirke pokazalo je da kazivač – djelujući u skladu sa zahtjevima žanra – dolazi do izražaja prvenstveno na razini jezika, uspijevajući ponekad iskazati samosvojna rješenja te iz pukog prenosioca usmenoprozne tradicije prerasti u umjetnika riječi.

Formulativnost kao osnovno obilježje usmene književnosti prisutno je u kazivanjima *Sreća*, *Car i imamova šći* te *Žena prevarila šejtana* i iskazano je kroz tri tipa. Prva dva tipa odnose se na ponavljanje epizoda unutar istog kazivanja, a treći na preuzimanje formule iz drugog žanra.

U prvom tipu formulativnosti epizode su smislone jednake, ali u toku verbalne realizacije dolazi do jedva primjetnih varijacija koje su rezultat kazivačeve kreativnosti. Prema tome, stilemi su prepoznatljivi na sintaksičkoj razini. Ovakav tip formulativnosti, čest kod bajki, ima novelistička pripovijetka pod naslovom *Sreća*.

Drugi tip odnosi se na pripovjetku *Car i imamova šći* u kojoj ponavljanje epizoda ima slobodniju verbalnu realizaciju. Rečenica pripovjedača obilježena je brojnim dijalektizmima, govornim izrazima doslovnog značenja (zakletve) i statičkim poređenjima. Epizode se dopunjavaju, izostavi li se jedna kazivanje gubi smisao jer je sve uzročno-posljedično povezano, baš kao i sve u životu. Sadržaji novelističkih pripovijedaka uzeti iz životnog, prostornog i vremenskog, konteksta nisu izgubili u potpunosti svoje prvobitno značenje. Likovi su psihološki osjenčeni i pripovijetke su slojevite. Ponavljanjem koje zahtijeva tradicija, ali slobodnije verbalno oblikovanim, recipijent – uprkos “realističkom” sadržaju – zna da se radi o fikciji i ne traži u njima istinu.

Treći tip formulativnosti je preuzimanje formule iz drugog žanra usmene književnosti i njega prepoznamo u dva primjera *Sreća* i *Ženski šer*. U oba kazivanja radi se o poslovicama.

Preostale dvije novelističke pripovijetke budući da nisu fabularno razvijene ne posjeduju formulativnost kakva je prethodno opisana. Razrade sižejnih obrazaca u ovim pripovijetkama zabilježene su i ranije u usmenoproznoj tradiciji Bošnjaka.

Rukopisna zbirka usmenoprozničkih vrsta Hamdije Mulića, nastala na početku XX stoljeća u blizini Sarajeva, sadrži pet novelističkih pripovijedaka. Svi zabilježeni primjeri nose temeljne poetičke odlike ovog žanra. Promišljanje o ovim primjerima okrililo je da pripovjedač u nastojanju da pouči, ali i zabavi svoju publiku, iako ograničen tradicijom koja oblikuje model, ipak bira jezički izraz kojim u određenoj mjeri ispoljava vlastitu darovitost.

Literatura:

- Maja Bošković-Stulli, *Priče i pričanje*, Zagreb 1997.
- Maja Bošković-Stulli i Divna Zečević, *Usmena i pučka književnost*, Zagreb 1978.
- Vido Latković, *Narodna književnost I*, Beograd 1967.
- Max Luthi, *Das europaische Volksmarchen: Form und Wesen*, Basel 1997.

Summary

Formulaity as the basement for transfer of the oral-prose tradition can be discovered in novelettes, as well. One can recognize the talent of a story-teller in examples of formula in individual performances.

As a model, one can make use of novelettes from the manuscript collection of oral-literature kinds of a teacher, ethnographer and writer for children, Hamdija Mulić, which were developed during his teaching period in Hrasnica at the beginning of 20th century. ☐

Šejla Karabašić

MI U TUĐIM OČIMA

Putopisi o Bosni i Hercegovini u austrijskoj i njemačkoj književnosti

Sažetak

Zemlja koja je stotinama godina prvo bila pod vojničkom čizmom Osmanskog carstva, a kasnije ponovo prepuštena na milost i nemilost austro-ugarskog okupatora, razvila se unatoč okupaciji u mnogom pogledu. Svi elementi kako okcidenta tako i orijenta stopili su se sa domaćim običajima i tradicijama u multikulturalno dobro, na koje mala državica Bosna i Hercegovina itekako može biti ponosna.

Ova karakteristika Bosne i Hercegovine i bezbrojne, od strane ljudske ruke netaknute prirodne ljepote, ali i drugi nezamarivi razlozi – među njima i politički – uvijek nanovo su mamili radoznalost onih koji svoja zapažanja i utiske rado pretvaraju u pisanu riječ. Ovaj rad nudi s jedne strane sažeti pregled, u pisanu riječ pretočenih zapažanja, nekolicine putopisaca, ali bavi se i pitanjem utiska koji ostavlja bosansko-hercegovački narod na te strane putopisce.

Tokom priprema za pisanje ovog rada uvijek nanovo me iznenađivala činjenica postojanja mnoštva putopisa o Bosni i Hercegovini pisanih na njemačkom jeziku. Kao Bosanka mnoge stvari u svojoj domovini uzimam zdravo za gotovo. Isto to doživjeti, odnosno vidjeti očima stranca bio je na jedan određen način čudan doživljaj.

Tokom zadnjih stoljeća u kojima je Bosna i Hercegovina morala trpjeti različite osvajačke sile, okupatore, te nemire unutar same zemlje, ovu zemlju su posjetili i njome putovali mnogi ljubitelji putovanja kojima možda na početku njihovog putovanja nije uvijek bio cilj zapisati nešto konkretno o Bosni. Ti putopisci su ljudi različitih zanimanja među koje naravno kao prvo ubrajamo same pisce, zatim političare, vojnike, naučnike i dr. Time te putopise i doživljavamo na različite načine (ratni izvještaji, političke studije i analize, ideologijski tekstovi, jednostavni putopisi). S druge strane svi ti putopisi mogu se hronološki posmatrati što će biti i slučaj u ovom radu.

Ključne riječi: *putopisi, Bosna i Hercegovina, austrijska književnost, njemačka književnost*

Zemlja koja je stotinama godina prvo bila pod vojničkom čizmom Osmanskog carstva, a kasnije ponovo prepuštena na milost i nemilost austro-ugarskog okupatora, razvijala se unatoč okupaciji. Mnoga strana obilježja, kako Okcidenta tako i Orijenta, stopili su se sa domaćim običajima i tradicijama u multikulturalno dobro na koje Bosna i Hercegovina itekako može biti ponosna. Ova karakteristika Bosne i Hercegovine te mnogobrojne prirodne ljepote, ali i drugi razlozi – među njima i politički – uvijek i nanovo su mamili radoznalost onih koji su svoja zapažanja i utiske rado pretvarali u pisanu riječ.

Bosna i Hercegovina je zemlja zanimljive historije. Predstavljajući granicu između Istoka i Zapada, kako geografski tako i u pogledu kultura (ranije Okcident i Orijent, zatim Istočni i Zapadni blok, a danas otvorena rana u srcu Evrope), Bosna i Hercegovina je u većini slučajeva tranzitna zemlja, te time jako atraktivna za putopisce. Tokom posljednjih stoljeća, u kojima je Bosna i Hercegovina morala trpjeti različite osvajačke sile, okupatore, te unutrašnje nemire, ovu zemlju su posjetili i njome putovali mnogi ljubitelji putovanja kojima možda na početku putovanja nije uvijek bio cilj zapisati nešto konkretno o Bosni. Putopisci su bili ljudi različitih zanimanja, među koje, naravno, kao prvo ubrajamo same pisce, zatim političare, vojnike, naučnike i dr. Time te putopise i doživljavamo na različite načine (ratni izvještaji, političke studije i analize, ideologijski tekstovi, jednostavni putopisi). Jedan od najpreglednijih načina predstavljanja putopisa bio bi hronološki niz prema vremenu nastajanja istih. Posmatrajući hronološki putopise o Bosni i Hercegovini, a koji se javljaju u njemačkoj

austrijskoj književnosti, isti se mogu podijeliti kako slijedi (Okuka/Rehder 1994)¹:

- Putopisi nakon Drugoga svjetskog rata do danas
- Putopisi između Prvoga i Drugoga svjetskog rata
- Putopisi nastali u periodu austro-ugarske okupacije
- Putopisi iz vremena turske okupacije

Počet ću sa jednim od najmlađih putopisa o Bosni i Hercegovini, a radi se o djelu *Die Stille ist ein Geräusch*, autorice Juli Zeh koja je željela neposredno i sopstvenim očima da vidi sliku ratom uništene zemlje. Sita izvještaja terenskih reportera iz Sarajeva, Mostara i drugih gradova Bosne i Hercevine, odvažno se u društvu svog psa – koji se zove Pas (Hund) – upušta u nezaboravnu pustolovinu. Tragajući za poljanama lubenica – jedno od pitanja na koje ona tokom ovog putovanja želi pronaći odgovor – susreće svog prvog Bosanca. Njen komentar: “Er sieht gut aus”² (Zeh 2002: 22). Nasuprot tom osjećaju, stupajući prvi put na tlo ove zemlje osjeća se nekako čudno. To “čudno” ili kako ona skeptično zaključuje: “gut, es trägt”³ (Zeh 2002: 26), shvatam negativno. Možda bez razloga, ali to ovisi o samom čitaocu. Juli Zeh pobjeđuje svoj strah od nepoznate zemlje i ne upušta se – kao što to čine mnogi drugi – u rješavanje etničkih problema. Jedan od tih drugih je poznati švicarski autor Peter Handke, koji u svom putopisu *Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise* pokušava opravdati djela pojedinaca s isprikom, da se ne može suditi nekome, a bez toga da se poznaju svi detalji iz njegove prošlosti. Peter Handke tu vjerovatno aludira na jednog od ranijih okupatora - Osmansko carstvo. Njegovo putovanje je pored toga veoma kratko i ograničeno kako vremenski tako i prostorno, a da bi moglo biti podloga jednom opširnijem putopisu. Ipak, mogu se povući određene paralele između stila putopisa autorice Juli Zeh i stila Petera Handke. Autori nude čitaocu mješavinu analize ličnih osjećanja i opisa ljetom obavijene prirode kao doma bosanskog naroda. Čitaoci ne bivaju zamarani statističkim podacima što čitanje čini iznimno zanimljivim. Juli Zeh uspijeva susrete s bosanskim narodom prezentirati kao bilo kakav drugi svakodnevni događaj, a bez toga da te ljude kategoriše kao negativne i pozitivne likove u svom djelu. Diveći se uvijek nanovo prelijepoj prirodi i spomenicima bosanske kulture, te gradovima kao što su Jajce, Sarajevo, Mostar, Fojnica, Međugorje, Trebinje, Tuzla, Srebrenica, Travnik ili Bihać, autorica nudi čitatelju cjelokupnu sliku bosanskog naroda, čiju dušu ona karakteriše kao melanholičnu. Posebno se ovdje može naglasiti dar autorice da za predmet svojih zapažanja izabere upravo prave tipove ličnosti. Oslobođena tereta predrasuda i bez nekih određenih očekivanja, Juli Zeh uspijeva proputovati Bosnom suosjećajući sa bolom i ranama njenog naroda. Pored svih ostalih putopisa o Bosni i Hercegovini, djelo ove autorice je osvježavajuće i

šalje poruku: Zemlja je uništena i rastrgana, ali ljudi su još uvijek puni nade i veoma gostoljubivi, tako da nije ni upola onako strašno, kako nam to mediji prenose.

Nešto drugačije izgleda putopis autorice Christine von Kohl, zapravo žurnaliste po zanimanju. Njen putopis, naziva *Jugoslawien*, nekoliko stranica posvećuje Republici Bosni i Hercegovini kao sastavnom dijelu bivše Jugoslavije, a stil se razlikuje od stila Juli Zeh i Petera Handke. Može se reći da putopis više liči na izvještaj nekog novinara što zapravo autorica i jeste. U svom putopisu ona se u dijelu o Bosni i Hercegovini dotiče ekonomskih

i političkih posebnosti, te problematici vezanoj za tri konfesije prisutne u ovoj zemlji. “Herz mit drei Religionen”, odnosno “srce sa tri religije” je naziv koji ona upotrebljava kada govori o Bosni.

Sposebnim osvrtom na historiju Bosne i Hercegovine, naročito onu prije svjetskih ratova, piše Wolfgang Libal, bečki žurnalist, u svom putopisu *Balkan* o zemlji koju dijele, ali i čine posebnom tri religije. Tursko nasljeđe je ostavilo također veliki utisak na Dr. Ernsta Neumayra. U svojoj knjizi *Zwischen Adria und Karawanken. Reisen durch Jugoslawien* on piše s posebnim oduševljenjem o tragovima turskog nasljeđa, koje su u ovim krajevima ostavili turski osvajači. (Okuka/Rehder 1994: 121-126)⁴. Odgovor na pitanje da li i na koji način funkcioniše zajednički život u Bosni i Hercegovini, kao državi s više narodnosti, nude putopisi Herberta Gottschalka s naslovom *Jugoslawien – Zwischen Nimarett und Hochhaus* i *Jugoslawien. Teppich Europas*.

Prije izbijanja Prvog svjetskog rata objavljena je knjiga s nazivom *Die goldene*

Triangel, koja je sadržavala sjećanja autora Pietera Vervoorta. Djelo je dosta duhovito pisano, a zapravo je detaljan izvještaj o doživljajima autora prilikom posjete

Bosni i Hercegovini. U ovom periodu i Hermann Wendel je putovao kroz zapadni dio Srbije, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i Dalmaciju. Njegovo, kako je on to nazivao, "nefilozofsko putovanje" omogućava pogled u način života bosanskog naroda, kao i na zajednički život tri religijske skupine. Posebno su mi se svidjele sljedeće riječi iz ovog putopisa (Okuka/Rehder 1994: 88-116):⁵

Nirgends schnelle Geberden und hastiges Atmen, nirgends Betriebsamkeit und Geschäftigkeit, und überall blickt dich Tausend und eine Nacht aus Rätselaugen an. [...] Alle Moslems, an die sechsmalshunderttausend in Bosnien und Herzegovina, sind nach Stamm und Sprache leibliche Brüder der christlichen Bevölkerung: der Serbe ein orthodoxer, der Kroat ein katholischer, der Moslem ein islamischer Südslawe, alle drei ein Volk, eine untrennbare Gemeinschaft. Nur Glaube und historische Tradition errichten Scheidewände.

Vjerovatno najpoznatiji autor je svakako Max Frisch. U njegovom pismu *Brief aus Sarajevo* iz godine 1933. nalazimo crte putopisa. U njemu posebnu pažnju autor poklanja ženama koje su u skladu sa turskom tradicijom u to doba još uvijek pretežno pokrivena. Čitaocu se nudi pogled u društveni život tadašnjih ljudi u Bosni i Hercegovini. Pored opsežnih opisa vanjskog i unutarnjeg izgleda tipične bosanske kuće Max Frisch veoma široko opisuje način života bosanske žene od djetinjstva pa do zrele dobi. Ljupkima smatra zarove koji u muškarcima bude pjesnika. Pored ovoga poznatog pjesnika tvorcima putopisaca u ovom periodu pripada i Franz Tölg koji kao naučnik iz oblasti prirodnih nauka nudi svojim putopisom jedan opširniji opis prirodne ljepote bosanskih šuma, rijeka, livada, ali obogaćuje ga i zapisima o orientalističkom načinu života ovdašnjeg naroda u tadašnje doba (Okuka/Rehder 1994: 67-70).⁶ Ipak najopširnije i najpoznatije djelo, odnosno putopis iz ovog vremenskog perioda je djelo *Durch Bosnien und die Herzegowina kreuz und quer* autora Heinricha Rennera, koji je pisao i pod pseudonimom Omar Efendi. Cijeneći posebno ljepotu netaknute i djevičanske prirode, on ističe, odnosno, hvali pozitivan uticaj Austro-Ugarske monarhije na razvoj ove male zemlje. Mišljenja je da je zahvaljujući Monarhiji Bosna i Hercegovina obula "čizme od sedam milja". Pored toga, u putopisu autor se dotiče ekonomskog razvitka, historijske pozadine, tačnih geografskih podataka, ali i kulinarskih specijaliteta i kulturnih karakteristika. Još jedan putopis, pisan u ovom periodu, je putopis Moriza Hoernes, koji je zapravo na prvom mjestu imao za zadatak da ponudi Austro-Ugarskoj monarhiji opširan politički izvještaj o stanju u Bosni i Hercegovini. Njegov putopis nosi naziv *Dinarische Wanderungen*. Putopis pisan nešto ranije od gore navedenog, ali također za vrijeme austro-ugarske okupacije, je

izvještaj Georga Freiherra vom Holtz, koji detaljno opisuje zauzimanje opkoljenog Sarajeva. Izvještaj zastrašujuće liči izvještajima novinara tokom posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini, ali autor nije mogao znati koji zastrašujući značaj njegove riječi imaju za današnji narod ove zemlje:

[...] Es war ein herrlicher Moment! Von der Bastion aus übersah man den ganzen Kampfplatz. Die Stadt brannte an sieben verschiedenen Stellen, man hörte noch den Lärm des Kampfes, sah unsere Truppen von allen Seiten vorrücken. In einigen Straßen, in denen noch gekämpft wurde, sah man die weißen Wölkchen des Pulverdampfes aufsteigen. Auf den Straßen gegen Mokro und Pale konnte man bemerken, wie die Insurgenten in dichten Haufen die Stadt räumten. [...] (Holtz 1907: 67)⁷

Bližeći se kraju ovom promišljanju o sačuvanim putopisima o Bosni u austrijskoj i njemačkoj književnosti bilo bi iz vremena turske okupacije najvažnije spomenuti putopis Benedikta Curipeschitza, koji je na svom putu u Konstantinopol proputovao kroz Bosnu i Hercegovinu. Njegov putopis datira iz godine 1731. i time predstavlja jedan od najstarijih putopisa o Bosni i Hercegovini. U svojim zapažanjima suosjeća sa potlačenim narodom ove zemlje, koji previše dugo živi pod čizmom Turske, ali ipak je mišljenja, da je narod isuviše primitivan, a da bi se mogao sam za sebe brinuti (Okuka/Rehder 1994: 16-17).⁸

[...] Darum sind die erwähnten Christen beider Stände sehr unzufrieden und es ist zu Bedenken, daß sie leicht von dannen an christliche Orte zu bewegen wären. Dies ist deshalb zu vermuten: Sooft wir zu den Wohnungen von Christen beider Stände kamen, haben sie mit heimlichen Gebäreden gezeigt, daß sie lieber bei uns als dort wären, [...].

Ovaj kratki pregled nekoliko putopisa i izvještaja o putovanjima po Bosni i Hercegovini iz različitih perioda historije naše zemlje daje odgovor na pitanje:

Kako nas to gledaju stranci? Moram priznati, da su se neki autori – naročito autori putopisa iz mlađeg doba – zaista potrudili da zavire u bosansku dušu, da otkriju šta je to posebno kod nas. U svakom slučaju, svaki od njih je uspio da svojim čitaocima predoči sliku i približe narod Bosne i Hercegovine.

Bilješke

- 1 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 2 **Juli Zeh**, *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien*, München, btb Verlag, 2003.
- 3 **Juli Zeh**, *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien*, München, btb Verlag, 2003.
- 4 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 5 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 6 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- 7 **Georg Freiherr vom Holtz**, *Von Brod bis Sarajevo. Unsere Truppen in Bosnien und der Hercegowina 1878. Einzeldarstellungen*, Wien-Leipzig, Stern Verlag, 1907.
- 8 **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.

Literatura

- **Christine von Kohl**, *Jugoslawien*, München, Verlag C.H. Beck, 1990.
- **Georg Freiherr vom Holtz**, *Von Brod bis Sarajevo. Unsere Truppen in Bosnien und der Hercegowina 1878. Einzeldarstellungen*, Wien-Leipzig, Stern Verlag, 1907.
- **Heinrich Renner**, *Durch Bosnien und die Hercegovina kreuz und quer*, Berlin, Verlag Dietrich Reimer, 1896.
- **Herbert Gottschalk**, *Jugoslawien – Teppich Europas*, Bern, Geographischer Verlag, 1960.
- **Juli Zeh**, *Die Stille ist ein Geräusch. Eine Fahrt durch Bosnien*, München, btb Verlag, 2003.
- **Max Frisch**, *Gesammelte Werke in zeitlicher Folge*, München, Suhrkamp Verlag, 1976.
- **Milos Okuka / Petra Rehder**, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina*, München, Verlag C.H. Beck, 1994.
- **Moriz Hoernes**, *Dinarische Wanderungen. Cultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina*, Wien, Verlag Carl Graeser, 1888.
- **Peter Handke**, *Sommerlicher Nachtrag einer winterlichen Reise*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1996.
- <http://www.juli-zeh.de/stille-webseite.php>

Zusammenfassung

Ziel dieser Arbeit war es herauszufinden, inwiefern Bosnien-Herzegowina in ihrer Geschichte das Objekt der Beschreibung eines deutschen bzw. österreichischen Reiseberichterstatters war, welche kulturgeschichtlichen Elemente dieses Landes ganz besonders die Neugier der Reisenden erweckten und in welchem Umfang sich die unterschiedlichen Reisebeschreibungen aus verschiedenen Zeitperioden voneinander unterscheiden. Es wurden mehrere Reisebeschreibungen analysiert, wobei die Kriterien für die Analyse sich auf den Autor (Dichter, Naturwissenschaftler, Politiker, Soldaten), die Entstehungszeit (vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart) und die Textart beziehen. Letztendlich wird Antwort auf die Frage gegeben, wie das Objekt der Beschreibung und die Einheimischen von den fremden Autoren wahrgenommen werden und welche kulturellen Unterschiede sich feststellen lassen. □

Azra Verlašević

POETIČKE (NE)ODREĐENOSTI BOSANSKOHERCEGOVAČKOG ŽENSKOG ROMANA

Sažetak

U (post)komunističkom društvu rođen, naš ženski romaneskni glas ne može izbjeći politizaciji i ideologizaciji svoga govora, te proizvodi ginotekst koji reflektira temeljne društvene *dihotomije* svoga kulturnog konteksta i traži se u ontološkoj bliskosti dva žanra, autobiografije i romana. Legi-timno je promišljatigaslijedomiistodobnousprkosnaslijedenoj književnoj matrici, te pri-znati mu poetički prinos koji oslobađa neku vrstu konstituirajućeg viška koji nas sučeljava s neprijepornim stavom da ženski rukopis unosi u našu tradiciju romana - koncept razlike. Posrijedi je zapravo početak ženske tradicije koju ujedinjuje istrajavanje u napetosti sopstvenih ambivalencija i prijegora da se ustanovi ženski *common sense* o ženi, o njenoj kreativnosti, o jeziku koji je govori...

Ključne riječi: *l'écriture féminine, identitet, drugi*

Poetičke (ne)određenosti bosanskohercegovačkog ženskog romana

Upotetološku mapu bosanskohercegovačkog romana, u drugoj polovici XX stoljeća suočenu s intenzivnim modelotvornim razgranavanjem, 70-tih se godina ucrtava poetički zasnov ženske romaneskne amplitude. Pod lupom ženskog spisateljskog senzibiliteta tada se zatiče, u našem romanu odavno prisutni, ali po svojoj ženskoj imaginaciji i produbljenom zasnivanju uveliko novi - ženski iskustveni prostor, što ovu prozu atribuirala sintagmom *women centered narratives* ("proza usmjerena na žene"). Trud da se sačini "gusti opis" (Clifford Geertz) ove proze iziskuje da u mnoštvu strukturnih pretpostavki koje joj daju značenja - rodna perspektiva uzme iznimno, ako ne i dominantno učešće. Usvajajući pojmovni aparat koji je razradila feministička teorija, kulturna antropologija i socijalna historija - pokušat ćemo

iscrtati poetičku kartu bosanskohercegovačkog ženskog romana, razumijevajući njegove specifičnosti kao respektabilan i determinirajući faktor bosanskohercegovačke književne stvarnosti.

Sedamdesete godine XX stoljeća vremensko je sjedište, nama ovdje, zanimljivo iz dva razloga: prvi vezujemo za bosanskohercegovački književni i kulturni kontekst u kojem se tek uspostavlja budući kontinuitet ženskog romana (Bisera Alikadić, *Larva*), a on nas vodi do drugog - do šireg konteksta književnih i uopće kulturnih kretanja unutar zapadnoevropskog kulturnog kruga koja su to uspostavljanje omogućila. Moderna kultura koja je osmišljavala prve dvije trećine XX stoljeća, svoj simbolični univerzum gradila je na tenziji između dominantnih i oporbenih oblika, tenziji koja je, reflektirana na umjetnost - uspostavila avangardu za svoju poetičku "vladaricu" (Dubravka Oraić Tolić, 2005). Studentska revolucija i sovjetska okupacija Čehoslovačke sedamdesetih godina XX stoljeća upečatljivi su znakovi promjene paradigme u zapadnoj kulturi. K tomu, ta "slika o avangardi kao umjetničkoj vladarici 20. stoljeća nastala je tek na prijelomu šezdesetih i sedamdesetih godina, kada se povijesno nedovršena avangarda iz tridesetih još jednom vratila na kulturnu scenu da bi otpjevala svoj labuđi pjev i pripremila put u postmodernu" (Oraić Tolić 2005: 44). Zasnivanje naše ženske romaneskne amplitude vezuje se za ovaj "krhki vremenski pregib" i zahtijeva nešto širu eksplikaciju književnih i kulturnih uvjeta koji su ga podržali.

Modernu paradigmu je osmišljavao samouvjereni racionalistički subjekt koji je dominirao "nad svim što nije on sam" - vladao nad Drugim, ko god taj Drugi bio (kultura, nacija, žena, priroda, tijelo...). Najubjedljivija (samo)kritika racionalističkog subjekta XX stoljeća, odnosno protuprojekt *per negationem* racionalističkog uma je - Freudova psihoanalitička teorija i unutar nje otkriće do/svjesnih mehanizama kao pokretača svekolike ljudske svijesti. Ona je refleksno zarazila cjelokupnu ljudsku misao, pa se tako prenijela i na misao o modernoj umjetnosti

U Frojdovom otkriću podsvijesti i ovim otkrićem otvorenim pitanjima subjekta, tvorbe identiteta i rodni odnosa - participiraju mnogi modernistički oblikotvorni umjetnički alati: proustovske intro-

spekcijske analize i psihogrami, poetika sna, retorika zauma, nadrealistička poetika... Upravo "tu – u prizemlju i podzemlju kulture – žene su započele svoj projekt emancipacije. (...) Mislioci i teoretičari šezdesetih i sedamdesetih – poput Barthesa, Foucaulta, Derrida, Lacana, Lyotarda, Baudrillarda, Gillesa Deleuzea, Paula de Mana, Julije Kristeve, Niklasa Luhmanna – oslonili su se na onu liniju i ona mjesta u modernome mišljenju gdje se dogodila unutarnja kriza i kritika njezina središnjega subjekta, racionalističkoga pojedinca i njegova tipa znanja" (Oraić Tolić 2005: 48).

Razumijevanje kulturnog prijeloma sedamdesetih godina potakao je svojom teorijom *dijaloga* – Mihail Bahtin. Prateći ga u proznoj tradiciji od Sokratovih dijaloga do romana Dostojevskog, Bahtin dijalog smatra univerzalnim svojstvom govora koje će se na dva načina ugraditi u temelje smjene moderne i postmoderne paradigme. U užem smislu na dijalogu kao obliku diskurza zasnovala se teorija intertekstualnosti Julie Kristeve, prema kojoj je roman, za razliku od epa, semiotičan, dijalogičan, višediskurzivan (udomljuje i visoki i niski govor/kulturu) i – intertekstualan. Dijalog u širem smislu shvaćen kao opće mjesto promišljanja kulturne paradigme – osmišljava i kulturni prijelom sedamdesetih godina XX stoljeća, uvodeći na široka vrata u teorijske rasprave načelo Drugog (spola/roda, kulture, subjekta, teksta...). Iz ovog proizašle feministički projekti šokantno zastaju pred diskriminatornim, monologičnim amblemima književnosti u kojima je razotkrivena "duboka spolna asimetrija: dominacija muških perspektiva i isključenje ženskih subjekata iz kulture" (Oraić Tolić 2005: 70), i postavljaju pitanje o spolnoj razlici i posebnosti ženskog identiteta, te, zaboravljajući na trenutak žensku političku i socijalnu ugroženost, nastoje osloboditi barem žensko tijelo. Tako se modernistički rodni binarizam počinje ozbiljno remetiti stalnim povređivanjem maskulinog simboličkog zabrana, čemu su, paradoksalno, najviše doprinosili muški teoretičari.¹

1 "U času kada je Foucault proglasio 'smrt čovjeka', a Barthes se našao u carstvu znakova i proglasio 'smrt autora', kada je Derrida obznanio, kraj logocentrizma' i nezavršivo, odgađanje značenja', kada je Lyotard obrazložio 'paralogiju' kao babilonski, iz rodne vizure bapski, tj. karikirano ženski govor, a Vattimo objavio 'kraj moderne' i uveo 'slabi subjekt', kada je nastupio razigrani endizam – proglašivanje kraja svih parcela muškog simboličkog polja, od povijesti i znanosti do humanizma i eurocentrizma – našli smo se u postmoderni. (...) Paradoks je postmodernog oproštaja od moderne bio u tome da je istodobno tekla posljednja velika dekonstrukcija modernog muškog subjekta i prva velika konstrukcija ženskoga subjekta. Dok su muški autori u poststrukturalizmu, dekonstrukciji i apokaliptici raskopavali temelje zapadnog racionalizma,

Posljednja trećina XX stoljeća u romanesknoj bosanskohercegovačkoj produkciji reflektira rečenu promjenu kulturne paradigme. Sedamdesetih godina je u njoj modernizam već sintetizirao svoje granične vrijednosti i u svojoj pravolinijskoj dijalektici počeo očitovati svoje postmodernističke sklonosti. U *njihovu pojmovnom razgraničavanju među kritičarima ne postoji teorijski konsenzus, te bosanskohercegovačku postmodernu književnost u ovom kontekstu razumijevamo kao reakciju na cijeli spektar modernističkih književnih pojava koje nova osjećajnost počinje eklektički prevazilaziti. Atmosferu društvenih napetosti i suptilnog sukobljavanja naraštih protivurječnosti političkih, moralnih, filozofskih nazora sedamdesetih godina prati i sinergija brojnih poetičkih prijevora u kojima će se roditi i prvi bosanskohercegovački ženski roman.*

U mnoštvu poetičkih neodređenosti i nedosljednosti paradigmatske smijene modernističkih i postmodernističkih poetika, bosanskohercegovački ženski roman se uvlači u oba ova poetička registra, oprezno prepuštajući postmodernističkom (iza)zovu svoje odveć mlado i osjetljivo literarno tijelo. On se kao pupčanicom vezuje za poetičke vrijednosti književnog nasljeđa u koje se uzglobljuje i unutar njih pokušava graditi *fantazam osobnosti*, odnosno prepoznati u ogledalu tradicije vlastiti poetički prostor kao svoju ontologiju bijelog papira u kojoj će osloboditi vlastitu ikonografiju ne uzurpirajući ničije mjesto, bdjeti nad svojom formom ne odolijevajući mitskom zovu ženstvenosti. U (post)komunističkom društvu rođen, naš ženski romaneskni glas ne može izbjeći politizaciji i ideologizaciji svoga govora, te proizvodi ginotekst koji reflektira temeljne društvene *dihotomije* svoga kulturnog konteksta i traga za oblikotvornim alatima koji dekonstruiraju ideologiziranu sliku svijeta. Taj mladi ženski glas se traži u ontološkoj bliskosti dva žanra, autobiografije i romana, i nakalemljuje ju na lirske-arabeske valere nasljeđenih književnih glasova, te uspostavlja vlastite ispovijedne, ženske, statične, lirične, snovidne i bestežinske – pripovijedne petlje.

U bosanskohercegovačkoj romanesknoj proizvodnji od njenih najranijih početaka prisutno je svojevrsno zanimanje za ženski iskustveni prostor, koji se u

njegova čovjeka i njegova svijeta, autorice prvog vala novog feminizma same su sebe utemeljivale, kopale su po ženskom rodnom polju tražeći neku svoju univerzalnu bit koja će zasnovati njihov identitet ('Žensko pismo' kod Luce Irigaray, semiotika tijela i majčinstva kod Julije Kristeve i sl.). (...) Po totalnoj dekonstrukciji muškoga rodno polja i istodobnoj žestokoj konstrukciji ženskoga subjekta postmoderna sedamdesetih i osamdesetih godina bila je 'ženska' kultura.", Pogl. Dubravka Oraić Tolić, ibidem, 118

interpretacijskim procedurama mogao prepoznati kao afirmacija njegove kulturno poželjne slike. Stoga, u osmoj deceniji XX stoljeća bosanskohercegovačke autorke romana prve generacije (Bisera Alikadić, Jasmina Musabegović), započinjući svoju imaginativnu avanturu u odsustvu vlastite/ženske romaneskne prethodnice, u romaneskno stiliziranje ženskog kulturnog iskustva kreću s intuitivnom sviješću šta “ženski” roman zapravo treba da izdvaža s poetičke mape bosanskohercegovačkog romana. Činjenica je da on zadržava suštinska svojstva literature svog književnog konteksta - odražava dijalektiku smjene modernizma i postmodernizma druge polovice XX stoljeća, ali i nastupa s osobenim poetičkim registrom nerijetko provokativnim spram zatečenih poetičkih preferencija.

U uspostavljanju naše ženske romaneskne tradicije romanom *Larva* Bisera Alikadić nezanemariv je utjecaj socijalno-prevratničke atmosfere i društvenih napetosti 70-ih godina XX stoljeća, unutar kojih su koraci ka demokratizaciji političkog života istovremeno uvećavali individualna htijenja u svim sferama života. Tako se i Bisera Alikadić, u nekameleonskom nastojanju spram *muške prethodnice*, u svom prvom romanu tematskom i oblikovnom impostacijom provokativno koncentrirala na introspektivno istraživanje ženske erotske želje konfliktno pozicionirane u općoj slici kulture. Spisateljica nema na umu puku transmisiju obrazaca ponašanja “seksualiziranog tijela”, nego prije želi razotkriti i prevrednovati etablirane kriterije rodnog razlikovanja. Kulturno nepredvidiva seksualnost u romanu *Larva* zapravo proizvodi otpore uniformnim, u marksističkoj kulturi strogo predvidivim životnim (hi)storijama. Ona u junakinjinoj svijesti artikulira sukob ispražnjenog društvenog bića koje stvarnost konceptualno zatamljuje, i nagonskog bića koje je potom iz sebe izvodi. Funkcionalna neistosmjernost ovih operacija uspostavlja društveno i nagonsko biće kao dva izrazito nekoahabirajuća, odvojeno uspostavljajuća, anksiozna središta ženskog bića koja površno razumijevaju i sliku svijeta i sliku sebe. Ova mentalna i emocionalna (objektivna i subjektivna) retardacija slike svijeta/sebe u svijesti junakinje oslobađa put za priliv intraerogenog koje počinje grubo ugrožavati sliku svijeta i nekontrolirano oslobađati sliku sebe. Junakinja se tako neprestano gubi u sopstvenoj vreloj erotskoj fantaziji koja je toliko apstraktna da objelodanjuje svoje mentalno porijeklo.

Alikadićkin roman *Krug* također daje sliku ženskog subjektiviteta koji gubi kontrolu nad vlastitom seksualnošću i dramatično se nastoji spasiti iz entropije osobnog života. Erotizam kao poetički *prijestup* u

sirovoj eksplikaciji skrivenog i samozatajnog ženskog seksualnog iskustva, u romanu *Krug* se buntovno poigrava opasnošću da, erotikom kao “književnom monomanijom” (Barthes), ugrozi vlastitu literarnost. Na calvinovsko pitanje: Ima li nešto “važnije” što stoji iza sirove seksualnosti u prozi Bisere Alikadić?, odgovor je ovaj put u putanji erotskog pražnjenja koja u ovom romanu pokušava triangulirati odnos žene i erotike, umećući između njih *pisanje* kao asimilaciju erotskog u kreativnu misao i erotski artikulirati intimu ženskog pisanja. Sada je pisanje kao mimikrija erotskog čina - kompenzacija ženskoj autsajderskoj položajnosti koja u kreativnom činu traga za svojom alternativnom figuracijom – a da bi preispisala falo(go)centričnu sliku svijeta i iskoračila iz začaranog androcentričnog kruga života.

Književni opus Jasmine Musabegović očituje izrazitu sklonost ka psihogramu kao književnom uvidu u fluktuaciju dojmova i asocijacija u tokovima ženske svijesti u kojima se uređuju i umiruju realističke poetičke enklave (literarni sadržaji posvećeni fizičkoj stvarnosti). Ovaj tip naracije autorka će zadržati kao strukturno obilježje svih svojih romana (*Snopis*, *Skretnice*, *Most*, i *Žene, glasovi*) uz neznatno variranje omjera ovih supostavljenih poetika.

U romanu *Snopis* Jasmina Musabegović ženski metaforički i simbolički registar izvodi iz postnarkotičke mentalne otupjelosti žene na izvanjske podražaje koju autorica postavlja kao (do) svjesnu podlogu junakinjinoj retrospektivnoj i introspektivnoj inicijaciji. Ontološku disonancu između oslabljenog stanja svijesti i iz njega proizašlih misaonih figura razvrstavanja/predočavanja tragova sjećanja autorica prevladava sveznajućim naratorom čija se hermeneutika jasnije zagleda u *telos* ekstrahiranog znaka/događaja i recepcijski ide u susret čitateljskoj svijesti. On fragmentarne predodžbe osobnog iskustva, kadrirane u vizuelne slike koje prate neujednačene ritmove sjećanja, uvodi u metonimijski svijet jezika uspostavljajući spoznajni red protjeran iz bolesnog (ženskog?!) tijela. Kroz disoluciju muškog i ženskog strukturno sprovedenu razdvajanjem romana na mušku i žensku priču (ispovijest) autorica ispisuje dramatičnu žensko-mušku kozmogoniju koja ne uspijeva *rehabilitirati* svoje jedinstvo. S druge strane, disolucija teksta na stvarno i himbeno unutar obje priče autorici omogućuje stvaranje istovjetnih planova argu-mentacije u katarktičkom pražnjenju “navrle” tjeskobe stvarnog života od koje se i junakinja i junak brane njegovom himbenom slikom. Unutar tog fantazma se zapravo produbljuje ontološki jaz između dvije nekoahabirajuće slike svijeta jer taj fantazam, kao prilika da se nesvjesno vidi na djelu, svoj zamagljeni, kondenzirani, metaforizirani smisao

različito investira: u anatomsu slikovnost u ženskoj, a u transcendentalno označeno u muškoj priči. Ovu razliku ironično zaodijeva placenta ikonografija (jufka...) u ženskoj ispovijesti koja kao metafora života (hranjenja) postavlja pitanje samorazumljivosti – “falocentrične” kulturne slike svijeta / muške kulturne samouvjerenosti.

Roman *Skretnice* se tematski orijentira na žensko povijesno iskustvo i njegovu kulturnu pozicioniranost unutar povijesnog događaja. Jasmina Musabegović sa mape kriznog društvenog milieua izdvaja žensku priču i čisti je od svega što zatamljuje ženski doživljaj povijesnih mijena. Ispod ovako intimizirane tematske površine, istinske konture povijesnog zbivanja se tek ovlaš uprisutnjuju kroz svijest žene koja, kao neka vrsta subjektivnog amalgama/zrcala, čita žensku sliku njegova naličja. Ispisujući povijesni događaj kroz arabesku teksturu ženskog doživljaja povijesti – autorica sudbinu žene izdvaja sa mape općedruštvenih napetosti i smiješta je u “zaklon” ritualne svakodnevice u kojem se grubo *paraju* sve ženske fantazije i galantno troše svi amblemi ženskog kulturnog digniteta (ljepota, nakit...). Strukturno jedinstvo romana *Skretnice* je u slikama tog paranja, u živim ili pohranjenim skicama života koje se opredmećuju u svijesti i podvrgavaju raspoznavanju i nadoknađivanju smisla, a potom nanovo odlažu u prenapućene lavirintne prostore ženskih slikovnih deponija. Objektivacija značenja povijesnog događaja smještena je, dakle, u žensku svijest kao tijesni prostor drugosti – u kojem kulturna strogost ženi nudi šutnju kao jedino *nevino* susretanje sa stvarnošću. Dva su dakle, u *Skretnicama*, načina postojanja u Drugosti: racionalna prisega odanosti očinskom tlu u kojoj se junakinja saobražava s kulturnom slikom sebe (*man's land*), ili pak sunovrat u šutnju kao poniranje u majčinsko, prešućeno mjesto postojanja u Jednosti / *no man's land*/. Autorica, dakle, dvoplanski konstruira ženske identitete: s jedne strane je prednjeplanski front “ulagivanja” zahtjevima kulture u manifestnom prakticanju života zarad stvaranje poželjne društvene slike o sebi, a ispod te površine je plan *nesaživljavanja* žene s ovom slikom. Tako idejni zasnov *l'écriture féminine* Jasmine Musabegović postaje razotkrivanje konstelacije ženske subjektivnosti kao snage koja poput najfinijeg seizmografa mjeri represivne pokrete kulture, ali dok im naizgled povlađuje – ona postaje skrovito mjesto zasnivanja ženskog kulturnog neposluha svake vrste.

Roman *Most* gradi kontekst autentično ženskog “savezničkog” iskustva koje istrajava u vrtlogu sopstvenih kulturnih i historijskih pretpostavki. Glavna junakinja romana, slikarka, evocira napetosti i strahove upisane u prostore djetinjstva žudeći

premoštenje jaza koji je u njoj odvojio autentični doživljaj svijeta od njegove, fragmentne, umjetničke slike. Naslovna metafora “mosta” u romanu potiskuje svoju konvencionalnu metaforičku vrijednost, sagledava se “odozdo”, s ne-mjesta ženskog kulturnog obitavanja i ne prepoznaje se kao čvrsti i pouzdani prostor susretanja. On je prije ženski virtuozi iskorak iz žive u umjetničku/estetiziranu sliku života u kojoj se kida očinska metaforika i uspostavlja niz ženskih kulturnih znakova. Metaforička vrijednost “mosta” u muškom simboličnom poretku – ovdje je umrtvljena, i ništa se u romanu/životu neće držati zajedno, pa ni združeno žensko sestrinstvo razbijeno “tajnama” koje prijete “sramotom” i tako bdiju nad kulturnim vrijednostima majčinstva, sestrinstva, srodstva. Žensko iskustvo u romanu zjapi nepremostivošću, a naslovna metafora kvazi-metaforičnošću iz koje se njen sadržaj izljeva u unutarnje kretanje junakinje oslikanim koridorima/mostovima koji su iskonske, a ne kulturne, majčinske, sestrinske, srodstvene poveznice. U romanu *Most* konstruirana slika ženskog života svu svoju energiju ulaže u jedini pouzdani prostor ženske “apsolutne mjesnosti” – u prostor ženske subjektivnosti/kreativnosti. U njemu će spisateljica ženu odvojiti od “zimomore” kulture “pancirom od slika” koji će demistificirati sve u kulturi supstancijalizirane i esencijalizirane muško-ženske razlike i providjeti odnos žene i umjetnosti čija se drama uvijek zbiva pred “zaključanim vratima” muškog kulturnog/kreativnog svetišta. Jasmina Musabegović tako utemeljuje svoj *l'écriture féminine* u inskripciji u tekst eruptivne snage ženskog *kreativnog* tijela koje imaginira svoje bremenito iskustvo autentično se vezujući za metaforički registar Prirode, a ne kulture, prirode kao generativne snage koja u jeziku podstiče “anatomsku slikovnost”.

Alma Lazarevska za tematsko središte romana *U znaku ruže* uzima *case history* koji se u svojoj pojedinačnosti prepoznaje tek po tragovima koje je za sobom ostavio u *telosu* povijesnog života, i koji na neki način u literarnom mediju naplaćuje ceh za svoju povijesnu izopćenost. Lazarevska to čini suptilnim raspuhivanjem povijesne patine sa, za povijesnu priču izlišnih ali žilavih, nadasve životno dragocjenih sadržaja života, konfrontirajući historiografski provjerljive “slavne biografije” koje se upinju determinirati lik sa, u suparničkom dijalogu s njima, privatnim i povijesno skrajnutim. One se ispisuju odvojeno i prednost ostvaruju jedna na račun druge, prva je monumentalni gospodar povijesti, druga pronicljivi i cinični podanik života, prva transcendira kakofoniju smisla, druga je uzima za predmet opisa. Lazarevska se poigrava iluzijom iscrpnosti u predstavljanju slike života i njenom

vjerodostojnošću promovirajući pripovijedanje u glavnog junaka priča nastalih na poledini već ugašenih doživljaja/ispisanih papira. Pripovijedanje ravna recepcijom priča, krstari u svim pravcima slikom života ne tajeći konstitutivnu naknadnost i uzročno-posljedičnu patvorenost u svom združivanju s predmetom opisivanja. Razliku u fikcijskoj i fakcijskoj slici života podržavaju i niže pripovjedne instance priče. Likovi su tako jukstaponirani da su *everyman egzistencije* (koje se jedva drže svoga imena/identiteta) sudbinski okrenute historiografski provjerljivim (Rosa Luxemburg, Jan Palah). U tom odnosu historiografija samo naizgled osnažuje poziciju instance ovjerovljavanja priče (pripovjedača) jer u probirljivoj retorici historiografskog diskursa, koliko god on pretendirao na istinostniju vezu sa stvarnošću od pripovijedanja, prepoznaje se patvorenje iste. Razvlašćivanjem kauzalnosti kao princeze narativne logike od uloge moćnog oružja napetosti u predstavljanju sadržaja (brojne proleptise), pripovijedanje postaje *bilo* koje pulsira pričom iskušavajući svoju premoć u vrtoglavičari manipulacije, i ako neke likove u priči “upošljavaju zvijezde” a neke druge “historija”, pripovjedača “upošljava” ironija kao instrument za konvertiranje programirane ozbiljnosti povijesnih procedura u njihovu imitacijsku, gorko-ironijsku sliku *hepeninga*. On se počinje paušalno odnositi spram historijskog središta i njegove periferije i proizvoljno buditi u njima latentno prisutne sadržaje. Tako roman *U znaku ruže* odražava brikolersko stanje svijeta koji izmiče percepciji u jasnim historijskim znakovima, a za svrhu kreiranja parodijske, apsurdne, groteskne slike socijalističkog ideološkog mita od uspostavljanja njegovih “etičkih načela”, odnosno njegova historijskog (epohalnog) ulaza (Rosa Luxemburg) - do njegova “epohalnog” historijskog izlaza (Jan Palah).

Jasna Šamić u romanu *Mraz i pepeo* “igra na kartu” “prirodne slivenosti” ženskog autorstva i teksta, ali tu izravnu konvergenciju autobiografskog materijala i estetičkog oblika uporno želi i potkopati. Autorica, naime, ontološku bliskost žene i pisanja, odnosno žensku privilegiju izravnog doticaja sa životom zakriva muškim naratorom koji piše intimni dnevnik u kojem ispovijeda svoje predavanje slatkim “užitku u plijenu” – čitanju još dva pronađena intimna dnevnika. Tako se ispisuje priča o dnevnicima, koji su intimni, ispovjedni, datirani i označeni mjestom – ali samo moguće tačni i vjerodostojni. Roman je dakle složen u troslojnu naraciju, po sistemu “ruskih lutaka”, u kojoj jedna priča otkriva drugu, a treća i prvu i drugu, a sve skupa upotpunjuju mapu intimnog i povijesnog iskustva junaka različitog historijskog, sociološkog i uopće kulturnog zasnova njihova bića.

Povezuje ih metafora tri smrti: smrt majke prvog naratora, smrt oca drugog, te smrću oca asociirana - smrt socijalističke ideologije.

U ovom paralelizmu u dnevničkoj stilizaciji tri različite ispovjedne figure – ipak je centralno pozicionirana ženska ispovijest. Ona je medij koji se centripetalno odnosi prema druge dvije ispovijesti u odnosu na koje je i retorički markirana dijaloškom formom. U asimetričnim dijaloškim situacijama koje nam se ovdje nude - izgubljeni su istomišljenici te se znakovi slažu u kakofonične značenjske cjeline koje proizilaze iz investiranja priče u muškarce, odnosno u razotkrivanje i pre-osmišljavanje mizoginih, paternalnih zapreka ispriječenih na životnom putu junakinji - univerzitetskoj poslenici i spisateljici. U ženskoj ispovijesti načelno podrazumijevana feminina orijentacija nije podržana jezičkom teksturom jer se ova prilagođava složenosti mizoginog društvenog i kulturnog svijeta koji želi opisati, njen jezik traga za retorikom koja mizoginu ideologiju misli i razvlašćuje. Tako roman povrjeđuje rodno specifične stereotipne forme izražavanja: žena je dijalošna i otvorena, muškarac – monologičan i zatvoren. Oni su *parovi* koji o(p)staju u zajedničkoj klopki muško-ženskih neregiprocitnosti. Roman se tako učvršćuje u jezičkom obliku koji nije osnova *écriture féminine*, u jeziku koji je eho očevog jezika i koji, obogaćujući ironičnim i subverzivnim smiješkom prirodu ženskog glasa, izmiče svojoj konstruiranosti po uzoru na mušku želju. On crpi svoju snagu iz simptoma bolesti jedne istrošene ideologije i muških psiholoških struktura u njihovu temelju. Muški identiteti su uvijek prijeteći, presvučeni opozitnim socijalnim amalgamima (seljak/građanin) i unutar te razlike i različito zatočeni ideologijom. Njihovim prednjeplanskim pozicioniranjem i muško-ženskim zamjenama jezika Šamićeva demistificira mušku samosvijest i objelodanjuje Očinstvo kao “podvalu u imenovanju” i “lukavstvo muškaraca” (Cixous i Clément) koji se predstavljaju kao očevi kulture. Oni su junakinjin unutarnji svijet razbili u krhotine izgubljenog jastva koje ona pokušava sastaviti u oslobođeni ženski mit modernog vremena.

Jasna Šamić, dakle, konstruira ženski lik koji zrači intelektualnom stvaralačkom energijom u kojoj je “tijelo prosto zaboravljeno, kao da je tuđe”. Ona remeti stabilan (muški) epistemologijski poredak svijeta i raskrinkava epistemičke režime na kojima počivaju nacionalni, socijalni, rodni... identiteti, odnosno njihove institucionalne i vaninstitucionalne utemeljujuće procedure. Junakinja ih ne može razumjeti kao bitna identifikacijska uporišta i stoga želi “zainat” zajamčiti utočište *svojim* identifikacijskim sklonostima. Roman ispisuje praznine osporenih

(socijalnih, nacionalnih, religijskih...) identitetskih gena u čijem odsustvu junakinja ne može podijeliti s društvom niti jednu svoju fantaziju. Kao "slabi" (ženski) subjekt kulture i stranac (u Parizu) identitet ne samo da postavlja pitanja o sebi, nego je i *upitan*. Ženski subjektivitet se stoga oblikuje u mučnu polemiku s ocem/očinskom kulturom želeći poraziti cijelo muško rodno polje (pisce - ideološke poltrone, ekscesne političke "sumnjivce", nadmene izdavače, trivijalne znanstvenike...). Junakinja orwelloske, bipolarne ideologijske svjetove u kojima je odrastala - prenosi na rodni plan, neprestano se sukobljavajući s muškim neprijateljima, i poigravajući se njihovom lažnom gorljivom samosviješću/snagom.

Roman *Iščezavanje plavih jahača* Nermine Kurspahić za tematsko središte uzima stradanje i patnju žene koja se na najsvirepiji način našla na udaru dehumaniziranih logorskih i izbjegličkih sustava u posljednjim ratnim zbivanjima na ovim prostorima. Roman zapravo utjelovljuje glas "drugog" (žrtve) na dvije razine: na razini konkretnog rodnog i apstraktnog kolektivnog identiteta. Kao dvostruki "drugi" žena je izložena sadejstvu mizoginije i ratne strategije koje proizvode najmaštovitije obrasce razaranja ženskog identiteta, oduzimanja dostojanstva, fizičkog tlačenja, silovanja, ubijanja. Ova zazorna tema u romanu *Iščezavanje plavih jahača* pravi neku vrstu estetičkog/poetičkog otklona u ženskoj i općenito bosanskohercegovačkoj romanesknoj proizvodnji, jer tematski korespondira s povijesnim zbivanjima koja su dovela do epistemološkog prijeloma u drugoj polovici XX stoljeća (Holokaust) i modernizam upravlja ka postmodernizmu kao dominantnom pokretu u umjetnosti, filozofiji i humanističkim znanostima uopće. Kurspahićeva "estetika zla" suprotstavlja vrijednosti umjetnosti, i za tu svrhu gradi dva različito kodificirana jezika. Prvi se orijentira na empirijsku stvarnost, i za tu potrebu reducira do providnosti znak kojim želi proizvesti stvarnost otuđenu od razuma i ispisati ludilo i apokaliptičnu ekstazu povijesne zbilje u koju se urušava sav junakinjin poznati svijet, a drugi jezik je nepristajući na ovo urušavanje i optužujući se orijentira na refleksije o umjetnosti u koju se junakinja ničeanški zaklanja pred istinom svijeta. Na isti način Kurspahićeva podvaja i svijest glavne junakinje: na krhko žensko biće užasnuto prljanjem u empirijskoj stvarnosti, i snažno, nevino i čisto unutarnje biće umjetnice (slikarke) koje ne može probaviti niti racionalizirati iskustvenu sliku života, te traga za smislom zbilje unutar njena umjetničkog oblika.

Opis kolektivne kataklizme, dakle, poseže za jezikom koji doslovnošću želi proizvesti empatiju spram brutalnog poniženja i povređivanja ljudskog tijela/bića.

Neki sasvim drugi jezik se razgranava u unutarnjoj fantaziji – fingiranoj oazi subjektivnosti koja pokušava spasiti od razaranja barem unutarnje biće i tako izbjeći sudbini krhkog fizičkog tijela. Autorica k tomu, oduzima žrtvi sposobnost racionaliziranja vlastitog iskustva i literarni put spoznaje mučne stvarnosti povjerava sveznajućem pripovjedaču koji ne pušta niti žrtvu niti krvnika da ispovijedaju unutarnje refleksije svoje binarne pozicioniranosti. Iza tog poetičkog načela krije se središnje, prećutano pitanje upućeno zazornoj antropološkoj slici: Zašto?, pitanje u koje je već uračunata nedostatnost odgovora te se predmet ustručava samoopisa kako bi kapitalizirao izvanjsku, objektivnu, minimalističku autentičnost svjedočenja. Njihov literarni opis stoga pravi poetički korak nazad, vraća se modernističkom poetičkom alatu i u literarnom savezu dokumentarnosti i mimeze povijesti/stvarnosti sklopljenom u jeziku, nastoji kapitalizirati istinu i emancipirati je od tutorstva povijesne hermeneutike.

Pojednostavljena mimeza nepodnošljivog života estetski šokira prirodnim jezikom koji stvarnost stavlja pod patronat rutine i jednostavnosti znaka koji je opisuje. Sav njen užas, količinu kojega ne može usvojiti refleksija o njoj – tako ostaje netaknutim. Ontološki efekti ove očiglednosti zahvaćeni su samo sporadičnim refleksivnim razmetanjem junaka, a poneki postmoderni refleks tek blago provocira stabilni horizont očekivanja s kojim roman računa. Kompleksne intertekstualne sugestije, citatnost (Shakespeare, Kur'an...), medijsko banaliziranje slike vremena (vremenska prognoza), estetičke opservacije (o slikarstvu, književnosti)... poetički senzibiliziraju roman na reinterpretiranje stvarnosti u njenu odnosu spram drugih tekstova kulture, ali svijet romana ne prestaje biti iscrpljivanje mogućnosti jednostavnog opisa ekstremnih uvjeta života koji su se svoje materijalizacije u poetskom jeziku – kao mogućnosti umjetničkog opisa – odrekli. Stoga se pripovjedačeva svijest bori s toposom nepredstavljivosti u istinjenju mučne stvarnosti, a svijet romana s fantazmičnim efektima beskrajnog umnožavanja figura patnje i smrti. Tako Nermina Kurspahić svoju poetiku i estetiku približava adornoški postavljenom pitanju o svrhovitosti umjetnosti nakon suočavanja s krajnje dehumaniziranim uvjetima postojanja.

Odbacivanje pozitivnog znanja o prošlosti (u uzvišenom tonu kur'anskog teksta, u literaturi / Shakespeare/, u likovnoj estetici...) i neizvjesna budućnost sastaju se u fantazmagoričnoj slici kao odgovoru na svu polemičnost racionalnog zahvatanja stvarnosti. *Fantazam* uspostavlja osjetilnu spoznaju svijeta i kao posrednik u istinjenju stvarnosti on

reducira patnju, ali njen vrisak ostaje stalno prisutan u strukturi slike. U arhitekturi romana ova fantazija, vođena (do)svjesnim mehanizmima (ludilom) bijega od stvarnosti, ima svoju tematsku zadaću: spašavanje života iz kaosa koje je u odustajanju od bilo kakvog pokušaja njegova filozofsko-epistemološkog razumijevanja. U romanu, zapravo, na neki način koegzistiraju dvije fantazije. Jedna je stvarnost/povijest karnevalizirana zlom koje poprima fantazijske razmjere i postaje natprirodno, paranormalno “drugo” u odnosu na definiciju antopološkog, a druga je fantazija junakinje u kojoj se antropološka etika pokušava nanovo uspostaviti. Fantazmagorično djestvo povijesti se zapravo prenosi na subjektivnu razinu na kojoj se njegova apsurdnost i netransparentni urotnički kauzalitet reduciraju na fantastične svijetove sna. Oni pak korespondiraju s povijesnom fantazmagorijom prizivanjem (sopstvene) smrti (san/smrt) i ludilom (san/ludilo) koji počinju puniti tišinu ovog prostora. Doimaju se kao zatomljeni vrisak ugrađen u mitsku sliku plavih jahača (estetika apokalipse) iz čije se refleksivne energije šutnja junakinje razumijeva kao metafora nemoći jezika koji priznaje svoj poraz, jer nije kadar, poput Shakespearovoga poetskog, “dodirnuti svemir”.

Inicijalna unutartradijska pozicioniranost ženskog romana, potencijalno neobvezujuća, avanturistički zavodljiva – izvjesno se podatno mogla predati uplivu feminističkog mainstreama koji je nadasve bio “vjetar u leđa” prvoglasnom ispovijedanju naše ženske civilizacijske i kreativne skrivenosti (*hidden from history*) i uprisutnjenju odsutnog. U interpelaciji s tom dvostrukom prazninom kulturne i tradicijske odsutnosti, ili njom nagovorene, naše autorke romana su se obrele u “sestrinskom” projektu za uspostavljanje *matrilinearne* bosanskohercegovačke romaneskne tradicije. Zatečeni poetički kontekst one počinju destruirati *iznutra*, vođene zahtjevom za otkrivanjem, prikazivanjem i revaloriziranjem onoga što je u ženskom kulturnom iskustvu do tada bilo izloženo muškom književnom pogledu. Posrijedi je zapravo početak ženske tradicije koju ujedinjuje istrajavanje u napetosti sopstvenih ambivalencija i prijegora da se ustanovi ženski *common sense* o ženi, o njenoj kreativnosti, o jeziku koji je govori...

Prisjetimo se Elaine Showalter (*The Female Tradition, A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*) koja naglašava kako sve književne potkulture (crnačka, jevrejska, kanadska,

anglo-indijska...) možemo pratiti kroz tri temeljne razvojne faze (Showalter 1977: 13). Prva je faza kroz koju prolaze književne potkulture - faza *imitacije* dominantnih modela tradicije u koju se uklapaju tako što vremenom *pounutruju* njene umjetničke standarde i njeno razumijevanje društvenih uloga. Nakon ove slijedi faza *pobune* protiv dominirajućih standarda i vrijednosti, te *odbrana* prava književne potkulture i njenih vrijednosti, uključujući i zahtjev za samostalnošću. Kruna ovog puta je faza *samootkrića* i samoupućenosti, te traganja za identitetom bezuvjetno rasterećenim ovisnosti od dominantnih tokova. Showalterova razvija i pojmovni aparat za označavanje ovih faza u dijalektici razvoja ženske potkulture), pa su to: *Ženstvena*, *Feministička* i *Ženska* faza u razvoju književnosti koju su pisale žene. Naglašavajući vremensku fluidnost u razgraničavanju ovih faza, Showalterova ih raspoznaje i u karijeri jedne iste spisateljke.

Prema stupnju samosvijesti koju iskazuju bosansko-hercegovačke autorke ženskog romana na samom početku njegova razvoja, može se ustvrditi da naš ženski roman, preskačući *Ženstvenu* fazu shvaćenu kao fazu doslovnog imitiranja naslijeđenih poetičkih obrazaca, na svom polazištu već ulazi u *Feminističku* fazu, kako ju razumijeva Showalterova. Kao *women centered narrative* (“proza usmjerena na ženu”) naš ženski roman pokušava odbraniti pravo na osoben poetički *menny* rasterećen kameleonske ovisnosti o dominantnim književnim procedurama, i to: promoviranjem ženskih stavova i vrijednosti sukobljenih s patrijarhalnim gledištem, odbacivanjem ograničenja stereotipije u građenju likova te stvaranjem androginih muško-ženskih simbola, odbacivanjem muškocentriranog društva i kulture uopće, te povlačenjem u separatističke zaklone svoga unutarnjeg života uračunavajući u njih i nasilnu eskapadu od vlastite kulturne ugroženosti, metaforiziranjem posvećenim mate-rničnom klaustrofobičnom ikonografijom u kojoj se stvara ženska estetika ranjivim gestama unutar materijalnih znakova kulture - misteriozno polno razdijeljene. Značajka tog pisanja je, kako je vidi Hanifa Kapidžić-Osmanagić, “individualno stanje *pobune* žene pisca, pri čemu to buntovništvo, taj stav ne-prihvatanja naslijeđene ženske sudbine” proizvodi “brojne individualne razlike” (Kapidžić-Osmanagić, 2003):

Stvarajući nepatvoreni glas u izražavanju ženskog kulturnog iskustva i duboko svjesne njegova “sestrinskog” jedinstva, naše književnice su unutar kolektivnih umjetničkih sklonosti trasirale vlastiti put, ali nisu izgubile korak s muškom romaneskom proizvodnjom (tradicijom). Neizmjereno je značajan kontinuitet naše ženske imaginacije od

sedamdesetih godina naovamo, koji je u učestaloj književnoj proizvodnji i ponavljanju određenih formativnih alata, tema, slika..., jer on opravdava govorenje o uspostavljanju naše ženske romaneskne amplitude. Legitimno je promišljati ju slijedom i istodobno usprkos naslijeđenoj književnoj matrici, te kao poetički prinos koji oslobađa neku vrstu konstituirajućeg viška koji nas sučeljava s neprijepornim stavom da njen rukopis unosi u našu tradiciju romana - koncept razlike. U njenu interpretiranju imali smo na umu da "interpretacija i kada je najvjernija želi da se ne osvrće ni lijevo ni desno od teksta služi se poznavanjem literarne tradicije u koju se djelo uklapa" (Spahić, 1999: 122).

U poetološkom smislu, naš ženski roman uspostavlja s baštinjenom tipološkom paletom proznog oblikovanja neku vrstu polemičkog dijaloga koji želi biti prepoznat kao trud oko vlastite tradicijske enklave, samo potencijalno subverzivne u (pre)oblikovanju literarnih kanona. Zabavljen zadaćom koju je pred autentičnu žensku literaturu stavio savremeni roman, zadaćom *istinjenja* ženskog pogleda na žensko kulturno iskustvo i život uopće, naš ženski roman je ujedinio svoje autorke u nastojanju da kroz umjetničku akciju svesrdno porade na otkrivanju ženske mitologije. One u svojim romanima snatre o androginih utočištima prepunim erotskog naboja, ali, sljedstveno njihovoj ontologiji – (dvo/bes)polnim po sadržaju, i u njih smiještaju junakinje (ne)svikle suočavanju sa sopstvenom androginošću. Ovo je metaforizirana podloga na kojoj izrasta literarno investiranje naših autorki romana u kreativnu snagu i stvaralačku slobodu koja se ne ustručava ženskog kulturnog, socijalnog, seksualnog, književnog i inog angažmana, investiranje čija je samouvjerenost - *čedo post/modernog književnog i uopće kulturnog stanja/znanja*. Unutar njihova profemininog stava niz je komponenata postmodernizma: suprotstavljanje prijetvornoj neutralnosti i objektivnosti znanja, razumu, autonomnom subjektu i ostalim prosvjetiteljskim idealima koji (p)održavaju muške vrijednosti. "U vezi s ovim dalo bi se pomisliti da je postmodernizam kulturni saveznik feminizma" (Nicholson 1990: 287)² I iako su, kako veli Craig Owens, teorije postmodernizma do sada ili ignorirale ili potiskivale jedan od glavnih aspekata naše postmoderne kulture - prisutnost upornog feminističkog glasa, žensko insistiranje na razlici ne samo da je kompatibilno, već je i instanca postmoderne misli (Owens 1985: 287).

Literatura

- Dojčinović-Nešić, Biljana: *Ginokritika: istraživanja ženske književne tradicije*, Centar za ženske studije, Beograd, Novembar 1996
- Kazaz, Enver: Bošnjački roman XX vijeka, Zoro, Zagreb-Sarajevo, 2004
- Lešić, Zdanko: *Feminizam, feministička teorija i kritika* (Historiografska skica), http://www.openbook.ba/izraz/no12/12_zdenko_lesic.htm
- Macherey, Pierre: *Teorija književne proizvodnje*, prev. Rade Kalanj i Mihaela Vekarić, Školska knjiga, Zagreb, 1979
- Oraić-Tolić, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća: avangarda i postmoderna*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996
- Oraić-Tolić, Dubravka: *Muška moderna i ženska postmoderna: Rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005
- Showalter, Elaine: *A Literature of Their Own: British women novelists from Bronte to Lessing*, Princeton University Press, Princeton, 1977
- Showalter, Elaine: *The Feminist Critical Revolution*, prevela Biljana Dojčinović, Znak, Beograd 1986
- Showalter, Elaine: *Feministički kritizam u divljini*, u: *Književnost, povijest, politika*, priredio Zlatko Kramarić, Osijek, 1998
- Kapidžić Osmanagić, Hanifa: *Ženska književnost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2003
- Spahić, Vedad: *Tekst, kontekst, interpretacija: Ogledi iz književnosti Bosne i Hercegovine*, Tuzla, 1999
- Curti, Lidia: *Šta je stvarno a šta nije: Ženska fabulacija u kulturalnoj analizi*; U: *Razlika/Diférrance*, 3-4, Tuzla, 2003, 287

Summary

In the (post) communistic society was born, our female novelistic voice cannot avoid its politicization and ideological speech, so it produces women's text that reflects basic social dichotomies of their cultural context and asks the ontological similarity of two genres, autobiography and the novel. It is legitimate to consider its sequence and at the same time, despite to the inherited literary matrix, and to acknowledge its poetic contribution which relieves some kind of constitutive surplus that faces us with uncontested view that women's writing brings into our tradition of novel - the concept of difference. It is actually the beginning of women's tradition that unites the persistence of tensions in our own ambivalence and streaming to establish a women's *common sense* about women, about her creativity, the language that speaks about her...

² Linda Nicholson (1990), cit. prema: Lidia Curti, *Šta je stvarno a šta nije: Ženska fabulacija u kulturalnoj analizi*; U: *Razlika/Diférrance*, 3-4, Tuzla, 2003, 287

Vildana Pečenковић

BOŠNJAČKA USMENA KNJIŽEVNOST ZA DJECU IZMEĐU HERMETIZMA I KULTUROLOŠKE FORMACIJE

Sažetak

U dosadašnjim istraživanjima bošnjačke usmene književnosti, usmena književnost za djecu nije tretirana kao zasebno područje. Ona je obuhvaćena fragmentarno, kao kulturološka formacija, te je ostala u vlastitom hermetizmu, inferiorna u odnosu na književnost za odrasle. Zbog takvog višestoljetnog ignoriranja činjenica o postojanju usmene književnosti za djecu, temeljna pitanja u okvirima ove oblasti ostala su nerasvijetljena. To i ne čudi s obzirom na činjenicu da je književnost za djecu u Bosni i Hercegovini, kao corpus separatum, dugo bila minimizirana i zanemarivana. Sistematičnijem proučavanju književnosti za djecu u BiH se pristupilo tek sredinom prošlog stoljeća, te su do danas mnoga pitanja ostala otvorena.

Usmena književnost za djecu, ukorporirana u cjelokupno usmeno stvaralaštvo, podliježe općeprihvaćenoj književnoteorijskoj klasifikaciji na rodove i vrste, te se nije razmatrala i proučavala kao zaseban segment. Stoga je neophodno izvršiti revalorizaciju usmenoknjiževnih tekstova kako bi se izdvojio korpus namijenjen djeci i terminološki ga odrediti kao "usmena književnost za djecu".

Ključne riječi: tradicionalizam, dječija književnost, dekonstrukcija, formacija, determinizam, stereotip, diskurs

1. Bošnjačka usmena književnost u kontekstu južnoslavenske i evropske književne zajednice - univerzum vlastitog kanona

"Za bosansko dijete mitovi i legende imaju moć majčinog mlijeka, nešto tajanstveno i stravično, što postojanje nosi sa sobom, ulazi u nas u obliku drevnih predaja."

Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*

Književnost je svjedočanstvo o postojanju čovječanstva, a usmena književnost u hermetizmu vlastitog kanona, kao njena najstarija vrsta, datira još iz vremena agrafijske etape duhovnosti. Iako se još u XVI stoljeću kao kulturološki diskurs pojavljuje termin *narodna poezija* (prvi ga je upotrijebio Michel de Montaigne, primjenjivao se na različite vrste pjesama, a dva stoljeća kasnije preuzeo ga je Johann Gottfried Herder u zbirci *Volkslieder*), sistematskom prikupljanju i zapisivanju narodnih umotvorina pristupilo se tek u romantizmu. Ovaj termin se od tada ustalio znanstveno, imaginativno i referencijalno u nauci o književnosti kao i kolektivistička koncepcija prema kojoj je presudna uloga kolektiva, odnosno naroda, u stvaranju, razvoju i očuvanju te književnosti. Istraživanja će pokazati da je bošnjačka usmena književnost kao i bošnjačka kultura uopće, metafora otvorenosti i multikulturalnosti, da pruža nesagledivu mogućnost interliterarnog i interkulturnog dijaloga.

Usmena književnost svakog naroda kompleksan je i višeslojan fenomen kojeg nije moguće jednoznačno opisati. Ona je tokom posljednjih decenija priskrbila sebi status projekta vrijednog naučne opservacije kako bi se uskladila sa općeprihvaćenim vrijednostima evropskog književnoteorijskog korpusa. O usmenoj književnosti postoje različite recepcije i valorizacije koje su nekad usmjeravali i omeđavali ideološki mehanizmi, a nekad dijalektika vremenskih formacija.

Usmeno književno stvaralaštvo se uključuje u nekoliko istraživačkih diskursa i samim tim definira sa različitih stajališta: nauka o književnosti, folkloristika, etnologija, povijest, antropologija... Pitanja postanka i uobličavanja usmene narodne književnosti, istraživanje njenog konteksta sa nacionalnim identitetom, njenih oblika i tematike i danas su predmet raznovrsnih projekcija i književnoteorijskih istraživanja. U fokusu su i dalje problemi klasifikacije, periodizacije, razlaza i pomirenja sa općeknjiževnim strujama, usmenim i pisanim poetičkim modelima i njene književnoteorijske kontekstualizacije na eurocentričnom konceptu. Različite historijske okolnosti i nacionalni pečat te nejednake sociološke, psihološke i lingvističke determinante, uvjetovali su niz varijacija u pojedinim krajevima. Narodna književnost Bošnjaka kao dio njihovog ukupnog duhovnog naslijeđa bilo je sakupljano i istraživano, naročito krajem XIX i početkom XX vijeka, često bez atribucije imena naroda kojem pripada. Stoga je potrebno izvršiti kontekstualizaciju bošnjačke usmene književnosti u južnoslavenski i evropski kulturni prostor.

U moćnom luku povlači se lirsko narodno pevanje Južnih Slovena od Slovenačkih Alpa, sa svojom sasvim srednjoevropsko – alpskom muzikom i poezijom, preko bitno samosvojnije Hrvatske i čudno primitivne Istre i Dalmacije, dobija u Vojvodini lako ugarske i građanske tonove, orijentalizuje se već više u Srbiji, jače još u Bosni, a dospeva u južnoj Srbiji i Makedoniji do svog pravog lirskog i muzikalnog snažnog središta (Gezeman 1966: 41).

Bošnjačka usmena književnost kao monokonfesionalna kategorija je stoljećima pripovijedana i prenošena narodnim jezikom, i ima najveće zasluge u očuvanju bošnjačkoga nacionalnog identiteta. Ona je svjedočanstvo o višestoljetnoj ukorijenjenosti bošnjačke književnosti u evropski kulturni, civilizacijski i komunikacijski prostor te njenim preplitanjima sa orijentalnom kulturom. Ta je književnost tradicija pisanoj književnosti, njena preteča i izvor njenih savremenih manifestacija i označavajućeg joj prostora.

2. Književnost za djecu – jezička i kulturna hegemonija

Književnost za djecu do danas je u Bosni i Hercegovini malo istraživana zato što bosanskohercegovačka književnost početkom XX stoljeća nema izdiferencirana djela za mlade, niti izrazitije stvaraoce i predstavnike. U tom periodu jedino listovi i časopisi donose priloge za djecu i o

djeci pa je bilo potrebno vrijeme da se ova literatura, koja je kao *corpus separatum* dugo bila minimizirana i zanemarivana, uspije probiti do mjesta koje joj pripada.

Jednako je bilo i sa nazivima dječija književnost i književnost za djecu koji su dugo bili osporavani i različito interpretirani. Upotreba sintagmi dječija književnost i književnost za djecu nije znak nedosljednosti, nego prihvaćenog mišljenja da označavaju približno isto. Različite gramatičke konstrukcije (prva više upućuje na autonomnost ovog stvaralaštva, a druga sugerira namjenu) ukazuju na komunikaciju između pisca i djeteta, pa stoga i nema bojazni da naziv dječija književnost može značiti kreativnu književnu aktivnost djeteta (Kadrić, 2010: 12).

Sada su te i takve nedoumice, osporavanja i negiranja književnosti za djecu iza nas. Prvi koji je sistematski prišao istraživanju ovog pitanja u BiH je Muris Idrizović, čija je knjiga *Književnost za djecu u BiH*, objavljena 1976. godine i koja je riješila mnoge probleme od rasporeda građe, hronologije, sistematizacije do klasifikacije i vrednovanja pisaca i djela (Idrizović 1976: 412).

Prije njega sistematiziranjem razlikujućih koncepcija književnosti za djecu bavio se Husein Tahmišćić koji u svojoj Antologiji književnosti za djecu i omladinu naroda Bosne i Hercegovine *Na stazama djetinjstva* (1969) ističe da je značajan momenat u bosanskohercegovačkoj literaturi za mlade bila pojava Ćopićeve knjige *U carstvu leptirova i medvjeda* iz 1939. godine. Ta ista godina smatra se graničnom i u kritici književnosti za djecu, ističe se kao početak umjetničkog književnog stvaralaštva. Ta prva kritika književnosti za djecu je bila površna, ne baš blagonaklona, podržavala je i generirala stereotipe. Zapravo i nije riječ o pravoj kritici u današnjem smislu jer se tokom vremena i u okviru

savremenih književnoteorijskih razmatranja i stav o namjeni i funkciji kritike promjenio u znatnoj mjeri.

Književnost za djecu je sinkretičko prožimanje literarnih, likovnih i prikazivačkih elemenata. Sve teorijske kombinatorike u kojima ima i avangardnih i postmodernih teza, obuhvataju oblik stvaralaštva koji je prilagođen određenom uzrastu, fazi života i svijeta. (Džafić, 2006: 8)

3. Bošnjačka usmena književnosti za djecu – temeljne determinante

Kako književnost za djecu ima jednak stvaralački čin kao i ostala književna djela, tako je ista neodvojiva od jedinstvenog umjetničkog korpusa nastalog na prostoru Bosne i Hercegovine i prisutnog još iz najstarijeg perioda. I danas, u savremenom svijetu, djeca se sa usmenom književnošću upoznaju još u predčitalačkom periodu. Od najranijeg djetinjstva susreću se sa uspavankama čiji smisao nisu u mogućnosti shvatiti, ali koje na njih djeluju drugim elementima. Neki su teoretičari poput Kujundžića (2001: 15) uspavanke definirali kao podgrupu narodnih pjesama i to onih koje su namijenjene djeci. To je jedna od najstarijih cjelovitih pjesama koje se kreću od najjednostavnijeg oblika sa samo nekoliko riječi do dužih, umjetnički dotjeranih tekstova. One iskazuju ljubav i radost roditelja nad djetetom kao i brigu i strahovanje nad njegovom budućnošću.

Osnovni elementi lirskih narodnih pjesama pa tako i uspavanki su metar, ritam i melodija, a svaki je bitan za sveukupan umjetnički doživljaj pjesme. U većini slučajeva melodija uvjetuje ritam pjesme, a pomoću ritma razvija se i metrički okvir teksta. U drugim slučajevima metar pjesme sa njenim ritmom uvjetuje melodiju (Čubelić 1956: 28). Samo takvim, sinkretičkim djelovanjem usmena književnost za djecu dopire do recipijenata kojima je namijenjena – onim najmlađim. Ispočetka će djeca samo prepoznavati melodiju, dok će tek kasnije shvatiti smisao teksta.

*Đulbeharu, ne truni mi sina,
Ne truni mi mog slatkoga sina.
Spajav sine, sinulo ti zdravje,
Sinulo ti zdravje i veseje.*

Navedenu je uspavanku u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1932: 238) u skupini "Mostarske muslimanske uspavanke", objavio Alija Nametak 1932. godine. Veći broj uspavanki, brojalice, pjesama za zabavljanje djece i drugih primjera bošnjačke usmene književnosti za djecu, Nametak je objavio u svojoj zbirci *Od bešike do motike* 1970.

godine. Važnost pomenute zbirke je u tome, što je riječ o drugoj publiciranoj zbirci bošnjačkih pjesama. Prvu je početkom XX stoljeća, gotovo 70 godina ranije u Mostaru, pod naslovom "*Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*" objavio Mehmed Dželaludin Kurt. Osim ovih individualnih nastojanja, institucionalni rad na prikupljanju i obradi materijala i istraživanju i publikovanju tema iz bošnjačke usmene tradicije započeo je osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine i u tim se okvirima nastavio do danas. Rast naučne i stručne literature na ovu temu, karakterističan za posljednje decenije XX vijeka, doprinio je njenoj afirmaciji i izvan uskog kruga stručne javnosti i otvorio pitanje njenog većeg prisustva u savremenim medijima i univerzitetskoj nastavi (Kujundžić 2001: 7).

Pored uspavanki, pjesme sa kojima se djeca najranije susreću su pjesme koje se pjevaju kako bi zaustavile plač djeteta, koje bi poticale na igru ili služile u kakvoj drugoj prigodi. Takva je i pjesma koja se pjeva djeci prilikom buđenja:

*Ustaj(te), lijeni,
Bog sreću dijeli.
Ko u zoru spava
Neće imat' para.*

(Nametak, 1970: 31)

Brojalice su posebno pogodne za najmlađi uzrast zbog toga što potiču na igru. One su kratke, ritmične i melodične. S njima se djeca susreću u obitelji, a njihov se repertoar širi prilikom susreta sa ostalom djecom. Do polaska djeteta u vrtić ili školu, njihov susret sa usmenom književnosti ovisi isključivo o spremnosti i znanju odraslih da prenesu dio usmene tradicije. Djeca vrtićkog i školskog uzrasta preuzimaju usmene oblike od vršnjaka, postajući na taj način prenosioci i svojevrsni modifikatori književnouslymenih oblika. Pored brojalice, prisutne su i rugalice.

*Reve ken(j)ac u brdu,
Muha mu je u grlu.
Nemojte ga rarákat'-
Gotov nam je zaplakat.*

(Nametak, 1970: 30)

Česte su rugalice koje se zasnivaju na odnosu među dječacima i djevojčicama:

*Momak i cura, to su para dva
Grlili se ljubili, sve do pola dva.
A u pola dva, doći ću im ja
I donijeti ćebe, da pokriju bebe.¹*

Već u drugom razredu devetogodišnje škole, učenici se susreću sa usmenim proznim oblicima - bajkama. Bajke su prve među narodnim pripovijetkama općenito, pa i u bošnjačkoj usmeno-književnoj tradiciji, kojima je zajednička odrednica karakterističan odnos prema stvarnom svijetu, koji je izmješten u svijet mašte, nastanjen mnoštvom nestvarnih likova i fantastičnih događaja. U svakom višem razredu, učenici se susreću sa književno usmenim tekstovima koji su prilagođeni njihovom uzrastu. Riječ je zapravo o korpusu specifičnog sadržaja, oblika i stila, gdje se kao implicitni čitatelj podrazumijeva čitatelj mladenačke dobi. Takvom čitatelju ovakav originalan diskurs nudi odgovarajuću dozu čitateljske aktivnosti, poželjne u svakom književnom tekstu.

Značajnije ritualne, arheološke i geološke slojeve u proučavanju usmene književnosti za djecu u BiH ponudili su istraživači tek sredinom prošlog stoljeća. Stoga je potrebno izvršiti njeno novo čitanje i dekonstrukciju te nastaviti revalorizaciju usmenoknjiževnih tekstova kako bi se izdvojio korpus namijenjen djeci i terminološki ga odrediti kao "*usmena književnost za djecu*".

Usmena književnost do sada je podlijegala različitim klasifikacijama, a najčešća je podjela na lirske narodne pjesme, epske narodne pjesme, prozne usmeno-narodne oblike, govorničke (retorički) usmeno-narodne oblike, scensko-dramske (teatrološke) usmeno-narodne oblike, prozne i stihovane kraće (jednostavne) oblike (pitalice, poslovice, zagonetke) te granične i hibridne usmeno-narodne oblike (Čubelić 1988: V). Svaka od navedenih struktura, dalje se raščlanjuje na mikrostrukture, pa se tako lirske narodne pjesme dalje klasificiraju na prigodne pjesme, pjesme uz narodne obrede i običaje, pjesme o radu, pjesme uz narodne svatovske obrede i običaje, uspavanke, tužbalice, mitološke, ljubavne, šaljivo-podrugljive...

Usmena književnost za djecu ukorporirana je u navedenu, dosadašnju klasifikaciju te se nije razmatrala i proučavala kao zaseban segment. Lapidarnost i raspršenost građe u monografijama i zbirkama usmene književnosti vrijedi i za novija, savremena izdanja.

Percepcije i mišljenja novijih istraživanja usmjeravala su se na različite teme u okviru usmenog bošnjačkog stvaralaštva, ali je pitanje bošnjačke usmene književnosti za djecu zbog fokusiranja na gore navedeno, do danas ostalo neistraženo. Uostalom, ovo i ne čudi kada se zna, da je i književnosti za djecu kao lokalnom segmentu kulture Bošnjaka do danas posvećena neznatna pažnja u odnosu na ostalo književno stvaranje.

Summary

In former studies Bosniak oral literature, oral literature for children has not been treated as a separate area. She was covered in fragments, as a cultural formation, and remained in its own hermetism, inferior to literature for adults. Due to centuries of ignoring such a fact of the existence of oral literature for children, the fundamental issues within this area, remained unlighted. It is not surprising, given the fact that the literature for children in Bosnia and Herzegovina, as a corpus separatum, has long been ignored and minimized. Systematic study of literature for children in B&H was approached only in the middle of last century and many questions are still left open. Oral literature for children, incorporated in the entire oral art, subject to generally accepted literary theory classification of genders and types, and was not considered and studied as a separate segment. It is therefore necessary to conduct the revalorization of oral literary texts in order to isolate the corpus for children and determined it terminologically as "oral literature for children." ■

Literatura

- Čubelić, Tvrtko: *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1988.
- Čubelić, Tvrtko: *Lirske narodne pjesme*, Zagreb, 1956.
- Džafić, Rizo: *Književnost za djecu*, Sarajevo, 2006.
- Gezeman, Gerhard: "Lirsko narodno pevanje Južnih Slovena", u: Vladan Nedić, *Narodna književnost*, Beograd, 1966.
- Idrizović, Muris: *Književnost za djecu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1976.
- Kadrić, Rašida: *Djetinjstvo u bosanskohercegovačkoj priči*, Tuzla, 2010.
- Kekez, Josip: "Usmena književnost", u: *Uvod u književnost* (ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać), Zagreb, 1998.
- Kujundžić, Enes: *Narodna književnost Bošnjaka*, Zenica, 2001.
- Nametak, Alija: *Od bešike do motike*, Sarajevo, 1970.
- Nametak, Alija: "Mostarske muslimanske uspavanke", u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 28, svezak 2, 1932.

Bilješke

1 Rugalica koju pamtim iz djetinjstva kojom bi se izrugivali dječacima i djevojčicama koji bi pokazivali simpatije jedno prema drugom

Šeherzada Džafić

POPULARNA I VISOKA KULTURA KROZ UMJETNOST

(na primjeru romana *Stepski vuk* Hermanna Hessea)

Sažetak

Kulturalni studiji kao disciplina koja se danas u svojim različito shvaćenim granicama i metodološkim okvirima izučava na uglednim svjetskim univerzitetima predstavlja motor *interdisciplinarnosti* i *kritičkog duha* akademije, nezaobilazan proces preobrazbe akademskog društva. U svojim temeljima zasniva se na dvije društveno-humanističke, odnosno filozofske tradicije. Prva je tradicija književne teorije i književne kritike, a druga je tradicija marksističke kritike društva. Teorija kulturalnih studija izravno proizilazi iz studija proučavanja književnosti, posebno iz onog dijela koje je zasnovano na idejama teksta i tekstualnosti - idejama koje je primijenila na fenomene (popularne) kulture.

U ovom radu taj odnos analizirat će se kroz roman *Stepski vuk*, njemačkog pisca Hermanna Hessea, gdje ćemo vidjeti kako je pojedinac ostao razapet između dva identiteta. Jedan identitet se nalazi u njemu samome, a drugi identitet (druge identitete) nameće društvo. Identiteti se ispoljavaju kroz različite umjetnosti, u ovom slučaju kroz književnost, muziku i ples. Autor, kao i glavi akter, u svemu tome pokušat će pronaći zlatnu sredinu.

Ključne riječi: kulturalni studiji, visoka kultura, popularna kultura, identitet, umjetnik

Književnost – zrcalo društva

Da su stvarnost i svakodnevni život neiscrpni bunar iz kojeg umjetnici crpe materijal dokaz su mnoga umjetnička djela čija se tematika uglavnom oslanja na stvarnost. Tako se po umjetnosti može prepoznati kakva je atmosfera u određenom društvu i na kom je stepenu razvoja to društvo jer "biće umjetnosti tematizira našu egzistencijalnu situaciju, našu ljudsku istinu" (Labus 2001: 39). Umjetnost je dinamična pojava, ona je uvijek u interakciji, a samim tim i korelaciji sa društvenim promjenama, tako "umjetnost zrcali svoje društvo i povezuje društveni karakter sa njegovom iskustvenom stvarnošću. No, umjetnost uz to, kroz nove oblike precepcije i nove odgovore, stvara sastavnice koje društvo kao takvo ne može uvidjeti" (Williams 2006:56).

U sistemu vremenskih i prostornih umjetnosti, književnost je najpogodnija za iskazivanje odnosa u društvu, a samim tim i individue u njemu, "ako se zapitamo koja umjetnička vrsta može da umjetnički zadovolji potrebe suvremenog čovjeka, vidjećemo da je preostala samo književnost" (Focht 1959: 83). Da potvrdimo ovu tezu, dovoljno je da obratimo pažnju na književna djela koja zrcale društvenim stanjem, društvenim kretanjima i pojavama, a pošto je kultura sastavnica društva samim tim i nje. Ne samo da je književnost ogledalo društva, već i društvo kao da traži odgovore u književnim djelima, jer "samo književnost može umjetnički izraziti složenije i apstraktnije moralne i društvene odnose koji su danas, ipak, u centru interesa. Ona to može umjetnički, jer je u stanju da ideju, ma kako apstraktna bila, poveže s pojedinačnim, s konkretnim zbivanjem i time joj prida život i tijelo." (Focht 1959: 83.) Unutar književnosti, zbog svojih osobina i mogućnosti, najvjerodostojniju sliku društva donosi nam roman, kao najreprezentativniji žanr. Tako se i u romanu *Stepski vuk* Hermanna Hessea odrazila stvarnost, društvo je prikazano iz ugla pojedinca, ali i pojedinac je prikazan unutar društva. Roman struji oprekama visoke i popularne kulture, a vidjet ćemo da su te opreke najbolje prikazane kroz umjetnost.

Stepski vuk/ moderni umjetnik danas

“Bože moj kako je to moguće? Kako sam mogao dospjeti dotle, ja krilati mladić, pjesnik, prijatelj muza, svjetski putnik, vatreni idealista?”

Kako će pojedinac opstati u modernom društvu pitanje je koje postaje okupacija, kako kod Hessea tako i kod većine modernih pisaca, “na razini društvenog karaktera društvo možda jest sigurno u vlastite pretpostavke i budućnost, ali ti usamljeni, napušteni likovi, nadaju nam se, u najmanju ruku kao izraz osobne i društvene stvarnosti sustava koji je socijalni karakter jednim dijelom bitno racionalizirao” (Williams 2006: 56). Hesseov junak je napušten lik i on progovara u ime svih takvih i ne samo to, on će i sam reći da progovara u ime cijele epohe: “Ove zabilješke, bez obzira do koje mjere počivaju na stvarnim doživljajima, predstavljaju saznanje da se velike bolesti našeg vremena ne mogu savladati na taj način što ćemo ih zaobići i uljepšati, to je pokušaj da sama bolest bude predmet izlaganja” (Hesse 1995: 21).

Individua, stepski vuk, jedan osrednji, vrlo depresivan, osjetljiv čovjek koji je stavljen u kaos prolaznog vremena, muči se da ubije onaj dio u sebi o kome je naučio da govori kao o životinji, drugi put on joj popušta. On se gnuša od svakodnevnog života, želi pronaći ostatke duhovnog, visokog društva, ali ne uspijeva... “oh, teško je naići na trag božji usred života kakav mi vodimo, usred ovog tako zadovoljnog, tako izrazito građanskog vremena, bez ikakvog duha, s pogledom na ovakvu arhitekturu i, ovakve poslove i ovakve ljude” (Hesse 1987: 30). Takvo gledanje na društvo u kom živi tjera ga u veći ponor, depresiju i propast. A da bi se održao, svaki živi organizam mora se prilagođavati prirodnoj sredini. Kod čovjeka ta prilagodba određena je kulturom odnosno kulturnom sredinom, koja je “poput nekog organizma pa se čovjek zbog organskog opstanka mora prilagođavati kulturnoj sredini – ona prilagođava prirodnu sredinu potrebama ljudi grupe, dakle i pojedinca” (Kale, 2003 : 74).

Tako Harry Haller u nadasve urednom, malo-građanskom stanu postaje stranac, neobičan lik zbog svog posebnog načina života, iako ni u čemu ne izaziva sukobe s tom sredinom on živi povučeno, izlazi neredovno, dane i noći provodi uz knjige i brojne boce vina. Mrzi društvo, želi da se s njim obračuna, ali je još uvijek lijepo vaspitan čovjek.

Harry Haller je potencijalni samoubica koji ipak smatra da je u suštini plemenitije i ljepše ostaviti da čovjeka pobijedi i obori sam život nego sopstvena ruka. Iznenada u njegov život ulazi Hermína, koja u njemu pobuđuje ono najdublje u ljudskoj ličnosti. On doživljava preobražaj, počinje da otkriva u sebi nove mogućnosti. Nova se iskustva izražavaju u Hallerovoj spremnosti da nauči plesati, da posjećuje lokale u kojima on - ljubitelj Baha i Mozarta upoznaje saksofonistu Pabla. On će morati naučiti drugačije i mnogo zrelije da cijeni život, a to će biti moguće samo ako se potpuno preda tom životu i upozna svu njegovu ljepotu i strahotu.

Popularno i visoko kroz umjetnost

*“Trebalo bi se ponositi bolom - svaki bol nas podsjeća na visoki položaj”*²

Harry Haller kao intelektualac, svoju individu najbolje prikazuje kroz umjetnost. Kroz njegove stavove i zaključke možemo donijeti sud o tome ko je on uistinu. Umjetnosti kroz koje ispoljava svoja stajališta su muzika, slikarstvo i ples. Od toga posebno mjesto zauzima muzika koja predstavlja njegova osnovna raspoloženja, “...tužan, pa ipak uzbuđen do dna svog bića, pokušao sam da se sjetim posljednjeg svog doživljaja ove vrste. Bilo je to na jednom koncertu, svirala se prekrasna stara glazba, i tada su mi se opet, između dva takta jednog piana, odsviranog na drvenim duvačkim instrumentima, iznenada otvorila vrata u onaj svijet, preletio sam nebom i vidio boga na djelu” (Hesse 1987:29). Vidimo da je muzika za Harrya nešto uzvišeno, nedokučivo, vječno. Harry uživa u tim rijetkim trenucima. Umjetnost ovdje problematizira čovjekovu egzistenciju u korijenu, “i zato nijedna druga forma ljudskog duha ne može toliko duboko i potpuno potresti čovjeka kao umjetnost” (Labus 2001:40). Harry u umjetnosti vidi bijeg od stvarnosti, vidi izlaz iz situacije u kojoj se našao, umjetnost je ustvari ono njegovo drugo ja, ono lijepo, ono istinsko.. “..uz to treba reći još nešto - postoji priličan broj ljudi sličnih vrsti kojoj je pripadao Harry, naročito ih ima mnogo među umjetnicima. Svi ti ljudi imaju u sebi dvije duše, dva bića, u njima ima božanskog i satanskog, ima majčine i očeve krvi, sposobnosti da budu sretni i da pate, a sve to živi jedno u drugome, isto tako neprijateljski i zapleteno kao vuk i čovjek u Harriju” (Hesse 1987: 6).

1 Hermann Hesse: *Stepski vuk*, Svjetlost, Sarajevo, 1987: 51

2 Hermann Hesse: *Stepski vuk*, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 78

Harry u umjetnosti vidi izlaz i čudi ga da je ostali svijet, malograđanstvina toliko slijepa da ne vidi da je smisao života i opstanka u umjetnosti.. “umjetnost da bi opstala, mora kroz svoju ljepotu nositi (kao sadržaj) istinu, i to ne samo svoju umjetničku istinu, nego egzistencijalnu istinu epohe. I upravo tu se nalazi najviša vrijednost moderne umjetnosti“ (Labus 2001: 52).

Muzika – najviši stepen čovjekove kulture

“Mozart – pomislih, prizivajući time najvoljenije i najuzvišenije slike svog unutrašnjeg života.”³

Već je istaknuto da je muzika umjetnost koja u romanu zauzima posebno mjesto. Putem muzike Harry ispoljava nezadovoljstvo nad svim onim što je prolazno, što nema trajnu vrijednost. Sve što nije nastalo u duhu klasičnog za njega je prolazno, trivijalno: “Stajao sam nekoliko trenutaka osluškujući, omirisao krvavo kričavu glazbu, ljuto i pohotno njušeći ozračje tih prostora. Jedna polovica te glazbe, ona lirski, bila je sladunjava, odveć zaslađena i sva natopljena sentimentalnošću, druga je pak polovica bila divlja, hirovita i puna snage, a svejedno su se obje naivno i miroljubivo spajale i tvorile u jednu cjelinu. Glazba propasti je to...” (Hesse, 44). Harry iznosi svoj stav prema muzici, ali samim tim i dijeli ljude na ove i one, a uvjeti klasnog društva stoljećima su djelovali kao plodno tlo za podjelu muzičke kulture što, naravno, nije ostalo bez posljedica za razvitak muzike, “razlike u životnim uvjetima i kulturnim doživljajima pojedinih društvenih klasa bili su odlučujući za fundamentalne razlike u sferi tradicija slušalačke recepcije” (Lissa 1969: 268). Tako Harry, u susretu sa Pablom, mijenja svoje mišljenje i počinje se približavati “drugoj” klasi, klasi koja u svakodnevnoj muzici pronalazi užitak. “Iz jedne dvorane za ples pored koje sam prošao zapljusnu me vrelo i grubo, kao ispiranje živog mesa, žestoka jazz-glazba. Zastao sam za trenutak, oduvijek je ta vrsta glazbe, iako sam je se gnušao, za mene imala tajnu draž. Jazz mi je bio odvratn, ali sam ga volio deset puta više nego današnju akademsku glazbu; jazz, sa svojim radosnim, sirovim divljaštvom, odišući naivnom, čestitom čulnošću, duboko je dirnuo i mene u svijetu mojih nagona” (Hesse 1987:38). Jazz kao divlja muzika u njemu izaziva buru osjećaja, ona je ustvari trenutno bila muzika njegove duše, njegove unutrašnjosti; “glazba je jedno od sredstava

preobrazbe psihe slušaoca – on mora osjećati da glazbeni doživljaji obogaćuju njegovu svijest. Slušanje glazbe ne znači, međutim samo percepciju zvukova i njihovih struktura; to je više informacija o stvaralačkom iskazu kompozitora, a time i stava cijele epohe” (Lissa 1969: 192).

Različito stajalište prema muzici i promjenu svog viđenja, Harry će donositi u društvu sa Pablom, njihove rasprave išle su u pravcu duhovnog, “...iako nisam mogao da čujem kamerni orkestar niti da nađem usamljenog prijatelja s violinom u meni je još uvijek odzvanjala ona ljupka melodija, koju sam mogao ritmički udišući vazduh i samo nagovještavajući je, da odsviram samom sebi” (Hesse 1987: 37).

Pablo je smatrao da je muzika nešto konkretno, nešto što se proizvodi trenutno, dok Harry zastupa stajalište da muzika može biti odraz duha i da je čovjek sam u sebi može proizvoditi. “ali ne postoji samo muzika čula, postoji i muzika duha. Ne postoji samo ona koja se svira za trenutak već i besmrtna muzika koja živi dalje i onda kad se ne svira. Može neko, ležeći sam u svom krevetu, da izazove u svojim mislima neku melodiju iz Čarobne frule i onda je to muzika iako ne vuče gudačom, niti duva u flautu” (Isto, 40). Muzika je bila nalik na vrijeme koje se sledilo u prostoru, a nad njim se u beskonačnost izvijala vedrina, vječiti božanski smijeh.

Slikarstvo – izobličjenje stvarnosti

“Ovaj sladunjavi, malograđanski, salonski Goethe, naravno, nikada ne bi upotrijebio neki drastičan, pravi i neposredni izraz.”⁴

Da je i slikarstvo bitan segment u sagledavanju popularnog i visokog u ovom romanu vidi se putem Goetheovog portreta kojeg je Harry vidio u salonu svog prijatelja Gustava:

“Evo me gdje sjedim ovdje kod ljudi koje smatram sebi sličnim i za koje sam mislio da vole Goethea kao i ja i da o njemu imaju istu sliku kakvu sam ja u sebi stvorio, a eno gdje im tamo stoji ona neukusna, neistinita, sladunjava slika, koju smatraju divnom, ne primjećujući uopće da je njen duh sušta suprotnost Goetheovog duha...” (Hesse 1987:94).

Harry se osjeća povrijeđeno, on misli da se tim portretom omaložava nešto što je visoko,

3 Ibidem, str. 177.

4 Hermann Hesse: Stepski vuk, Svjetlost Sarajevo, 1987, str. 92.

nenadmašno. On prema prijatelju i njegovoj ženi izlijeva bijes i ljutnju:

“Nadajmo se – rekoh – da Goethe uistini nije ovako izgledao! Ova sujetna i plemenita poza, ovo dostojanstvo koje namiguje na poštovane prisutne, a ispod površine muškosti čitav jedan svijet najljupkije sentimentalnosti! Čovjek svakako može mnogo da mu zamjera, ja se takođe često ljutim na ovog starca koji se pravi tako važan, ali prikazivati ga ovako, ne, to je suviše!” (Hesse 1987: 58).

Svoj bijes Harry će pokazati i Hermini koja će ga tad u potpunosti shvatiti: “na slici nije bio onakav kakav je uistinu izgledao – to se, naime, uopće ne zna tačno, jer je umro prije sto godina. Neki moderni slikar dotjerao je Goethea onako kakao ga je on zamišljao, i ta me je slika ljutila i bila mi je strahovito odvratna, ne znam da li možete to da razumijete? (Hesse 1987: 66) Slika koju je naslikao moderni umjetnik predstavlja sliku tadašnjeg društva i njenog viđenja stvarnosti: “Osnovna promjena koja se događa modernoj umjetnosti, najvidljivije u slikarstvu jest ovaj porast stvaralačkog subjektiviteta i oslobađanje od predmetnosti i značenja u umjetničkom djelu” (Labus 2001: 63). Predmetnost i značenje postaju konstituenti klasičnog poimanja slikarske istine, u kojoj su oni, manje više vezani za značenje zbiljskog svijeta i njegovo prikazivanje, “oni određuju percepciju umjetnika i promatrača djela, ali određuju i njihovo poimanje istine umjetničkog. (Isto, 63).

Koliko je Harry bio vezan za slikarstvo vidimo i po njegovoj sobi: “o zidove obješene slike, prikvaćeni crteži, a ponekad i slike izrezane iz novina koje su se često mijenjale. Visjela je tu slika nekog južnog pisca, neko je vrijeme na zidu visio jedan sijamski Buda, a zamijenila ga je najprije reprodukcija Michelangelove “Noći” te potom jedan portret “Mahatme Gandhija” (Hesse 1987: 15).

Ples – pokreti duha

“Ples - to nisam ja, ali njoj jednostavno, ne mogu odoljeti.”

Hermine do Harryja dopire putem plesa. On je i sam iznenađen, ni sam ne vjeruje da se u njegovoj sobi čuje muzika za ples “pa sam osjećao kako u meni starom poznavao glazbu, usprotivilo sve što sam osjećao protiv gramafona, protiv jazz-a i suvremene glazbe za ples. Da odsad u mojoj sobi, mojoj ćeliji za razmišljanje, mom utočištu, pored Novalisa i Žana Paola odzvanjaju američki šlageri za igru i da ja uz njih igram, bilo je ustvari i više nego što je jedno stvorenje moglo da traži od mene” (Hesse 1987:64).

Hermine ga uči fokstrotu, plesu za kojeg i ona sama kaže nije potrebno više od sat vremena da se nauči. Harry putem plesa dolazi do ljubavnice, njemu se ponovo vraća jedan od užitaka u životu, ali bez obzira za njega po njemu se valcer i fokstrot ne mogu nikako mjeriti i stavljati u istu ravan; “...ne mogu Mozart i najnoviji fokstrot stajati na istom stupnju – i nije svejedno da li ljudima svirate božansku i vječnu muziku, ili jeftinu muziku koja ne traje više od jednog dana” (Hesse 1987: 65).

On ples i glazbu dovodi u istu vezu jer postoji razlika u tome uz koju glazbu se pleše, onu prolaznu ili onu vječnu: “Mozarta će možda svirati i poslije sto godina, a Valenziju ni poslije dvije – mislim da to mirne duše možemo prepustiti dragom bogu, on je pravedan i u njegovim je rukama trajanje našeg života, pa i svakog valcera i fokstrota, on će sigurno učiniti kako je najbolje” (Hesse 1987: 65).

Harry će putem plesa osjetiti ovozemaljski užitak, bez obzira što ga se gnušao, jer smisao života je u plesu, u humoru.

Ka zaključku

Glavni lik romana predstavnik je tipičnog njemačkog intelektualca, obrazovanog na klasični način. Kroz cijeli roman proteže se pitanje ko je ustvari Harry Haller i koja je njegova uloga u svijetu. Odgovor nam se donosi u trećem dijelu romana, tj u *Traktatu o Stepskom vuku* – gdje sam Hesse naglašava kako je pogled Stepskog vuka proniknuo svekoliko naše vrijeme, svekoliko marljivo prenemaganje, sav štreberaj, svu ispraznost, cijelu površnu igru jedne umišljene, plitke duhovnosti – “ah, išao je pogled nažalost još dublje, išao je dalje nego što je tek pogled na nedostatke i beznadnost našeg vremena, naše duhovnosti, naše kulture. Išao je sve do u srce svekolike dvojbe jednog mislioca, možda jednoga koji znade, sumnju u dostojanstvo i smisao ljudskog života uopće” (Hesse 2003: 12).

I sam Hesse se pita da li smo mi, stari poznavao i poštovaoci nekadašnje Evrope, nekadašnje prave muzike, nekadašnjeg pravog pjesništva, samo sitna, glupa manjina, sastavljena od komplikovanih neurotičara koji će sutra biti zaboravljeni i ismijani? Da li je ono što se nazivalo kulturom, duhom, dušom, ono što se nazivalo lijepim i svetim bilo samo utvara, već odavno mrtva, koju samo još nekolicina smatra pravom i živom?

Vidjeli smo kako je roman samo jedan od dokaza kako stvarnost utječe na društvo, i kako se to najbolje

Visoko	Popularno
klasična glazba (Mozart)	Jazz
valcer	fokstrot
stepenište (mjesto nadahnuća)	ulica (mjesto lutanja)
soba (mjesto stvaranja)	kafana (mjesto svakodnevnice)
duhovna slika Getea	portret modernog umjetnika
Umjetnik	Građanin

ispoljava kroz umjetnost, posebno književnost. Roman je pun opreka između popularne i visoke kulture:

Hesse je građanin svijeta i vizionar budućnosti. On je neophodan svakom pojedincu koji osjeća potrebu za radikalnim mijenjanjem svojih nazora, svoje ličnosti, svog načina života. On donosi zaključke ne samo o društvu u kojem se nalazi sada, već i onom prije i onom što nam dolazi: "Neću samo ja, završiti sutra ili prekosutra, zakopan u blatnjavu ilovaču uz zbunjenost i pritvornost učesnika, već se tako završava sve, sva naša stremljenja, celokupna naša kultura, sva naša vjera, sva naša životna radost i volja za životom koja je tako bolesna i koja će uskoro biti tamo zakopana. Naš kulturni svet je groblje, na kome su Isus Krist i Sokrat, Mozart i Hajdn, Dante i Goethe samo izbljedela imena na zarđalim limenim pločama" (Hesse 1995: 54).

U pravom smislu riječi Harry je slomljen, raspolovljen pri penjanju uza stepenice u svoju sobu, svoju "prividnu domovinu", ostaje da sjedi na stepeništu, utonuo u posmatranje jedne azaleje, jedne araukarije, cvijeća koje, kao pojava više vrste iz tuđeg stana, na njega djeluje kao poziv: da se smiri, da se pribere, da se sredi, kratko da bude jednostavan kao ono.

Djelo je opomena čovjeku da mora vjerovati u sebe kao u stabilan i autonoman entitet, u svom predočavanju on mora biti konstantan, lišen kolebanja, i neposredno prepoznatljiv od drugog, drugim riječima, on mora posjedovati identitet, mora se boriti da, bez obzira na pritiske svakodnevnice i društva, očuva vrijednosti koje posjeduje i da ne odbacuje ono visoko u sebi radi nekih običnih, trivijalnih, i još konkretnije, popularnih stvari.

LITERATURA

- Bahtin, Mihael: *O romanu*, Nolit, Beograd 1989.
- Duda, Dean: *Politika teorije*, zbornik rasprava iz kulturalnih studija, Raymond Williams *Analiza kulture*, Disput Zagreb 2006.
- Focht, Ivan: *Istina i biće umjetnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1959.
- Hesse, Hermann: *Stepski vuk*, Zagrebačka naklada, 1996. god., Zagreb
- Kale, Eduard: *Uvod u znanost o kulturi*, Pan liber, Zagreb, 2003.
- Kaufman, Jean – Claude: *Iznalaženje sebe* (jedna teorija identiteta), prijevod Marko Gregorić, Anti babarus, Zagreb, 2006.
- Labus, Mladen: *Umjetnost i društvo, ontološki i socio-antropološki temelji suvremene umjetnosti*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2001.
- Zofia, Lissa: *Estetika glazbe/ogledi*, Biblioteka Naprijed, Zagreb, 1977.

Summary

Ever since Romanticism, when the novel began to take over the role of the dominant genre in literature, an artist became one of the main themes and preoccupations: an artist, a poet, a painter, a composer – all typical characters from that period until today. In the society an artist usually becomes social or psychological outsider and a loner.

The problem arises when you need to merge two identities - a man and an artist. The artist is created in the man, but one part of the man in never changed - although our experiences are constantly changing, a core of our personality that is hard to describe, always remains the same despite all the changes we are exposed to. ▣

Belkisa Dolić

ELEMENTI POPULARNE KULTURE U ROMANU ORHANA PAMUKA “ZOVEM SE CRVENA”

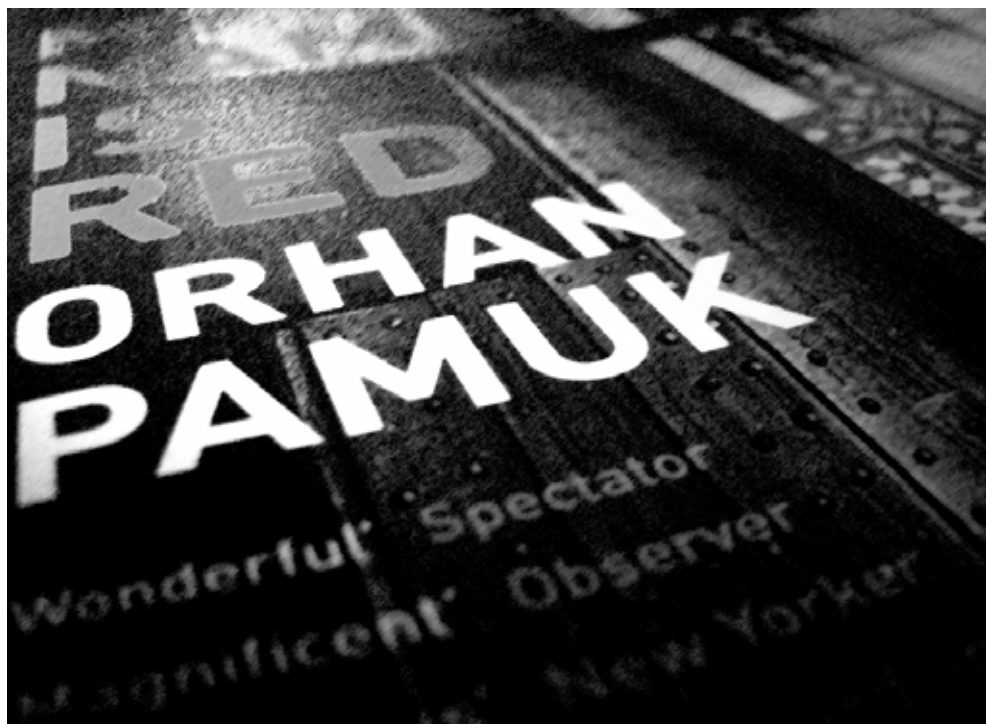
Sažetak

Cilj članka je da istraži neke značajne smjernice kulturalizma te elemente visoke i niske kulture u romanu “Zovem se Crvena”, autora Orhana Pamuka. Pamuk kao najčitaniji i najomiljeniji turski književnik dao je niz djela kojima je uspio ostvariti internacionalnu karijeru. Dokaz tome je i Nobelova nagrada za književnost i druge nagrade koje ovog književnika stavljaju u sami vrh. Roman o kojem će biti riječ u tekstu što slijedi, osigurao je Pamuku sakralno mjesto u panteonu svjetske literature, a u ovom članku će biti prikazan kao primamljiva ljubavna priča, originalan triler i fascinirajuća pripovijetka o razlikama u istočnjačkim i zapadnjačkim shvatanjima vjere, umjetnosti, a samim tim i života. Krajnji cilj je da se dokaže kako kulturalni studiji, a u sklopu njih popularna kultura, postaju dominirajući elementi modernističkih i postmodernističkih romana i da je spoj književnosti i kulture postao neraskidiv.

Ključne riječi: *popularna kultura, sinkretizam, identitet*

Sinkretizam jednog identiteta

Čovjek koji oscilira između najrazličitijih vrsta umjetnosti (slikarstva, arhitekture, i književnosti), istovremeno moderni zapadnjak i zakleti istočnjački tradicionalista, autor koji je od strane publike do začuđujuće mjere omiljen, ali s druge strane i omražen. Ne postoje dvije osobe na svijetu, posebno ne u književnosti za čije ime bi se vezalo toliko oksimorona.

Riječ je o originalnom i nadasve samom sebi protivrječnom¹, a ujedno i savršeno skladnom i jasnom Orhanu Pamuku. To je jedini turski književnik kojem je pošlo za rukom ostvariti internacionalnu karijeru nezapamćenih razmjera, pobrati najprestižnije domaće i inozemne književne nagrade uključujući i Nobelovu nagradu za književnost koja mu je osigurala sakralno mjesto u panteonu svjetske literature.

Islamistički krugovi u Turskoj su se pitali zašto su ga zapadnjački književni kritičari i čitalačka publika

1 Da je Pamukova osobnost oduvijek bila istkana od niti kontradiktornosti, najbolje govori činjenica da je u djetinjstvu i mladosti maštao o tome da postane slikar, no ipak se odlučuje za studij građevinarstva kako bi ispunio san roditelja i nastavio koračati već utabanom stazom svojih predaka (otac i djed su bili inženjeri). Ipak, njegov duh ne dozvoljava sputavanje ni zbog najplemenitijih namjera – ispunjavanja želje svojim najmilijima - pa se prebacuje na žurnalistiku i time približava onom zanatu koji mu najbolje leži, a da toga nije bio svjestan do dvadest i druge godine života. Naravno riječ je o jednom manuelnom zanatu koji se služi perom i inspiracijom kao alatom.

tako srdačno prihvatili, stavljajući ga rame uz rame s Borgesom i Calvinom. Kritike u daljnjem tekstu su samo neke od onih kojima je počašćen.

U *Daily Telegraph*, jednom od najčitanijih dnevnih listova koji se distribuiraju u cijeloj Velikoj Britaniji i na međunarodnoj razini, britanski književnik i književni kritičar Tom Holland je povodom romana *Zovem se Crvena* rekao da Zapadnjaci mogu biti zahvalni što postoji romanopisac poput Pamuka koji je most između njihove kulture i podjednako bogatoga naslijeđa Istoka.

Slični komentari su bili i na američkom „tržištu“:

Pamuk pokazuje strpljenje i kompetenciju devetnaestostoljetnih majstora proze i njihovih nasljednika Prousta i Manna. Knjiga Zovem se Crvena koristi umjetnost minijature kako bi istražila dušu nacije. (Updike, 2001:92)

Čak je i na južnoslavenskim prostorima ovaj roman zdušno prihvaćen i pohvaljen. Tako naprimjer dr. Mirjana Marinković, upravnik Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, za roman *Zovem se Crveno* kaže da bogatstvom jezika, obiljem slika, asocijacija, poniranjem u bit islamske civilizacije i njenim dodirima s renesansnim duhom, jedinstvenom kompozicijom i strukturom djela Orhan Pamuk potvrđuje da je jedan od najvećih pisaca dvadeset prvog stoljeća.

Da li je takav gostoljubiv prijem možda iz razloga što je kritički pristupao islamističkoj tradiciji radi podilaženja postulatima Zapada, pitali su se turski ortodoksni islamistički krugovi. On se naravno ne slaže s tom konstatacijom što argumentiraju njegove sljedeće izjave:

Moj moto je uvijek bio: budi hrabar, budi zapadnjak što možeš više i isto toliko pokušaj biti istočnjak, istovremeno tradicionalan. Ljudi često misle da su te dvije stvari oprečne, ali što više ideš u oba pravca, više će se elektriciteta naći između ta dva pola. Mnogo puta sam u Turskoj sreo ljude, pogotovu među onima koji sebe zovu modernima, prozapadnim, da se plaše prihvatiti tradiciju. Postmodernizam jeste takav da vas može učiniti tolerantijim, pokazati vam put u kojem možete biti otvoreniji za tradicionalne utjecaje. Što se tiče utjecaja, stvari, po mom mišljenju, ovako stoje: Cervantes je pisac koji je apsolutno bio pod utjecajem Istoka, on je, uostalom, bio i zatočenik u Alžiru. On je, svakako, utjecao na Hoffmana i Edgara Allana Poea, a oni na Kiplinga. I onda dolazi Borges. Sve njih je nemoguće predstaviti isključivo preko kodova zapadne civilizacije. Moje knjige je nemoguće čitati isključivo u „istočnjačkom“ ključu. (DANI, 2000, br.176)

Pamuk je neko vrijeme živio u Sjedinjenim Američkim Državama (New York, gdje na Sveučilištu Kolumbija predaje kao gostujući naučni radnik) i ne poriče da mu je tamo bilo lijepo, ali Istanbul² smatra svojom zemljom i inspiracijom. To nas i ne treba čuditi jer po Terry Eagletonu biti u dvostrukoj poziciji, znači biti *istodobno unutar i izvan neke pozicije, zaposjesti teritorij i istodobno skeptično zastajkivati na granicama, to je mjesto odakle često dolaze najintenzivnije i najkreativnije ideje.* (Eagleton, 2005:43).

Pamuk je porijeklom iz prozapadno-evropski orijentisane obitelji koja je potiskivala istočnjačka načela i on sam često ima običaj reći da kad se nešto potiskuje u prošlosti uvijek ispliva u budućnosti i da je on baš to što ispliva.

Stvaralaštvo sa dva fronta

Pitanje identiteta, ljudska otuđenost i izgubljenost kao posljedica konflikta islamskih i evropskih vrijednosti motiv je koji prožima cjelokupno stvaralaštvo Orhana Pamuka, čime potvrđuje tezu Edwarda Seida da je *narativ u središtu svega onog što su istraživači i pisci govorili o stranim i dalekim krajevima svijeta; on je postao i metod kojim kolonizirani narodi dokazuju svoj vlastiti identitet i postojanje svoje vlastite historije.* (Saïd, 2000:4).

Tako i Pamuk, erudita izuzetnoga književnog talenta donosi naslove u kojima je identitet osnova: *Dževdet-beg i njegovi sinovi, Bijeli zamak, Crna knjiga, Skriveno lice, Novi život, Snijeg, Istanbul.*³ I taman kad pomislite da ne može nadmašiti visoki horizont očekivanja koji je sam sebi kod publike nametnuo, izlazi novi roman i plijeni pažnju kao da je tek probio led: *Zovem se Crvena*, roman u kojem će autor *imaginativnim rekonstruiranjem prošlosti preispitati odnos između fikcije i historijskih činjenica narativiziranjem historijskog znanja o prošlosti Osmanskog carstva, ali i demaskirati tekstualnu iluziju kao i duhovnu i kulturnu povijest Turske.* (Denić-Grabić, 2010: 92).

2 Iako je zbog svojih romana bio izložen prijetnjama i javnom prozivanju u negativnom kontekstu, ipak u Istanbulu ima poseban tretman, tretman razmaženog kraljevića kojeg svi poznaju kao autora vrhunskih djela koja bivaju prodana u tiražima preko dvjesto hiljada primjeraka. Zašto bi onda išao u neku drugu zemlju i tamo pod političkom ili nekom drugom vrstom azila živio kao građanin drugog reda.

3 To su svojevrsni bestseleri, prozni spektakli koji su svojom kontraverznošću, kompleksnom, uznemirujućom „pitkom“ fabulom, te dubokom psihološkom razradom likova uzdrмали najprije tursku, a potom i širu javnost.

Radnja njegovog najslavnijeg romana *Zovem se Crvena* smještena je u šesnaesti vijek, u Istanbul, grad koji se u to vrijeme nalazi na razmeđu dviju potpuno različitih kultura i civilizacija, grad koji teži prozapadnjačkim vrijednostima, a odiše nekom misterioznom orijentalnom ljepotom i melanholijom. Samim tim što je na granici, to je grad sa najmanje dva identiteta, a to odmah podrazumijeva da će se svako u njemu „pronazati“, jer *identitet nije dan jednom za svagda, on se izgrađuje i preobražava tijekom cijeloga života*. (Maalouf, 2002:27).

Izvan zidina raskošnog dvora caruju bijeda, bolesti, tenzije i nezadovoljstvo. Osmansko carstvo je tako blizu pada u ponor iz kojeg nema povrata. To, dakako, ne znači da i neprijatelj treba znati kakav krah i autodestrukcija prijeti nekad najjačem kraljevstvu, pa Sultan naručuje knjigu u slavu svoje vladavine koja će prikazati svu veličinu i snagu Otomanskog carstva. Ručno ispisane i oslikane knjige, sa motivima perzijskih šahova, veličanstvenih harema i palača, šejtana i džina, bile su izuzetno rijetke, skupocjene i namijenjene samo elitnijem sloju društva. U tu svrhu slutan zatraži da se okupe najbolji iluminatori u zemlji čija je tajna zadaća da oslikaju knjigu u stilu tadašnjih evropskih majstora, odnosno u stilu renesansnih slikara. Međutim, ta figurativna umjetnost se smatrala antiislamskom, pa je kao takva predstavljala životnu opasnost za izvršitelje naloga, zbog čega nijedan iluminator ne smije vidjeti knjigu u cijelosti.

Pokretač radnje je nestanak jednog od minijaturista, a zatim niz ubojstava koja na zahtjev Sultana moraju biti rasvijetljena za tri dana. Jedini trag koji vodi razjašnjenju *misterija* nalazi se u nedovršenim iluminacijama. Ovim načinom građenja teksta, dakle uvođenjem fikcije u povijesni kontekst, Pamuk reprezentira fikcionalni karakter i logiku na kojoj se razvija tekst, a to je jedna od osnovnih osobina metaproznih tekstova - *opozicija između građenja fikcionalnog sveta koji sledi logiku tradicionalnog realizma, i postupka ogoljavanja te iluzije, kojim se čitaocu skreće pažnja na status teksta kao artefakta*. (Lukić, 2001: 97).

U tu naizgled kriminalističku tematiku unosi se jedna mladalačka ljubav koja je nasilno prekinuta u samom začetku i nastavlja se u zreloj fazi njenih aktera, te religijske i filozofske rasprave najprije o suštini umjetnosti, poimanju ljubavi, života, smrti a samim tim i svijeta općenito.

Elementi popularne kulture u romanu Orhana Pamuka *Zovem se Crvena*

U opseg pojma kulture ulaze najrazličitiji aspekti društvenog života, način življenja, rad, obrazovanje, način na koji ljudi jedu, oblače se, kupuju, vole, zabavljaju se, dakle na različite društvene prakse koje ljudi stvaraju i pomoću kojih organizuju i shvataju vlastiti svijet. Jednom riječju, kultura je mogla da podrazumijeva sve što se tiče ljudi i čemu su ljudi, pripadnici različitih klasa, davali određeno značenje.

Početkom dvadesetog vijeka u Velikoj Britaniji se počinje radati zanimanje za kulturu i naslijeđe industrijalističke radne klase.

Naslovna strana engleskog izdanja

Ričard Hogart, Rejmond Vilijams i Edvard P. Tompson dokazali su da "obični" ljudi također učestvuju u stvaranju kulture kao i elita, te da je nemoguće diskvalifikovati ih, odsjeći od onog što čini jedan složen koncept kulture. Hogart i Rejmond Vilijams su bili pripadnici nižih slojeva društva, pa su imali direktan kontakt s ljudima koji su bili konzumenti masovne kulture, a uz to su bili i instruktori u novim večernjim školama koje su se otvarale u to vrijeme u Engleskoj s ciljem obrazovanja širih slojeva.

U romanu *Zovem se Crvena* nalazimo mnoštvo **elemenata kulture**, kako one rafinirane, tako i one nižih slojeva. Naš cilj je da istražimo neke značajne smjernice kulturalizma, te elemente visoke i niske kulture u romanu *Zovem se Crvena*. Krajnji cilj je da se dokaže kako kulturalni studiji, a u sklopu njih

popularna kultura, postaju dominirajući elementi modernističkih i postmodernističkih romana, i da je spoj književnosti i kulture postao neraskidiv:

- način uređenja interijera:

Skladno ukrašeni zidovi sobe, ukrasi na prozorima i ramovima, uvijene i okrugle šare na ćilimu crvenom kao bezglasni krik iz vašeg stisnutog grla, fino izvezeni žuti i plavičasti cjetovi na predivnom jorganu. (Pamuk, 2007 : 12)

- modni trendovi kad je odjeća u pitanju:

”Evo torbarke! Stigla torbarka! Imam najfiniji muslin dostojan svakog padišaha, sjajne šalove iz Kašmira, kadifu iz Burse, najbolje egipatsko platno za košulje, prekrivače od vezenog muslin, posteljinu, šarene maramice. Torbarka!” (Pamuk, 2007 : 89)

- distinkcija između života elitnog sloja i “taloga” društva, prikazana kroz ceremonijalne običaje prilikom vjenčanja:

Međutim, Šekura iznad sebe nije imala ni baldahin od krvavaocrvene svile, koji su postavljali iznad svake bogate djevojke da bi je na njenoj svadbi zaštitili od urokljivih očiju(...) a ni sluškinju koja bi išla pred njom, noseći velike svadbene svijeće ukrašene voćem, zlatnim i srebrenim listovima (...) Skinuvši sa konja svoju prelijepu mladu onako kako to tradicionalno čine mladoženje i, uzevši je pod ruku, iz torbe koju sam ranije pripremio, laganim pokretima, kako bi me svako mogao pratiti i uživati u tome, posipao sam srebrne novčiće po njoj.” (Pamuk, 2007 : 218)

- lokacije koje bogataši posjećuju radi razonode, opuštanja:

A sada su kafane mjesta gdje meraklije i bogataši uživaju sjedeći i izvodeći svakakve nepodopštine, zato kafane treba pozatvarati i prije nego tekije (...) Odu u kafanu i pijući kafu toliko se izgube da slušaju što im govori obična džukela, misleći da je istina. (Pamuk, 2007 : 18)

- način darivanja najviših državnih vrhova te povodjenje za zapadnim manirom oblačenja kućnih ljubimaca:

Mletački dužd, osim silne kineske svile i kineske grnčarije s plavim cvjetićima, Nurhajat, kćerki našeg padišaha, poklonio je još nešto. Ne znate šta? Jedno evropsko kuće krzna mekanijeg od svile i samurovine. Pas je bio toliko prefinjen da je imao i odijelce od prave crvene svile. Priča se da u toj evropskoj državi svi psi nose odijela i da je jedna dama kada je ugledala golog psa, ili njegov organ, ne znam tačno, vrisnula: ‘Pa ta životinja je gola!’ i onesvijestila se. (Pamuk, 2007 : 20)

- trend iluminacije na “svemu i svačemu” i najčešće traženi motivi:

Izrađivao sam samo iluminacije i pozlate; ukrašavao sam margine stranica, bojio okvire, ucrtavao šareno lišće, grane, ruže, cvijeće, ptice, razigrane oblake u kineskom stilu, prepletene listove, šume boja i gazele, galije, vladare, drveće, palate, konje, lovce skrivene u njima... Prije sam ukrašavao i poneki tanjir, poledinu ogledala, kašiku, ponekad tavanice vila i ljetnjikovaca na Bosforu, poneki kovčeg... (Pamuk, 2007 : 9-10)

Naslovna strana turskog izdanja

- pomama za vlastitim živopisnim slikama, odnosno portretima:

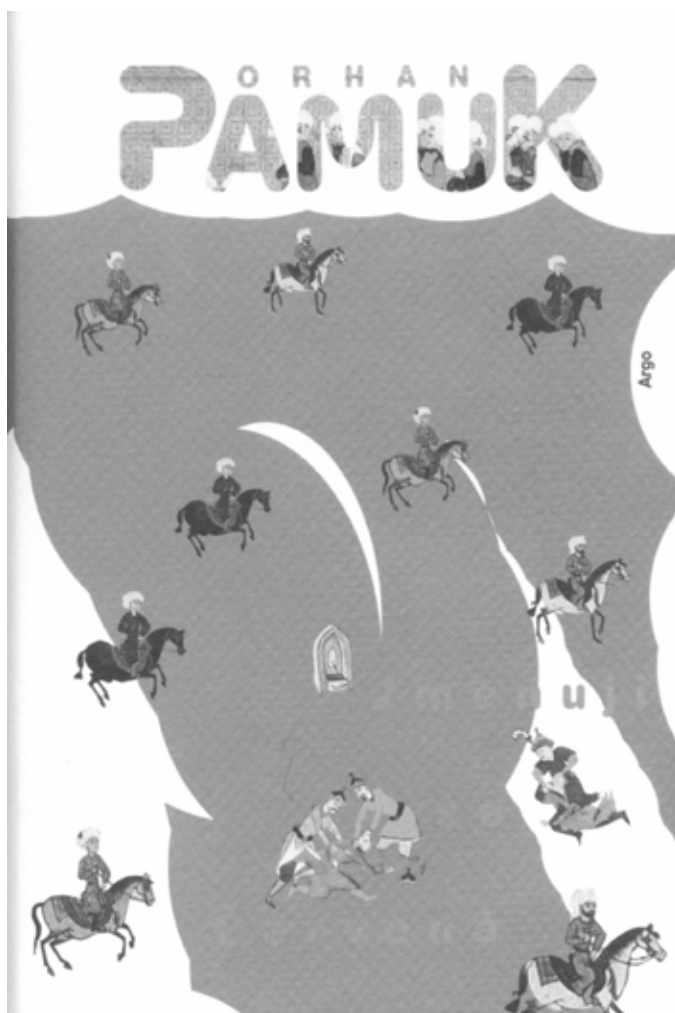
Kao da ih je zahvatila zaraza, svi su naručivali svoje portrete. (...) Oni bogati i moćni naručivali su portrete da bi predstavljali svjedoke i uspomene na njihovo postojanje, i kao simbol njihovog bogatstva i moći. Da vječno stoje ondje, pred našim očima, jedan drugome dokazuju svoje postojanje, ističući svoju posebnost i različitost. (Pamuk, 2007 : 114)

- iluminiranje zaljubljenih vladara u likovima vječitih mitskih ljubavnika:

Crtajući Ferhada, kako pati zbog ljubavi prema Širin, Medžnuna i Lejlu kako se čežljivo pogledavaju, Husreva i Širin, crtao je Kana i njegovu tatarsku krasoticu. (...) Kasnije, kad se zaljubio u mene, izradio je još jedan. No, umjesto Husreva i Širin nacrtao je sebe i mene, Crnog i Šekuru. (Pamuk, 2007 : 45)

- upliv usmenih predaja, priča i legendi u roman, odnosno u sofisticiranu umjetnost što je i razlog da se u većini eseja o Pamukovom stvaralaštvu uglavnom spominju dva uticaja: "borhesovsko pismo u ogledalu" i tradicija naracije – naslijeđe Hiljadu jedne noći:

Jednom davno u nekoj tvrđavi među brdima sjeverno od Herata živio jedan mladi kan koji je volio iluminacije i slikarstvo. Od svih žena u haremu volio je samo jednu. I prekrasna Tatarka voljela je samo njega. Cijele noći provodili su u vođenju ljubavi i bili su toliko sretni da su poželjeli da vječno traje. Shvatili su da je najbolji put do ostvarenja sreće posmatranje prelijepih crteža starih majstora nacrtanih u knjigama. Posmatrajući savršene crteže, koji su se neprestano ponavljali, osjećali su da vrijeme stoji i da se njihova sreća prepliće sa zlatnim vremenima o kojima priče govore. (Pamuk, 2007 : 96)

Naslovna strana češkog izdanja

- prividno jednostavan, ljubavni i kriminalistički zaplet prožet je religijskim i filozofskim promišljanjima što je zapravo sastavni dio jedne kulture:

Na kraju ispričat ću vam nešto i o franačkim slikarima ; ako ima onih kojima služe kao uzor, neka im to bude nauk. (...) Šetali jednom tako nekom franačkom livadom veliki franački slikar i neki drugi veliki umjetnik te razgovarali o umijeću i umjetnosti. Tokom šetnje pred njima se pojavi šuma. Onaj vještiji u slikarstvu, reče onom drugom: „Slikanje novim stilom zahtijeva veliki talenat. Kad nacrtas neko drvo u ovoj šumi svako ko pogleda sliku, ako poželi, može doći ovamo i prepoznati ga među ostalima na osnovu te slike.“ Allahu sam zahvalan ja, ubogo drvo pred vama, što me nisu nacrtali sa takvim naumom. Ne zbog toga što se plašim da bi me, nacrtanog na taj način, istanbulski psi zapišavali misleći da sam pravo drvo, nego zato što ne želim da budem pravo drvo, nego ono što drvo predstavlja. (Pamuk, 2007 : 56)

- spoj popularnog kriminalističkog i ljubavnog romanesknog žanra:

Ko je moj ubica prema kojem osjećam toliki gnjev? Zašto me je ubio tako iznenada? Zapitajte se sami. Kažete jedan ko nijedan, svijet je pun bezvrijednih i podlih ubojica. Upozorit ću vas: iza moje smrti krije se gnusna zavjera upućena protiv naše vjere, tradicije i pogleda na svijet. (...) Kada sam stigao u grad mislio sam da tu postoji samo smrt, a onda sam sreo i ljubav. No, tada ,kad stigoh u Istanbul, ljubav je bila daleka i zaboravljena kao i moje uspomene na grad... (Pamuk, 2007 : 12)

Zaključak

Roman *Zovem se Crvena* je reprezentativan primjerak postmodernističkog stvaralaštva koji obiluje elementima svojstvenim baš tom književnom usmjerenju. Od tih karakteristika u dotičnom romanu najzanimljiviji je svakako povratak na zavodljivu, dinamičnu i nadasve „pitku“ fabulu, intertekstualnost, inspiracija poviješću te postupci poigravanja sa tačkom gledišta i participacije čitatelja.

Ovu fascinirajuću pripovijetku kazuju sami likovi pa svako novo poglavlje omogućuje uvid u događaje iz drukčije perspective, a čitatelj ima dojam da sva dešavanja gleda odozgo, iz udobne lože pozorišta. Promjenom tačaka fokalizacije Pamuk pokušava naglasiti kako ne postoji jedinstvena istina, već svaki lik ima svoju istinu u koju vjeruje i koju nesmiljenom žestinom brani. U tu borbu uvlači i čitatelja kojeg primorava da zauzme poziciju manje ili više imaginarnog književnog lika ili pak sudije koji će donijeti okrivljujuću ili amnestirajuću presudu.

Pamuk činom uvođenja čitatelja na statu čini da mu roman dobije predznak *popularno*, a vdijeli smo na konkretnim primjerima kako je roman pun popularne i visoke kulture.

Ovaj roman je savršena ljubavna priča koja je prepuna intriga, ali ipak završava "happy endom", što također roman svrstava u kategoriju *popularno*. On je ujedno i misterij, fascinirajući triler, čija radnja teče hronološki i postupno do konačnog raspleta kao i kod svih kriminalističkih romana. Moguće je uočiti izvjesne sličnosti između Pamukovog romana *Zovem se Crvena* i Ecovog romana *Ime ruže*, jer razjašnjenje ubojstva kod obojice služi samo zatvaranju narativnog dijela kriminalističke priče, ali ono što čini duhovni etimon djela ostaje u sjeni i ne dozvolja da se pronikne i interpretira.

Prožimajući ljubavno i kriminalističko ili ako upotrijebimo popularne pojmove, prožimajući ljubić i krimić, Pamuk je satkao djelo vrhunske vrijednosti, djelo koje je reprezentativno kao djelo postmodernizma, ali i djelo kulturalnih te novih, savremenih, još neistraženih studija.

Literatura

- Denić-Grabić, A. (2010). *Zovem se crveno – minijature o prošlosti*, Bosanskohercegovački roman na kraju XX stoljeća. Brčko: BZK Preporod.
- Eagleton, T. (2005). *Šta nakon teorije*. Zagreb: Algoritam.
- Lukić, J. (2001). *Metaproza: čitanje žanra*. Beograd: Stubovi kulture.
- Maalouf, A. (2002). *U ime identiteta. Nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Biblioteka Prometej.
- Pamuk, O. (2007). *Zovem se Crvena*. Sarajevo: Denis.
- Said, E. (2001). *Kultura i imperijalizam*, u Izraz, Časopis za književnu i umjetničku kritiku, god. III, broj 10-11, Sarajevo.
- Solar, M. (2005). *Retorika postmoderne*. Zagreb: Matica hrvatska.
- The New Yorker Times, Updike, J. (2001). *Books, "Murder in Miniature,"*

Summary

The aim of this article is to seek some significant directions in culturalism and elements of high and low culture in the novel "My name is Red" by Orhan Pamuk. In these last years Pamuk, who is the most read Turkish author, sold many works and attracted not only domestic audience but also foreign audience, hence building himself an international career. Proof of that is a huge variety of rewards and acknowledgements, among which Nobel Prize for literature. The novel, that ensured a renowned place for Pamuk in world literature, will be here presented as attractive love story, an exciting thriller and a fascinating tale about differences in eastern and western understanding of religion, art, love and life as whole. The final goal is to show how cultural studies, and popular culture as a part of them, become dominant element in modern and postmodern novels and to prove that connection between literature and culture has become indivisible. □

Elvira Islamović

OBRAZOVANJE I RODNE ULOGE

Sažetak

Cilj ovoga rada je da istražujući razvoj obrazovanja žena, ispita spolne/rodne nejednakosti u okviru različitih obrazovnih sistema u društvenoj prošlosti Bosne i Hercegovine. Rod kao kompleksan socio-kulturni fenomen, ovdje se razumije kao društveno konstruiran u smislu da su razlike u ponašanju muškaraca i žena naučene, a nisu neizbježna posljedica biologije. Prema tome, pripisivanje roda i rodni uloga društveno je proizvedena posredstvom oblikovanja ponašanja tokom procesa socijalizacije. Budući da je obrazovanje ključni element socijalne mobilnosti i sredstvo pomoću kojeg se određene društvene uloge raspodjeljuju pojedincima, postoji visok stupanj korelacije između stupnja obrazovanja i socijalnih položaja. Obrazovanje je također povezano i sa socijalnom nejednakošću. Patrijarhalni odnos prema školovanju žena i rodno određenadiferencijacija u okviru pojedinih obrazovnih sistema tokom prošlosti, otežavali su proces profesionalizacije i ulazak žena u pojedine profesije. Nastojanje da se otkrije, razumije i interpretira društvena i obrazovna prošlost žena, u osnovi predstavlja pitanje društvene konstrukcije i specifičnosti rodni karakteristika i načina na koji se u društvu konstruira različitost i nejednakost. Pritom je važno naglasiti da kategorija roda mora biti shvaćena u kontekstu društva i da je o tom kontekstu ovisna.

Ključne riječi: Obrazovanje, nejednakost, žene, rod, rodne uloge

Proces obrazovanja žena tekao je različitim intenzitetom u pojedinim zemljama. U Evropi žene su sve do samog kraja sedamnaestog stoljeća obrazovanje mogle steći isključivo u plemićkim i imućnim gradskim porodicama koje bi zaposlile privatnog učitelja ili odlaskom u neki od samostana u kojima se pouka sastojala uglavnom od crkvenog nauka i usputnog učenja, čitanja i pisanja. Tek nakon građanskih revolucija, a posebno u devetnaestom stoljeću dopušta se ženama pristup obrazovanju.

Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini razvijalo se znatno sporije u odnosu na školovanje muške djece. Razlozi tome ne leže samo u konzervativnom shvaćanju o (ne)potrebi školovanja ženske djece, već i o činjenici da se potreba za pismenošću i prve škole u Bosni i Hercegovini javljaju za potrebe educiranja vjerskog kadra što samo po sebi isključuje žene. Prve škole kod katoličkog i pravoslavnog stanovništva u Bosni i Hercegovini su organizirane da bi se osposobio svećenički stalež za pomaganje pri crkvenim obredima. U prvim franjevačkim pučkim školama u Bosni nalazilo se samo poneko žensko dijete, dok u školama hercegovačkih franjevaca ženske djece nije bilo uopće.¹ Razdoblje od kraja 19. i početka 20. stoljeća uzima se kao početak masovnijeg procesa obrazovanja. Prema službenim podacima 1876. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 917 mekteba, koje je pohađalo ukupno 40.779 đaka, od toga 28. 445 dječaka i 12. 334 djevojčice.² Godine 1854. spominje se novoosnovana ženska škola u Sarajevu. O ovoj školi nalazi se još nekoliko podataka do kraja osmanskog perioda u BiH. U godini 1872. imala je 12 učenica.³ Jedna od prvih otvorenih škola u kojima su se školovala ženska djeca, bila je ženska škola pod imenom "Škola Stake Skenderove", otvorena u Sarajevu 1858. godine. Ova srpska privatna škola bila je ustvari osnovna škola koja je pored ostalih predmeta imala i ženski ručni rad. Engleskinja Adelina Paulina Irbi otvorila je 1869. godine žensku školu u Sarajevu pod nazivom Mis Irbijin zavod. Programski gledano i ova je škola bila slična osnovnoj školi sa sadržajem ženskog ručnog rada. Nastavni plan i program kasnije su proširivani. Ova škola radila je i za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Postojanje ove škole, koja je optuživana za širenje protestantskog vjerskog učenja, bio je povod za otvaranje ženskih pučkih škola za hrvatsku djecu u Bosni i Hercegovini i dolazak časni sestra. Tako je u posljednjih sedam godina turske vladavine u Bosni i Hercegovini otvoreno šest škola Družbe milosrdnih sestara sv. Vinka.⁴ Značaj ovih škola leži u činjenici da se školovanje ženske djece dovodi u ravnopravan odnos sa školovanjem muške djece. Kod muslimanskog stanovništva ženska djeca pohađala

su muslimanske početne škole, mektebe, a kasnije i ruždije. Katolička djeca školovala su se u pučkim školama sa osnovnom obukom koja je obuhvatala tada: čitanje, pisanje, matematiku i gramatiku.

Sredinom devetnaestog stoljeća u zemljama Austro-Ugarske monarhije uvedeno je opće i obavezno osnovno obrazovanje i za žene.⁵ Upis ženske djece u pojedine škole Austrougarske Monarhije omogućilo je ženama da uđu u neka zvanja, uglavnom učiteljska. U Austro-Ugarskoj je zakonom iz 1869. godine ženama dopušteno da predaju samo u prva četiri razreda osnovne škole. Istovremeno, za jednak, često i obimniji posao u pojedinim školama dobivale su i upola manju plaću, a uz to su bile diskriminirane pravilima poput zabrane udaje za učiteljice.⁶ Situacija je bila slična i u drugim područjima, gdje su žene imale podređen društveni status. Polovinom 19. stoljeća u Bosni i Hercegovini se uviđa potreba za obrazovanjem i ženske djece, što je rezultiralo otvaranjem posebnih ženskih osnovnih škola u Sarajevu i Mostaru. Po ugledu na slične škole u susjednim zemljama u ove škole se kao glavni predmet uvodi ženski ručni rad, što ove škole u očima roditelja i javnosti čini privlačnijim za školovanje ženske djece.

Sve do devetnaestog stoljeća žene nisu imale mogućnosti višeg obrazovanja, već samo osnovnog. Prema zvaničnim statistikama Zemaljske vlade, u Bosni i Hercegovini su nakon austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom, postojale ove muslimanske škole: ruždije - 18, medrese - 18 i mektebi - 499. U ovim školama radilo je 535 učitelja i 18 učiteljica. Škole je pohađalo ukupno 23.308 učenika, od toga 15.948 učenika i 7.360 učenica.⁷ Austro-Ugarska je smatrala da je za kulturno zaostalu Bosnu i Hercegovinu primjerenije odvojeno školovanje muške i ženske djece. U novembru 1879. godine Zemaljska vlada je otvorila u Sarajevu Narodnu djevojačku školu za školovanje djevojčica. Nastavu u toj školi vodila je Olga Hörmann. Škola je u početku imala 75 učenica, a kasnije se razvila u Višu djevojačku školu sa osam razreda.⁸ U osmom razredu učenice uče stilistiku, računstvo, crtanje, njemački jezik, kućanstvo, ali najviše pažnje posvećeno je ručnom radu, crtanju krojeva, krojenju i šivanju. Prema sadržaju nastavnog gradiva, kao i u većini obrazovnih sistema u tom razdoblju, očita je uloga škole u pripremi i naglasku zadane ženske uloge, prvenstveno kao domaćice i kućanice, odnosno stereotipizaciji u funkciji socijalizacije djece u skladu sa tradicionalno nametnutim spolnim/rodnom ulogama.⁹

Ovakva školska ustanova otvorena je 1893. godine i u Mostaru sa 23 učenice, pod nazivom Viša djevojačka škola. I u Sarajevu i u Mostaru fakultativan

predmet u Višoj djevojačkoj školi bio je francuski jezik, a u Mostaru i sviranje klavira. U Izvještaju o upravi Bosne i Hercegovine 1907. godine govori se o tri državne više djevojačke škole u Sarajevu, Mostaru i Banja Luci krajem 1905/06. Državne više djevojačke škole zamišljene su kao djevojačke škole koje djevojkama građanskog staleža trebaju pružiti odgovarajuće građansko i kućno obrazovanje. Prema podacima iz Izvještaja o upravi BiH iz 1907. godine, predviđena je reforma ovih škola u pravcu da ove škole zadovolje dvostruku zadaću, odnosno da se izvrši dioba na stručne više djevojačke škole sa većom naobrazbom i izvođenje dvogodišnjeg pripravnog tečaja za struke ženske privrede, gdje će se učenice spremati za praktične pozive.¹⁰ Osim viših djevojačkih škola, kojih je bilo svega tri, država nije posvećivala dovoljnu pažnju obrazovanju ženske djece u drugim srednjim školama. Od preko 5000 učenika u srednjim, stručnim i drugim školama svega je (u državnim ženskim školama) 621 učenica ili oko 12%. Od toga je broja skoro polovina djece roditelja doseljenih stalno ili privremeno u Bosnu i Hercegovinu.¹¹ Tek 1911. godine dozvoljava se upisivanje u trgovačke škole i ženskoj djeci, ali samo u onim mjestima gdje nisu postojale više djevojačke škole. Na insistiranje Sabora otvorena je 1911. godine Ženska učiteljska škola u Sarajevu. Sabor je raspravljajući o pitanju Učiteljske škole, smatrao da je otvaranje Ženske učiteljske škole preduvjet za realizaciju obavezne nastave za svu djecu, te školovanje ženske djece kao budućeg nastavnčkog kadra.¹²

Prvi pokušaji u moderniziranju nastave za muslimanske djevojčice javljaju se sa priličnim zakašnjenjem, skoro petnaest godina nakon austrougarske okupacije. Prva ženska škola za muslimanske djevojčice osnovana je 1891. godine, a druga 1893. godine.¹³ Pojava ovih škola označava značajnu prekretnicu u daljem reformiranju i moderniziranju školske nastave.¹⁴ Godine 1894. otvorena je u Sarajevu privatni kurs za muslimanske djevojčice od 7-14 godina gdje se učilo čitanje, pisanje, račun i ručni rad. Ovaj kurs je 1897. godine Zemaljska vlada pretvorila u Muslimansku djevojačku školu.¹⁵

Prema organizaciji narodnih škola u Bosni i Hercegovini, "narodnoj je školi zadaćom religiozni i moralni odgoj djece, svestrano razvijanje dječje tjelesne i duševne snage i obučavanje djece u najnužnijem znanju i umijenju za kućni i građanski život."¹⁶ Vlada je smatrala da je poželjnije, gdje je to bilo moguće, da se po razredima odvajaju muška od ženske djece. U napomeni za djevojačke osnovne škole i za djevojačka odjeljenja u mješovitim narodnim osnovnim školama piše:

1. Kod djevojčica valja pri moralno-poučnim člancima i pismenim radnjama uzimati u obzir prilike ženskog svijeta u kući i porodici.
2. Računstvo se uzima kao kod dječaka po minimalnoj osnovi s tom napomenom, da pri računskim zadacima primjere valja uzimati iz kućanstva.
3. Mjesto gospodarstva uzimat će se kućanstvo, za koje se ne uzima zasebna nastavna osnova, nego se pri nastavi u prirodopisu i prirodoslovlju treba u djevojačkim školama osvrnuti na potrebe kućanstva.

„U školskim vrtovima treba da se djevojčice vježbaju u uzgajanju povrća i cvijeća. Naročito treba djevojčice prigodno, a gdje se može i praktično upućivati: u redu u sobi i kuhinji, u dvorištu i u staji, u čišćenju kuće, pranju suđa, u pranju rublja. Uzgoj peradi, mljekarenje, pripravljanje sira, uzgoj lana i konoplje, tkanje.“¹⁷

Za ručni rad vrijedi maksimalna i minimalna nastavna osnova. Nastava ručnog rada obuhvata četiri godišta. Cilj nastave u ručnom radu je da se učenice osposobe za najpotrebnije poslove u kući. One treba da nauče plesti na kuku i iglom; plesti, potplitati, zaplitati i krpiti; bilježiti, šiti i krpiti rublje, raditi vezivo.¹⁸ Ovdje se osobito naglašava da je nastavna osnova za ženski ručni rad prilagođena praktičnim potrebama stanovništva, posebno seoskog. Iz Organizacije narodnih škola u Bosni i Hercegovini vidljive su nejednakosti u pogledu sadržaja obrazovanja za dječake i djevojčice. Na taj način, ustroj narodnih osnovnih škola i nastavni sadržaji stavljaju se u funkciju socijalizacije po obrascu tradicionalno podijeljenih spolnih/rodni uloga.¹⁹ Govoreći o radu u školskim vrtovima imajući osobito u vidu praktičnu svrhu obrazovanja u ovom pogledu, u stručnom školskom listu Zemaljske vlade 1894. godine, iznosi se stajalište da ne treba da se uzima u obzir za ovu naobrazbu jedino “najproduktivnija narodna sila, naime muševi” već i ostali dio a to su starci, žene i djeca.²⁰

Broj djece uključe u osnovno i srednje obrazovanje u Bosni i Hercegovini, bio je tokom čitave austro-ugarske uprave malen, a naročito ženske djece. Zakon o obaveznoj nastavi donesen je tek 1911. godine, a svojim odredbama ostavio je dosta prostora da velik broj djece ne pohađa škole. Na zahtjev saborskog Muslimanskog kluba unesena je u Zakon odredba po kojoj se muslimanska školska djeca isključuju iz obaveznog pohađanja osnovnih škola. Članom 4. oslobođena su od pohađanja narodne osnovne škole djeca koja pohađaju konfesionalnu ili privatnu školu. U najtežem položaju našla su se muslimanska ženska djeca, kojoj je onemogućen i Zakonom

polazak u školu. Član 12. Zakona o obaveznoj nastavi diskriminirajući muslimansku žensku djecu propisuje: “Ako u školi preostane još mjesta, pošto su se upisala sva djeca, koju su prijavili roditelji ili njihovi zamjenici, preći će se prema broju nepopunjenih mjesta na prisilno upisivanje djece u školu -osim muslimanske ženske djece”.²¹ I u pogledu vjerskog obrazovanja ženske djece, stanje se sporo mijenjalo i zadržavalo stoljećima uspostavljene predrasude i obrasce razmišljanja. Otpor kod muslimanskog stanovništva prema novinama koje donosi austrougarska vlast i narušava ustaljenu praksu nametnutu tradicijom, te uloga konzervativne uleme, usporili su školovanje ženske djece u državnim školama.

U skladu sa patrijarhalnim nazorima porodičnog života u kojima autoritet ima muškarac, ženama, odnosno djevojčicama svih konfesija, bila je namijenjena uloga domaćica, za koju su se odmalena pripremale ostajući kod kuće kao radna snaga. U siromašnim porodicama često se sukobljavala potreba za obrazovanjem djece i mladih, i potreba porodice da djecu pretvori u dopunskog proizvođača ili donosioca prihoda. U brojnim molbama roditelja, traži se od islamskih vjersko-školskih institucija da im se od pohađanja nastave u mektebima izuzmu ženska djeca, zbog siromaštva, bolesti, potrebe da rade s roditeljima, pomažu u domaćinstvu i čuvanju manje djece. Pored ovih razloga za koje bismo mogli reći da su uvjetovani teškom socijalno-ekonomskom situacijom u društvu, također je prisutan i konzervativizam kao bitna prepreka obrazovanju ženske djece. Kulturna tradicija ima snažan utjecaj na ljudsko ponašanje. Stoga razmatranje i razumijevanje mnogih fenomena koji objašnjavaju položaj žene u društvu, zahtijevaju razumijevanje historijske i tradicijske pozadine.

U skladu sa politikom ravnoteže postojećih društvenih odnosa, austrougarska vlast u bitki konzervativna, nije bila spremna narušavati tradicijom ustanovljene obrasce ponašanja, koji određuju položaj žene jer bi to ujedno značilo i zadiranje u neprikosновенost patrijarhalne bosanskohercegovačke porodice, u kojoj autoritet ima muškarac. Značajnu ulogu ima i porodična struktura gdje se u skladu sa tradicionalno podijeljenim ulogama nejednako odlučivalo o obrazovanju muške i ženske djece. Uloga majke i kućanice smatrala se prirodnom ženinom ulogom.

Ideologija odjeljenih sfera, prema kojoj je ženino mjesto u kući i ideja očuvanja „dobrog“ ugleda u okviru tradicionalnih uloga, bila je sastavni dio sistema koji je održavao socijalnu izoliranost žena. Patrijarhalno naslijeđe i patrijarhalni moral ustanovili su supremaciju muškarca nad ženom i njegovu vlast u porodici. Najveći udio žena svih vjerskih i etničkih

grupa u prošlosti, u svojim osnovnim pravima, bio je deprivilegiran patrijarhalnim institucijama „muževljeve“ i „očinske“ vlasti. Institucija „muževljeve vlasti“ jedna od temeljnih normi patrijarhalnog bračnog prava, mužu je davala ulogu „glave obitelji“, upravitelja u kućanstvu i ženinog zastupnika, budući da je ženu smatrala bićem „slabijim, manje snalažljivim, maloljetnim, napola odgovornim, nesamostalnim, nepouzdanim u rukovanju imovinom, podložnim porocima, lakomislenijim od muškarca i bez karakterne stabilnosti“.

Francuski sociolog Pierre Bourdieu drži da spolna podjela rada igra glavnu ulogu u nastanku kolektivnih habitusa. Rodovi su spolno određeni habitusi. Oni su društvena konstrukcija nastala kolektivnim radom socijalizacije.²² Društvo predstavlja jednu vrstu totalne ustanove koja stalno socijalizira spolno određene razlike.²³ Žene su u društvenom prostoru, smatra Bourdieu, odvojene od muškaraca negativnim simboličkim koeficijentom, koji utiče na sve što jesu i što čine. Obrazovna i kulturna reprodukcija odnosi se na načine na koje škole, zajedno sa drugim društvenim institucijama, pomažu u neprekidnom održavanju društvenih i ekonomskih nejednakosti iz generacije u generaciju.²⁴

Talcott Parsons, predstavnik funkcionalizma, smatra da bi porodica mogla funkcionirati, samo ako u njoj postoji podjela rada prema spolu u kojoj odrasli muškarci i žene imaju različite uloge.²⁵ Međutim, čini se da su i same žene takvu poziciju u tom razdoblju prihvale kao nešto što se podrazumijeva.²⁶ Uvidom u programske ciljeve nekoliko ženskih udruženja, ne vidimo odstupanja od tradicionalno očekivanih obrazaca ponašanja žena. U Sarajevu je 1911. godine osnovano „Sarajevsko društvo domaćica“ sa zadatkom čuvanja svih ekonomskih interesa u kućanstvu, bez ikakvog dobitka na poslu. Ovaj cilj ostvarivat će se osnivanjem i vođenjem škola za kućanstvo. Članom 2. Pravila zadruge domaćica, ustanovit će se i zavod za kuhanje, besplatno nabavljanje ženske služinčadi za članove društva, osnivanje fonda odakle će se po mogućnosti osnivati beskamatni zajmovi kućnim radnicama za nabavku materijala, pobuđivanje na vjerno i dugotrajno služenje u kućanstvu društvenih članova. Članom 3. Pravila, propisuje se da su članice ovog udruženja, žene i djevojke koje vode kućanstvo.²⁷ Svijest žena o njihovoj društvenoj podređenosti, postat će izraženija tek s procesom masovnijeg obrazovanja i zapošljavanja žena, kada u uvjetima najgrublje kapitalističke eksploatacije žena i djece, pod utjecajem ideja radničkog pokreta, sazrije potreba da se zaštite prava žena i djece.

Statistički podaci koji govore o pismenosti bosansko-hercegovačkog stanovništva 1910. godine pokazuju

da su žene općenito kategorija stanovništva sa najvećom nepismenošću 93,35 %. Prema konfesionalnoj pripadnosti, bilo je nepismenih žena muslimanske (99,68 %), pravoslavne (95, 60%) i katoličke vjeroispovijesti (83,86%).²⁸ Najveći broj pismenih žena nalazio se u gradovima Sarajevu, Tuzli, Banjaluci i Mostaru, dok je najveći broj nepismenih zabilježen na području okruga Bihać. Iste godine bilo je u Bosni i Hercegovini 306 općih osnovnih škola, od toga 286 mješovitih, 15 dječakih i samo 5 škola za djevojčice.²⁹ Broj ženske djece koja pohađaju osnovnu školu, u odnosu na broj dječaka također je upadljivo malen. Tako je u školskoj 1908/09. godini osnovnu školu pohađalo 30.494 dječaka i 8.456 djevojčica. Naredne 1909/10. godine broj je neznatno povećan, dječaka 32.140 i djevojčica 8.990.³⁰

Nepovoljne i nejednake obrazovne mogućnosti za žene, posljedica su općenito nepovoljnog položaja žena u društvu. Na pristup i vrstu obrazovanja, te duljinu institucionalnog školovanja žena, značajno utječu stavovi i unaprijed određena uloga žene u društvu, kao i stavovi o njihovim sposobnostima. Posljedica je to historijski uvriježenih stavova koji se rukovode predrasudama o prirodi ženskog karaktera i ograničenim položajem u njenom životu. Uvjetovanost sadržaja obrazovanja rodnim stereotipima, vidljiva je u razliku u nastavnim programima. Obrazovni sistemi u kojima postoje razlike u nastavnim sadržajima koje uče dječaci i djevojčice, kao i nejednakosti u pristupu, vrsti i duljini obrazovanja na temelju spola/roda, preduvjet su stvaranja odvojene muške i ženske radne snage, te podređenog položaja žena u društvu. Početkom 19. stoljeća i u ostalim evropskim zemljama obrazovanje djevojčica jedva prelazilo razinu osnovne škole. Tek sredinom i krajem 19. stoljeća, žene prodiru i u više stupnjeve obrazovanja. Razlog tome je društvena potreba za uključivanjem žena u pojedine profesije, koje su zahtijevale gimnazijsko ili univerzitetsko obrazovanje.

Nepismenost i neprosvijetljenost žena Bosne i Hercegovine bile su kočnica i prepreka na putu njihovog društveno-političkog okupljanja i organiziranja. Društveni razvoj, razvoj privrede i ekonomije zahtijevao je obrazovaniju radnu snagu i neminovnost uključivanja žena u obrazovni proces. Istovremeno, raspadom patrijarhalne porodice i gubitkom tradicionalnih funkcija porodice, žena prestaje biti samo nosilac reprodukcije. Ove društvene okolnosti i ekonomska nužnost, primorale su žene za izlazak na tržište rada. Položaj žene u socio - ekonomskom pogledu bio je izuzetno loš. Brži privredni razvoj od 90-tih godina 19. vijeka nosi sa sobom i potrebu uključivanja žena u pojedine

grane privrede. Uvjeti pod kojima su radili radnici u svim granama privrede u Bosni i Hercegovini bili su teški, a posebno uvjeti pod kojima su radile žene. Plaće radnica bile su toliko male da nisu bile u stanju podmiriti ni najnužnije potrebe. Izrabljivanje ženske i dječje radne snage bilo je do te mjere bezdušno da je i Zemaljska vlada u Sarajevu, potvrđujući 1900. godine „*Arbeiter Ordnung*“ izvjesnih poduzeća, zahtijevala da se u njih unesu neka ograničenja u korištenju ženske radne snage na izvjesnim poslovima koji ne odgovaraju njihovim fizičkim mogućnostima, naročito tokom noćnog rada, te da se oslobode rada porodilje četiri nedjelje poslije porođaja.³¹ Žene su zaposlenje najčešće nalazile u tkaonicama ćilima, a među radnicama je čak bilo i djevojčica od 7 do 10 godina. Kasnije, žene su zaposlenje nalazile u tzv. ženskim zanimanjima: učiteljica, odgajateljica, njegovateljica.

Proces profesionalizacije žena nije bio ni lagan ni jednostavan. Uloga države i patrijarhalni odnos prema ženskom obrazovanju u najvećoj su mjeri odgovorni. Država, koja je, u potpunosti kontrolirala obrazovni sistem i imala dominantnu moć i kontrolu nad obrazovanjem, bila je i najviše zainteresirana za socijalizirajuće djelovanje edukacije kao faktora socijalne stabilnosti i kontinuiteta. Patrijarhalna i autoritarna struktura svijesti od žene prvenstveno očekuje da bude majka, žena odgaja djecu, radi u kući, na polju, oko stoke. Zato i prvi oblici obrazovanja žena idu upravo za tim da je još bolje osposobe za tu ulogu. Škola je dakako u tom kontekstu instrument da se diskriminacija spolnih uloga realizira kroz proces socijalizacije.

Zanimljiva je zakonska odredba na štetu učiteljica, koje su gubile pravo na rad udajom za muškarca koji nije učitelj.³² Naredbom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 11. januara 1908. godine o udaji ženskih nastavnčkih lica, propisano je: „*Svaka udaja koga ženskog nastavnčkog lica, neposredno državnoj školskoj upravi podređenog, smatra se kao svojevollno napuštanje službe.*” Ova odredba ne vrijedi za one učiteljice narodnih osnovnih škola, koje u brak stupe s učiteljem narodne osnovne škole. Udajom za osobu iz druge profesije učiteljice su se morale odreći svoje učiteljske profesije.³³ Angažiranjem Alijanse ženskih pokreta ukinuta je 1938. godine ova odredba o udaji, ali je ostala manja plaća za učiteljice.

Iako su u razdoblju austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini pitanja kulturnog napretka i masovnog prosvjeđivanja stanovništva, pa i žena, bile česte na dnevno ređu, zvanična politika nije htjela značajnije odstupati od zatečenih tradicije bosanskohercegovačkog stanovništva, prema kojoj je žena predodređena za

vođenje domaćinstva i kućanskih poslova i samo neka zanimanja u vezi sa brigom o djeci. To je i razlog zašto su prošle decenije od otvaranja prvih gimnazija u Bosni i Hercegovini, do omogućavanja i ženskoj djeci da ih pohađaju. Više nego zabrinjavajuće je držanje domaće političke i kulturne javnosti i indiferentnost prema ovako značajnom problemu, kao što je pitanje zabrane školovanja značajnom dijelu stanovništva. Tek posljednjih godina austrougarske vladavine počele su prve žene u Bosni i Hercegovini sticati znanja u gimnazijama. Zemaljska vlada je tek u augustu 1918. godine dozvolila da se učenice koje su položile privatno prvi i drugi razred redovno upišu u treći razred. Tek poslije Prvog svjetskog rata konačno je ukinuto ovo ograničenje i učenice su se upisivale u gimnaziju, i to u početku samo u posebna ženska odjeljenja. I u razdoblju između dva rata princip koedukacije samo je toleriran, a nikad nije dobio „pravo građanstva”.³⁴ Ni u mješovitim gimnazijama, gdje god se moglo obrazovati posebno žensko odjeljenje, nisu se u ista odjeljenja upisivala muška i ženska djeca. Posljednjih decenija 19. stoljeća naglo je porastao broj država koje su omogućile ženama da studiraju na višim školama i univerzitetima.³⁵ Razlog tome leži i u počecima uključivanja žena u pojedine profesije, koje su zahtijevale gimnazijsko ili univerzitetsko obrazovanje. Ženama su studiranje omogućile prvo Sjedinjene Države, a zatim i Rusija. Karakteristika ove etape u razvoju obrazovanja, jeste da žene ne učestvuju u kreiranju obrazovne politike, postojeća razvijenost mreže obrazovnih institucija nije im pristupačna i postoje slabe materijalne pretpostavke da se žene obrazuju.

Dinamične promjene u sferi obrazovanja, pokrenute za vrijeme austrougarske vladavine, usporene su u razdoblju do početka Drugog svjetskog rata. U Bosni i Hercegovini 1921. godine preko 80% stanovništva smatralo se nepismenim.³⁶ Kod žena su te cifre još drastičnije što posebno govori o položaju ove društvene grupe. U Drinskoj banovini je bilo samo 19%, a u Vrbaskoj 14, 2% pismenih žena.³⁷ Do 1945. Bosna i Hercegovina je bila bez fakulteta. Broj ženske djece³⁸ uključene u obrazovni proces, kako u osnovnim tako i u srednjim školama, značajno je zaostajao za brojem muške djece što je i vidljivo iz sljedećih podataka iz 1919. godine:

Red. br	Škola	Javna	Privatna	Br. nastavnika	Broj đaka	
					muških	ženskih
1.	Gimnazija	3	3	74	1120	84
2.	Realke	4	-	81	1073	106
3.	Učiteljske škole	3	1	32	70	257
4.	Trgovačke akademije	1	-	12	109	60
5.	Srednje tehničke škole	1	-	19	66	-
6.	Zanatske škole	2	-	27	128	-
7.	Ženske stručne škole	4	-	16	-	148
8.	Šerijetska gimnazija	1	-	10	34	-
9.	Bogoslovija	2	-	17	65	-
10.	Građanske škole	13	9	151	1661	1066
11.	Osnovne škole	440	58	1007	48119	15452

U odnosu na raniji period, postepeno je rastao i broj ženske djece. Problem u školstvu predstavljao je nedostatak samih škola i neujednačenost školske mreže u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine. Međutim, važni su i neki drugi faktori - prvenstveno odnos prema školovanju ženske djece. Ovo pitanje pokrenuli su već ranije progresivni muslimanski političari u Bosanskom saboru. Međutim, šire i djelotvornije obrazovanje ženske djece bit će

pokrenuto tek u toku Drugog svjetskog rata, a definitivno riješeno nakon provođenja socijalističke revolucije i završetka Drugog svjetskog rata.

U prvoj školskoj godini 1918/19. ukinuta je zabrana iz ranijeg perioda o redovnom upisivanju ženske djece u gimnazije. Do kraja prve decenije vladavine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, stanje u školstvu u Bosni i Hercegovini bilo je sljedeće ³⁹:

Oblast	Broj škola	Broj đaka		Broj nastavnika	
		muških	ženskih	muških	ženskih
Vrbaska	152	11171	3099	126	155
Bihaćka	64	5256	893	66	62
Mostarska	125	7648	1742	190	106
Sarajevska	104	9945	2780	235	189
Travnička	78	5346	1733	150	97
Tuzlanska	131	9508	2371	124	130
UKUPNO:	654	48874	12621	891	739

Iz ovih podataka vidi se da se broj žena u nastavničkoj profesiji, polako približavao broju muškaraca. Međutim, najuočljiviji je podatak o malom broju ženske djece obuhvaćene školom, koji jedva dostiže 25% od ukupnog broja učenika.

Politika upisa učenika u učiteljske škole stalno se mijenjala. U školskim godinama 1933/34. i 1934/35. zabranjen je upis ženske djece u učiteljske škole. ⁴⁰ Ova diskriminatorna zabrana pravdana je činjenicom da je u učiteljskom pozivu puno više žena nego muškaraca. Naime, u 1932. godini bilo je 3.212 učitelja, a 5.354 učiteljice. Promjene nisu smjele dublje zadirati u tradicionalno poimanje položaja i uloge žene, nego što bi to dopuštao politički i socijalni poredak.

Naredbom Zemaljske vlade od 21. 8. 1911. otvorena je Ženska učiteljska škola u Sarajevu.⁴¹ Uvedeni su novi nastavni predmeti (ženski ručni rad, kućanstvo i vrtlarstvo). Ženska učiteljska škola je imala veći broj učenica nego muška učiteljska škola. Za vrijeme austrougarske uprave ženska djeca nisu mogla biti redovni učenici u starijim razredima gimnazije. Osim toga, smatralo se da učiteljski poziv po prirodi posla više odgovara ženi, jer je blizak ženinom "prirodnom pozivu", a to je podizanje i odgoj djece. To su ujedno i bili razlozi da je ova škola uvijek imala dovoljan broj učenica, sve dok Ministarstvo prosvjete 1934. i 1935. godine nije počelo ograničavati upis učenica u ove škole. Ekonomska kriza i prevelik broj učitelja bila je navodno razlog da se u posljednjoj deceniji pred drugi svjetski rat ukine Ženska učiteljska škola,

odnosno smanji broj žena u ovoj profesiji.

Odmah poslije Prvog svjetskog rata rata dozvoljen je i ženskoj djeci upis u gimnazije. Žene su se sporo i gotovo stidljivo uključivale u redovno školovanje u gimnaziji. U 1924/25. školskoj godini otvorena Prva državna ženska realna gimnazija u Sarajevu. Zbog narasle potrebe i za ovim vidom obrazovanja, broj učenica se brže se povećavao nego u drugim školama. Već u drugoj godini rada škola je imala preko 500 učenica i 40 nastavnika.⁴² Najveći dio nastavničkog kadra činile su žene. Neposredno pred rat, Gimnazija je imala preko 1500 učenica i 70 nastavnika.⁴³ Zahvaljujući radu ove škole, većem broju žena omogućen je nastavak obrazovanja na univerzitetima.⁴⁴ *Srednja tehnička škola u Sarajevu* (škola za stručno obrazovanje kadrova u proizvodnji) u školskoj 1939/40. godini, škola je imala 347 učenika, među kojima je bilo svega 17 učenica.^{45 46}

Ženske stručne škole bile su bolje organizirane i nalazile su se u većim centrima. Stručna nastava u Ženskim zanatskim školama bila je na nižem stepenu i sa manjim brojem učenica. Za obrazovanje žena radile su još domaćičke škole i domaćički tečajevi. Mreža ovih pokretnih tečajeva bila je šira i u pravilu su radile po dvije učiteljice domaćinstva, koje bi po završetku jednog tečaja selile u drugo selo. Ni škole ni tečajevi za domaćinstvo nisu davali nikakvu formalnu kvalifikaciju. Polaznice ove edukacije vraćale su se u svoje domove kako bi primjenjivale ono što su naučile. Onima u gradu ovo školovanje je predstavljalo određenu prednost kada su tražile zaposlenje u ugostiteljstvu ili u imućnijim privatnim kućama. Prema nastavnom planu i programu za škole i tečajeve za domaćice, koje je 1939. godine izdalo Ministarstvo prosvete, edukacija polaznica obuhvatala je: domaće gazdinstvo, osnove poljoprivrede i ženski ručni rad sa tkanjem. Cilj izučavanja domaćeg gazdinstva je: osposobiti učenice za razumne, vrijedne i dobre domaćice, te njegovanje smisla za lijepo i praktično uređenje kuće, za čistoću, urednost, štednju i ljubav prema kućnim poslovima, kao uslovima za dobar i sretan život porodice. U okviru ovog predmeta, žene su izučavale: čišćenje i održavanje kuće i pranje rublja, pripremanje hrane, razne recepte. Da bi u potpunosti bile "osposobljene" za ulogu poželjnih domaćica, izučavale su i sljedeće aspekte zadane uloge: "domaćica i njene osobine", "domaćica kao drugarica muža", "domaćica kao mati" i sl.

Dosljedno potrebi društva u kojem je poljoprivreda glavna grana privrede, žene su se "upoznavale sa značajem poljoprivrede za naš narod i spremale se za racionalno iskorištavanje važnijih grana poljoprivrede u domaćem gazdinstvu". Nastavni

plan i program stoga predviđa izučavanje: stočarstva, što uključuje ishranu i njegu stoke, parenje, bolesti i liječenje životinja (krave, svinje, koze, ovce, zečarstvo, živinarstvo, i čak ribarstvo, pčelarstvo i svilarstvo, što uključuje ishranu i njegu svilenih buba). Pored ovog, zadatak žena bio je mljekarenje, povrtlarstvo, uzgoj kultura pšenica, ječam, raž, kukuruz, itd. Zbog nedostaka tekstilnih proizvoda, ženama je posebno teško padoo mukotrpan proces uzgoja i prerade industrijskih biljaka lana i konoplje, od kojih su izrađivale platno za porodicu i kuću.

Ništa manje zahtjevno nije bilo ni voćarstvo, vinarstvo, cvjećarstvo i uzgoj ljekovitog bilja, sve ono što se od žena očekivalo. *"Učenice rade sve poslove u vrtu (đubre, prekopavaju, riljaju, sade i siju, pljeve, okopavaju, zalivaju, njeguju i kreće voćke, obrezuju, tamane gusjenice i njihova legla, itd. U školama i na tečajevima učenice će se učiti pravilnoj muži, sudjelovati u čišćenju staje, svinjca i stoke."*⁴⁷

Po okončanju svih poslova izvan kuće, žena nije mogla zaslužiti epitet "dobre domaćice" ukoliko se nije bavila i ženskim ručnim radom. Cilj je škola i tečajeva za domaćice da žene osposobi za krojenje, šivenje i krpljenje rublja, pletenje, kukičanje, te izrada svih vrsta veza. U okviru porodičnog i društvenog vaspitanja, čiji je cilj "vaspitati učenice kako treba odgajati omladinu kao buduće korisne članove društva i otadžbine" izučavan je značaj žene kao majke i vaspitačice, te razvijanje dobrih osobina žene (iskrenost, marljivost, dobrota, poslušnost, milosrđe, skromnost i sl.), a suzbijanje loših (luksuz, pomodarstvo).⁴⁸

Dominirajući obrazovni ideal u potpunosti je kompatibilan sa društveno institucionaliziranim sistemom, koji ženi određuje temeljni okvir i identitet: kroz ulogu majke i domaćice. Nevjerovatan je međutim, obim i teret obaveza koje se ženi stavljaju u zadatak. Zadovoljiti ulogu domaćice, u povijesnoj tradiciji, ali i danas, nije nimalo lak zadatak. A ipak ostaje nepobitna činjenica, da je upravo uloga domaćice najmanje društveno vrednovana.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća postepeno se povećavao broj zaposlenih žena u različitim profesijama, od radnica u tvornicama, do žena zaposlenih u prosvjeti, zdravstvu i državnoj upravi. Karakteristično je ne samo za državu Kraljevinu SHS, nego i za većinu europskih država u to vrijeme je da je žena bila manje plaćena za svoj rad od muškarca. Kada žena dakle, počinje izlaziti iz sfere reprodukcije i porodice, na tržište rada, poslovi koje obavljaju pretežno žene, manje se cijene i vrednuje, te ne donose osobit položaj u društvu. U pojedinim

“muškim” profesijama žene su se morale pojedinačno izboriti za svoj status. Zahvaljujući otvaranju ženskih škola broj pismenih žena se stalno povećavao. Npr. broj pismenih žena tokom posljednje decenije 19. stoljeća povećao se za 26,21 %.⁴⁹ Prema popisu stanovništva iz 1921. godine u Jugoslaviji je živjelo 6.380.102 žena ili 41 posto ukupnog stanovništva. U radnom odnosu bilo je 72.500 žena, što je u odnosu na ukupan broj zaposlenih iznosilo 19 posto.⁵⁰

Provođenjem socijalističke revolucije, ukinuta je pravna i formalna nejednakost između muškaraca i žena. Izjednačavanje muškaraca i žena kroz

normativno-pravni sistem bila je dio socijalističke ideologije. Ustav iz 1946. godine ženama priznata ravnopravnost sa muškarcima na svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Za jednaki rad žene imaju jednaku plaću kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Država naročito štiti interese majke i djeteta.

Prema popisu od 1971. godine na području SFRJ bilo je 2.549.571 nepismenih, od toga 1.929.710 (ili 75,6%) žena.⁵¹

Republika	Ukupno	Muškarci	Žene
Slovenija	1,78	1,66	1,88
Hrvatska	12,07	6,37	17,75
Crna Gora	21,69	9,06	33,16
Srbija	21,88	10,37	32,77
Makedonija	24,55	14,56	34,62
Bosna i Hercegovina	32,52	16,00	47,76
SFRJ	19,72	9,89	28,83

Postotak nepismenog stanovništva 1961.

Izvor: Statistički godišnjak za Bosnu i Hercegovinu za 1961. godinu

Prema ovim podacima, broj nepismenih žena otprilike je tri puta veći od broja nepismenih muškaraca. Prema tome proizlazi da su praktički pismene samo one žene koje su nakon rata pohađale osnovnu školu. Bez obzira na zakonske obaveze, osnovno školstvo nije uspjelo obuhvatiti svu omladinu, a u prvom redu žensku. Zbog toga se pismenost i uključenost u obrazovni proces kod ženskog dijela stanovništva razvijala značajno sporije. Neobrazovanost žena pridonosi njihovoj socijalnoj isključenosti društvenim resursima i sferama odlučivanja. Takav odnos spolne/rodne supremacije muškaraca podrazumijeva da muškarci koriste brojne privilegije u porodici i u društvu, dok je najvažnije društveno i statusno određenje žena, bio njihov položaj unutar porodice. Povijesna sociokulturna uvjetovanost ponašanja spolova izražava se, prije svega, na planu normiranja tog ponašanja, formiranja dominirajućih shvaćanja i mišljenja o prirodi spolne podjele i razlika, te postavljanja različitih vrsta socijalnih ograničenja i nejednakosti. Nejednakost između muškaraca i žena u raspodjeli društvenih resursa i političkom i ekonomskom odlučivanju na svim nivoima, ograničava izgled da se glasovi, mišljenja i potrebe žena uvažavaju. Njihov inferioran socioekonomski i kulturni položaj, za posljedicu ima isključenost i podređenost žena iz velikog dijela društvenog razvoja, obrazovanja, profesija i mogućnosti odlučivanja.

Literatura

Knjige, studije, članci

- Bajić, Nevenka, Pregled učešća žena u radničkom pokretu BiH do obznane 1921, Glasnik arhiva i društva arhivista BiH, God. II Knjiga II, Sarajevo, 1962.
- Bebel, August, Žena i socijalizam, Beograd, 1956.
- Bourdieu, Pierre, *Vladavina muškaraca*, biblioteka Femina, Podgorica, 2001.
- Božinović, Neda, *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. vijeku*, Beograd, 1996.
- Islamović, Elvira, (2004.) *Neki aspekti razvoja obrazovanja žena u BiH za vrijeme Austrougarske uprave*, „Ljudska prava“, Časopis za pravno-političke teme, god.5, broj 2-4 Sarajevo
- Islamović Elvira, (2008), *Školstvo i obrazovanje na području okruga Bihać za vrijeme austrougarske uprave*, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ BiH
- Islamović, Elvira, (2009.) *Žene Bosne i Hercegovine u modernizacijskim procesima 19. i 20. vijeka*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sarajevo
- Islamović Elvira, (2009.) *Žene Bosne i Hercegovine između patrijarhalne i etnonacionalističke opresije*, Zbornik radova sa naučnog skupa Marija Jurić Zagorka Život, dijelo, naslijeđe ; Feminizam, povijest, politika“ Zagreb.
- Islamović Elvira, (2010), *Ka vidljivosti žena u historiji* Prilog istraživanju pravnoga položaja žena u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. vijeka“, Zbornik radova sa naučnog skupa „Mustafa Imamović 45 godina naučnog i publicističkog rada“, Sarajevo/ Gradačac, 2010.
- Kemura, Ibrahim, *Počeci modernog školovanja Muslimanki – Prve ženske muslimanske škole u Sarajevu*, Klaić, Vjekoslav, Povijest Bosne, Zagreb, 1878.
- Kožul, Franjo, *Samoupravni i radni status žene u Bosni i Hercegovini*, rezultati istraživanja, Sarajevo, 1973.

- Papić, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*, Sarajevo, 1984.
- Mitar Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*,
- Parsons, Talcott, *Društva*, Biblioteka August Cesarec, 1991.
- Sklevicky, Lydia, *Karakteristika organiziranog djelovanja žena*, Polja, Novi Sad, br.109, 1985.
- Sklevicky, Lydia, *Konji, žene, ratovi*, priredila Dunja Rihtman, Auguština, Zagreb, 1996.
- Sociološki rečnik, priredili Aljoša Mimica i Marija Bogdanović, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Stuart, Mill, John, *Podređenost žena*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2000.
- Švarc, Natan, *Istorički pregled javne nastave u austro-ugarskoj monarhiji od 1740-1894*, Školski vjesnik, 1894.
- *Ženski vremeplov, one svjedoci vremena*, Grupa autorica, Organizacija žena Lara, Bijeljina, 2002.

Časopisi, godišnjaci, publikacije

- Pravila Zadruga domaćica u Sarajevu, 121769 /1911. (Arhiv BiH)
- Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1909. (Arhiv BiH)
- Rezultati popisa žiteljstva Bosne i Hercegovine 1910.godine, LXII, tablica 45. (Arhiv BiH)
- Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, 1883, 538-542.(Arhiv BiH)
- Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907, 1911. (Arhiv BiH)
- Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, 31.1. 1908. (Arhiv BiH)
- Nastavni plan i program za škole i tečajeve za domaćice, Ministarstvo prosvete, Beograd, 1939. (Arhiv RS)
- Pregled, Sarajevo, 1912.
- Prosvjetni glasnik, god. 1934. (Arhiv RS)
- Sarajevski list, br. 45. 1911.
- Školski vjesnik, Sarajevo 1894.
- Statistički godišnjak SFRJ 1973, SZS, Beograd, 1973.
- Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine, 1989, godina XXIII, Republički zavod za statistiku

Summary

The aim of this paper is to explore the development of women's education, to examine sex / gender inequality within the different educational systems in the social history of Bosnia and Herzegovina. Gender as a complex socio-cultural phenomenon is defined as socially constructed

phenomenon meaning that the behavioral differences between men and women are learned and therefore are not an inevitable consequence of biology. Accordingly, the attribution of gender and gender roles is produced by society through the formation of behavior during the socialization process. Since education is a key element of social mobility and certain social roles allocated to individuals through it, there is a high degree of correlation between education level and social status. Education is also linked with social inequality. Patriarchal attitude

towards women's education and gender-specific differentiation within specific education systems in the past hindered the process of professionalization and the entry of women into certain professions. Attempt to discover, understand and interpret the social and educational history of women, represents the issue of society construction and specificity of gender characteristics together with the way society imposes difference and inequality. It is important to emphasize that the category of gender must be understood in the context of society and that it depends on it. ▣

Muhamed Škrgić

SAVREMENO POIMANJE MOTIVACIJE

Sažetak

Interes za čovjekovo ponašanje i za motive tog ponašanja pojavljuje se nastankom prvih oblika života u zajednici. Razvoj znanosti u cjelini, a posebno razvoj znanosti kojima je glavni predmet zanimanja čovjek (filozofija, pedagogija, sociologija, psihologija, pravo i sl.), je posljedično proizveo nove znanstvene discipline unutar pojedinih znanosti. Upravo te, po svom nastanku mlađe discipline, usmjeravaju veću pažnju na motivaciju, na osnovu čega ona postaje jedno od primarnih pitanja tih znanosti.

Sobzirom na globalni cilj svake organizirane društvene zajednice da podstiče pozitivne motivacije i njima upravlja, tekst je koristan profesorima i studentima pedagoških i filozofskih fakulteta u njihovom zajedničkom nastojanju da budući profesori budu motivirani kako bi lakše doprinijeli, putem odgojno - obrazovnog procesa, formiranju motivirane i stvaralački usmjerene individue.

Ključne riječi: *ljudsko ponašanje, motivi, motivacija, pedagogija, sociologija, filozofija*

Uvod

Uvažavajući savremene tendencije u znanstvenom pokušaju definiranja motivacije, za nju u općem smislu možemo reći da je „proces podsticanja čovjekove aktivnosti, njene usmjerenosti na konkretno određene aktivnosti podešene u smjeru postizanja određenih ciljeva. Pokretačke snage koje ojačavaju aktivnost i usmjeravaju je ka postavljenim ciljevima nazivamo „motivi“ (Pozarnik 1976: 35). Temelj motiva su potrebe, pa bile one biološke ili psihosocijalne.

Analiza problema situacije treba odgovoriti na brojna pitanja o osnovama ljudskog ponašanja i razlozima zbog kojih čovjek u datom trenutku i okolnostima djeluje na određeni način.

Najčešća pitanja su:

- Zašto se ljudi u pojedinim situacijama ponašaju na određeni način ili se bar većina njih ponaša na takav način, te kako je moguće uvjetovati ponašanje?
- Koji su faktori i pokretači njihova ponašanja i njihovih aktivnosti, te kako ih je moguće simulirati na korisne, odnosno, destimulirati za nekorisne i destruktivne aktivnosti?
- Zašto su ljudi u odgovarajućim okolnostima spremni da u svojim aktivnostima (i radu) daju „sve od sebe“, a u drugim okolnostima nisu, te kako pravnim, psihološkim, pedagoškim organizacijskim i sl. sredstvima stvarati pretpostavke za kvalitetan rad u svakoj situaciji?

Ovim i sličnim pitanjima se od rane ljudske povijesti bavi znanost, ali i dnevna praksa. Problemom motivacije bavila se, prije svega, filozofija, a zatim pedagogija, psihologija i sl. u svojim najranijim začetcima.

Motivacija u filozofiji

Na pitanje kako se čovjek treba ponašati u makro i mikro okruženju u općem smislu, kako u religiji, u odnosima prema drugim ljudima, te koje su temeljne vrijednosti koje trebaju motivirati čovjeka da se ponaša u skladu sa proklamiranim vrlinama, etičkim, religijskim i običajnim postulatima, odgovara filozofija od Sokrata, Platona, Aristotela, Seneke, preko kršćanstva kao religije i skolastičke filozofije, sve do racionalizma (Zore 1997: 265)

Rene Descartes (Dekart) kao predstavnik racionalizma definira teoriju motivacije kao čovjekovo ponašanje temeljeno na razumu i instiktima. Po ovoj teoriji motivacije, ponašanje čovjeka je rezultat stilova temeljenih na razumu i volje usklađene sa htijenjem. Za spoznaju istine nije dovoljna precepcija,

jer preferiranje volje koja je nasuprot razumu neograničena rezultira zabudama i pogreškama, zato moramo uključiti razum, kako bismo donosili ispravne sudove. Pored činjenice da neograničenost volje može proizvesti pogreške, zablude, zavaravanja i sl., Descartes u toj volji vidi čovjeka kao apsolutno slobodnog, po čemu postaje savršen i tek po toj slobodi volje čovjeka, njegovi se postupci mogu hvaliti ili kудiti (Kangrga 1979: 36).

Konačno, prema ovoj teoriji, izvor svih motivacija je volja, a njen nadzor je ljudski razum.

Elemente kojima se definiraju motivi i motivacija nalazimo i u engleskoj empirističkoj filozofiji. Analizirajući četiri definirane fobije (idola), Bacon smatra da sama borba protiv fobija predstavlja motivaciju za stjecanje i unapređenje mišljenja i znanja.

“Ljudski um nije čisto svjetlo, nego je pod utjecajem volje i afekata, što rađa proizvoljna znanja, što čovjek, naime, voli da bude istinito, on to radije vjeruje” (Bacon 1966: 90).

Motivacija u psihologiji

Temeljno pitanje čovjekove prirode se ogleda u dilemi što je čovjeku urođeno, a što je rezultat učenja. Instinkti su aktivnosti usmjerene ka cilju samoočuvanja i očuvanja vrste.

Darwin je na sličan način definirao insekte. On je u svojoj teoriji evolucije pošao od postavke da su instinkti podjednako značajni za razumijevanje ponašanja životinja i ljudi.

Dougall smatra da instinkti definiraju ponašanje pojedinca i ponašanje socijalnih skupina, jer ljudski um ima naslijeđene tendencije kao bitne izvore ili motivacijske snage koje predstavljaju osnov svake akcije – individualnoj i kolektivnoj (McDougall 1908: 62). Ovakav pristup razjašnjavanju motivacije, iako isključuje utjecaje socijalnog okruženja, ostavio je značajan trag (instinktivistička teorija motivacije) na dalji razvoj teorija o motivaciji.

Svaka teorija motivacije, bez obzira kojoj psihološkoj školi ili smjeru pripadala, tretira čovjeka kao razumnog, slobodnog ili deteminiranog subjekta koji utječe na svoje ponašanje ili čije je ponašanje objektivno uvjetovano, te ga kao takvog promatra kao cjelinu ili ga promatra kao skup pojedinačnih aspekata ponašanja, pridajući mu pritom u ovoj ili onoj mjeri dominaciju naslijeđenog, odnosno

dominaciju naučenog.

Posebno izražen utjecaj na psihologiju ličnosti imala je dinamička škola, smjer koji je stvorio Freud (Fulgosi 1997: 4).

„Freudova dinamička koncepcija ličnosti bila je jedan od pokušaja da se izađe iz mraka neznanja i nerazumijevanja. Svijest kao pokretačka snaga autonomnog čovjeka treba da bude zamijenjena motivima, nagonima, instiktima, emocijama i konfliktima” (Fulgosi 1997: 27).

Čovjek je prema njemu nesvjestan svojih motiva koji određuju njegove aktivnosti. No, on može spoznati samog sebe, ali uz pomoć drugih ljudi. Uz nesvjesno i svjesno, Freud unosi i podsvjesno. Po njemu, okolina može djelovati na pojedinca zastrašujuće i prijetće, a pojedinac nagonski ili potaknuto želi izbjeći opasnost, neugode, prijetnje ili prepreke koje na njega djeluju u njegovom okruženju. Uz primarnu anksioznost (kao posljedicu rođenja), Freud obilježava još tri vrste: realističnu, neurotičnu i moralnu tjeskobu.

Savremeno poimanje motivacije

Ovakvo poimanje motivacije je rezultat velikog broja pokušaja znanstvenika da rasvijetle čovjekovo ponašanje bilo da su to činili u sklopu filozofije, sociologije, religije, pedagogije ili koje druge društvene znanosti koja se bavi čovjekom. Pitanjima čovjekovog ponašanja bavi se, prije svega, psihologija, koja se u svom razvoju artikulira kroz brojne discipline, od opće psihologije, socijalne psihologije, psihologije ličnosti i dječije psihologije, do psihologije stvaralaštva i sl. Svjesni da savremena psihologija motivacije ne utvrđuje, niti to za sada može, univerzalne zakonitosti, ali i da, usprkos tome, ona može uspješno ukazati na brojne aspekte ponašanja čovjeka, putem kojih se poboljšava motivacija ljudi tokom njihovog rada i stvaralačkih aktivnosti, navest ćemo nekoliko postojećih definicija motivacije.

“Motivacija je socijalno ponašanje, najvažnija psihološka funkcija što daje svakom čovjeku značajan pečat posebnosti i gotovo neponovljivosti. Apsolutno isti motivi ni kod kojeg pojedinca nisu ponovljivi. Motivacija je proces koji osigurava čovjekovu aktivnost, usmjerava je na određene objekte, određuje ponašanje koje poistovjećuje, povezuje cjelinu, u nastojanju da dosegne ciljeve koje je sebi subjekt postavio” (Rot 1973: 213).

“Motivacija je proces podsticanja čovjekove aktivnosti, njenog usmjeravanja na određene

aktivnosti i podešavanja da bi se postigli određeni ciljevi. Pokretačke snage koje osnažuju (okrepljuju) aktivnosti, usmjeravaju ka ciljevima i uopće izazivaju, nazivamo motivima (od lat. *movare* – kretati, primicati). Osnova motiva su potrebe koje su kod čovjeka ili tjelesne ili psihološko - socijalne. U prvom slučaju radi se od biloškim motivima (npr. glad, žeđ, seksualnost/spolnost) koje većinom alarmira neko pomankanje u organizmu. U drugom slučaju radi se o socijalnim motivima čije zadovoljavanje, po pravilu, zavisi od drugih ljudi (npr. motiv za sigurnošću, priznavanju, uvažavanju, motiv za društvom drugih – gregarni, motiv borbenosti - agresivnosti).

Motivacija se pojavljuje u obliku potreba, poriva, sklonosti, afiniteta, želja, težnji, interesa, htijenja, što obično sve skupa nazivamo motivima. Djelovanje raznih poriva ili motiva prouzrokuje u čovjeku određeno stanje – motivaciju, na osnovi koje se usmjerava ili odvraća od određenih predmeta, koji predstavljaju sadržaj motiva. Pored ponašanja, motivi mijenjaju i spoznaje u okolini. Nove informacije i obavještenja mijenjaju spoznaje u okolini kada se mijenjaju čovjekove potrebe.

Zaključak

Interes za čovjekovo ponašanje star je koliko i sam čovjek. Sa čovjekom se rađaju i njegove brojne potrebe i brojnije su sa aspekta njegove hronološke dobi, kao što su se čovjekovom evolucijom profilirale čovjekove nove potrebe, ali i instrumenti i ciljevi koji su uz njih vezani.

Život ljudi u zajednici potiče interesovanje čovjeka za sebe i za druge oko sebe, ali i za motive njihovog ponašanja.

Pojava organiziranih društava traži usmjeravanje ponašanja, u početku su to instrumenti primitivne religijske naravi, koji će vremenom ustupiti sve više mjesta i običajnim normama.

Snaga ovih (socijaliziranih) utjecaja pratit će čovjeka kroz dugu povijest: od starog, preko srednjeg, pa sve do pojave znanstvenih spoznaja 19. i 20. stoljeća, koje su se mukotrpno razračunavale sa duhovnim naslijeđem, koje, zapravo, ni danas u potpunosti nije iščezlo.

Pojava znanosti uopće, a posebno društvenih, koje su se u ovoj ili onoj mjeri bavile čovjekom, donosi više istine o čovjeku i njegovom ponašanju, ali parcijalno na način da svaka znanstvena disciplina nastoji dati cjelovitu spoznaju o čovjeku i njegovom ponašanju.

Sa teorijskog stanovišta, poseban doprinos razvoju znanstvene psihologije dala je filozofija.

Brojne škole, teorije, smjerovi u psihologiji nastaju kao rezultat definiranja čovjeka i njegove psihofizičke strukture, odnosno preferiranja „dominantnog krivca” u strukturi svekolikih čovjekovih atributa.

Literatura

- Fulgosi, Ante: *Psihologija ličnosti*: teorije i istraživanja, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Kangrga, Milan: *Racionalistička filozofija*, Filozofska hrestomatija, i odabrani tekstovi filozofa, IV NZMH 1979
- Marentić-Požarnik, B.: *Motivacija i vaspitni ciljevi. Psihologija*, 1976
- McDougall, William: *An Introduction to Social Psychology*, London: Methuen & Co, pp. 1–2 (n13–14 in electronic fields), 1908.
- Muhamed Škrgić: „MOTIVACIJA djelatnika, menadžera, vlasnika čini rad podnošljivijim, a proizvodnju uspješnijom“, Bihać 2006.

Summary

Interest in human behaviour and inner force of such conditions can be traced back to the ancients. General development in science, especially development of fields interested in human psyche (philosophy, pedagogy, sociology, psychology, law, etc.) led to new scientific disciplines. Scientific disciplines developed in this way are oriented towards motivation and give motivation central position in science. Motivation is a social behaviour and psychological function that makes every individual special. Identical motives are not alike if applied to humans and cannot be repeated over and over again. Motivation initiates human activity, leads it to certain objects, determines behaviour which is then connected into a coherent whole. Motivation is also a process of initiating human psyche to certain activity in order to reach a goal. Inner forces within this process are called motives (Latin: *movare* – move). Basic principles of motives are needs which can be physical, psychological or social. Primarily we are dealing with biological motives (e.g. hunger, thirst, etc.). Absence of such elements causes disfunction of human organism. On the other hand, social motives are usually in close connection to other people (e.g. security, achievement, social needs, etc.) ■

Jasmin Hošić

MUZIČKA PEDAGOGIJA U BIHAĆU U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA ANALIZA I PREPORUKA ODGAJATELJIMA

Sažetak

Muzika je oduvijek bila sastavni dio odgoja i obrazovanja. Ona utiče na opći i duhovni rast čovjeka kao ličnosti, kao pokretača i nosioca svih zbivanja u jednom društvu. Pravi rasadnik muzičke umjetnosti, odnosno, muzičke kulture su prvenstveno muzički pedagozi koji trasiraju brojne puteve onima koji su uz njih proveli izvjesno vrijeme učeći i stječući znanje da krenu dalje: kao ljubitelji muzike, reproduktivni umjetnici, muzički pedagozi ili muzički stvaraoci. U životu će biti daleko više onih koji će se opredijeliti za neku drugu profesiju, ali će im muzika ostati svakodnevna potreba, relaksacija, odnosno, stalni izvor novih doživljaja. Muzički pedagozi su predodređeni za njegovanje, razvijanje i obogaćivanje duhovnog rasta svojih učenika i sredine u kojoj djeluju.

Na razvoj muzičke pedagogije u određenoj sredini utiče niz faktora: stepen ekonomske razvijenosti, škole, tradicija, društveni sistem, nauka i umjetnost. Iz mnoštva nabrojenih faktora odlučio sam da proučim razvoj muzičkog odgoja u obrazovnim ustanovama u Bihaću. Proučavanje ove teme proizilazi iz kompleksa pedagoških pojava i procesa koji se odvijaju na planu odgojno-obrazovnog rada. Ovim djelom imam za cilj da ispitam stanje, mogućnosti, potrebe i djelovanje muzičkih pedagoga u historiji grada Bihaća, zatim da pratim razvoj muzičke pismenosti, predmet, te pojave i procese koji su prethodili današnjem stupnju razvijenosti muzičke pedagogije i muzičkog života ovih prostora uopće.

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, brojalice, pjevanje, muzičke dramatizacije

I Razvoj muzičke pedagogije u Bihaću u predškolskim ustanovama

II.1 Historijat bihaćkih predškolskih ustanova

Od početka vladavine Austro-Ugarske pa do završetka Drugog svjetskog rata, u BiH je bilo 11 zabavišta i 6 sirotišta koja su okupljala predškolsku djecu. Broj predškolske djece u ovakvim ustanovama bio je veoma mali. One su se nalazile u Sarajevu, Banjoj Luci i Tuzli. Bihać u ovom periodu nije imao ovakve institucije.

Između dva svjetska rata povećao se broj siročadi i država se našla pred velikim problemom, te je po uzoru na zapadne zemlje počela rješavati ovaj problem, smještajući takvu djecu u ustanove za zbrinjavanje djece. Kasnije su se u takve ustanove uključivala i druga djeca i to se regulisalo na zakonit način, posebno kad je bilo u pitanju učešće roditelja u finansiranju troškova za smještaj djece. Prvi programi rada sa djecom predškolskog uzrasta, propisani od strane nadležnih državnih organa, pojavili su se odmah poslije završetka rata. Već u tim programima raspored aktivnosti bio je sličan današnjim rasporedima aktivnosti i odmora djece.

Pred Drugi svjetski rat sve su se više usavršavali programi rada sa predškolskom djecom, a posebna pažnja se počela posvećivati odgojno-obrazovnom kadru. Ipak, usljed rata teško je bilo organizovati dječije domove, prvenstveno zbog stanja zemlje koja se nalazila na pragu rata, te smo organizovanje dječije vrtiće morali čekati i dalje.

U toku Drugog svjetskog rata povećala se potreba za smještanjem siročadi i djece poginulih boraca. Iako su vremena bila teška, organizovano je nekoliko dječijih domova koji su predstavljali osnovu za razvoj dječije zaštite u novoj državi. U ratnom periodu i nekoliko godina poslije rata nije bilo organizovanih ustanova za djecu, što je bilo uvjetovano sveukupnim stanjem zemlje kojoj je u ratu, ali i poslije njega, trebalo mnogo vremena da se društvo oporavi od ratnih razaranja i zbivanja.

Razvoj svih segmenata društva u poslijeratnom periodu pratio je i razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja sve do 1949. godine, kada se bilježi stagnacija njegovog razvoja zbog prelaska na samostalno finansiranje.

Pored problema nastalih ratnim događajima, jedan od osnovnih problema za rad predškolskih ustanova bio je nedostatak nastavnog kadra. Ovaj problem djelimično je riješen osnivanjem škole za vaspitače 1949. u Sarajevu koja je odškolovala samo dvije generacije ovih kadrova.

Period od 1952. do 1965. godine bilježi stagnaciju predškolskog odgoja i obrazovanja koja je nastala kao posljedica neriješenog načina finansiranja ove djelatnosti jer je razvoj iste oblasti zaustavljen u korist razvoja socijalne zaštite.

Period od 1965. do 1982. godine bilježi intenzivan razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja kada procenat djece u predškolskom odgoju raste sa 0,8% na 4,5% u 1982. godini, odnosno sa 3.590 na 24.500 djece, što je posljedica pozitivnih promjena u našem društvu. Period od 1982. do 1990. bilježi još veći porast djece u predškolskom odgoju. Broj djece je porastao na 35.928 ili 10,41%¹.

U Bihaću, kao centru ovog dijela Bosne i Hercegovine, bilježimo prve začetke predškolskog odgoja i obrazovanja na osnovu arhivskih podataka Župnog ureda i Ljetopisa časnih sestara u Bihaću. Godine 1893. u Bihaću je sagrađena građevina *Kloster* u vlasništvu Katoličke crkve gdje su časne sestre, pored ostalih oblika rada, sve do građanskih škola, organizovale i prva *Zabavišta* za predškolsku djecu gdje je muzička naobrazba bila redovita. Prva poglavarica, samim tim i organizatorica, prvih zabavišta je bila časna sestra Ida Keller koja je svirala klavir. Gospođica Keller je upravljala zabavištem punih 10 godina, a 1903. godine zamijenila je i njen rad nastavila časna sestra Gracija Futterer². Katolička crkva je sve do sredine pedesetih godina jedina imala zabavišta za predškolsku djecu u njima je muzička kultura bila jedan od važnijih predmeta.

Na osnovu podataka iz Općinskog arhiva³ saznali smo da je 23.12.1958. godine Narodni odbor Općine Bihać donio *Rješenje o osnivanju Dječijeg zabavišta „Radost“ u Bihaću broj: 62/1/58*, kao

1 Republički zavod za unaprijeđivanje vaspitno-obrazovnog rada: Predškolsko vaspitanje i obrazovanje u BiH (stanje, problemi i elementi za projekciju razvoja), Sarajevo, 1988.

2 Prema Ljetopisu Katoličke crkve u Bihaću..

3 Podaci o rješenjima osnivanja vrtića dobiveni iz resorne službe Urbanizam u općini Bihać.

budžetske ustanove NOO-e Bihać. Ustanova je bila smještena u nenamjenskim prostorijama u ulici Gajevo šetalište sve do 1961. godine. Iste 1961. godine u bihaćkom parku napravljen je namjenski objekat za djecu predškolskog uzrasta.

Dana 29.02.1972. godine Skupština općine Bihać donosi *Rješenje*, broj 02-02-7/72, o osnivanju dječijeg obdaništa u Bihaću u ulici I Krajiške brigade broj 7. Inicijator i investitor ovog i ostalih objekata bio je fond za dječiju zaštitu na čijem čelu je bio gospodin Selim Šehić, čovjek koji je imao visoku svijest o važnosti odgoja i obrazovanja predškolske djece.

Do 1970. godine općina Bihać je po broju obuhvaćenosti djece u predškolskim ustanovama bila na 78. mjestu u SR BiH (0,70% djece je boravilo u predškolskim ustanovama), a između 1970. i 1980. godine se popela na 12. mjesto.

Objekat je čvrste građe, namjenski urađen, smješten u Gradskom parku, u blizini rijeke Une, kapaciteta negdje između 150-180 djece. Sredstva za odgojnu djelatnost Obdaništa su obezbjeđivali:

1. Osnovna zajednica obrazovanja - Bihać
2. Fond za neposrednu dječiju zaštitu
3. Radne organizacije i društveno-politička zajednica
4. Korisnici usluga - roditelji

Dana 28.12.1972. godine, Općinsko vijeće i vijeće radnih zajednica općine Bihać donosi *Rješenje*, broj 02-02-76/72, o davanju saglasnosti za izdvajanje *Dječijeg zabavišta „Radost“* iz sastava OŠ *Ivo Lola Ribar* i pripadanje istog *Dječijem obdaništu Bihać*. Nekoliko je godina kasnije 1977. godine, pri Tekstilnom kombinatu *Kombiteks* otvoren dječiji vrtić za potrebe djece zaposlenih radnika, kapaciteta 60 vrtićke i 20 djece jaslčkog uzrasta. Iste godine Općinski zavod za prostorno uređenje izdaje *Urbanističku saglasnost za izgradnju Dječijeg vrtića i jaslca u naselju Ozimice I*, kapaciteta 250 djece. Sredinom 1985. Tvornica *Gorenje* je u prostoru stambene zgrade adaptirala prostor i otvorila dječiji vrtić i jaslce za potrebe svojih radnika, kapaciteta 80 djece. Sve do 1992. godine, svi su ovi objekti bili u sastavu *RO Dječije obdanište Vjekoslav Čubelić Bihać*, gdje je bilo smješteno oko 650 djece vrtićkog i 60 djece jaslčkog uzrasta o kojima su brinula 73 zaposlena radnika.⁴ Danas rade samo dva: vrtić

4 Prema Jasmina Smajić, Pozicija i funkcija predškolskog odgoja, JU Dječiji vrtić, Bihać, 1999., str 13-14.

u naselju Ozimice I i vrtić u Gradskom parku o kojima smo već govorili, pod zajedničkim imenom *JU Dječiji vrtić Bihać*.

II.2 Program rada muzičkog vaspitanja u bihaćkim vrtićima, analiza i vizija

Za razvoj muzičke pedagogije u određenoj sredini, svakako, važnu ulogu ima odgoj najmlađih, stoga razvoj muzičke pedagogije prvenstveno počinje u vrtićima i jaslicama gdje se pojedinoj djeci po prvi put pruža mogućnost za razvoj muzičkih sposobnosti.

Program rada u bihaćkim vrtićima je stigao relativno kasno tek 1987/88. godine iz Sarajeva što je bio i prvi nastavni program rada za predškolske ustanove. Prije ovih programa bihaćki vrtići nisu imali program za izvođenje nastave, nego su odgajatelji radili po *Preporučenim udžbenicima*, kako druge predmete tako i muzički odgoj. Prvi program koji su bihaćki vrtići dobili stigao je tek 1988. godine pod nazivom *Osnove programa odgojno-obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta*. Godine 1995. je urađeno dopunjeno izdanje ovih programa. Program obuhvata plan i program za rad sa djecom po grupama, ovisno o uzrastu djeteta. Grupe su podijeljene po uzrastu na mlađu, srednju i stariju grupu.

Detaljnou analizom planova i programa po kojima radi *JU Dječiji vrtić* u Bihaću došao sam do sljedećih zaključaka: planovi i programi su nedovoljno prezentovali oblast muzičkog odgoja, što smatram velikim propustom; nisu objašnjeni načini izvođenja nastave iz pojedinih muzičkih oblasti; nije preporučena literatura za odgajatelje; nije se vodilo računa o individualnim sposobnostima djece.

S obzirom da je igra jedan od osnovnih načina razvoja djece predškolskog uzrasta, pedagoški stručnjaci u predškolskim ustanovama trebalo bi da uvide da je muzika, ako ne najvažnija, onda zasigurno jedan od najvažnijih faktora razvoja u predškolskoj dobi djeteta. Djeca uz muziku doživljavaju najljepše trenutke. Nastavnik može, pored redovnih sati muzike, da poveže muzičke igre sa drugim oblastima kao što su: tjelesni odgoj (kroz razne igre za razvoj navika, hodanja, trčanja, poskakivanja, skakanja, provlačenje i slično), likovni odgoj (likovno izražavanje muzičkih dojmova), osnovne matematičke pojmove (igre lopte, utvrđivanja skupova, redalice kod brojanja I tako dalje).

Muzičke igre trebaju biti narodnog ili plesnog karaktera kako bi ih približili djeci i svakodnevnom

životu. Poželjno je didaktički uraditi nekoliko muzičkih dramatizacija ili priredbi što podrazumijevaju aktivno učešće djece koja će u tim muzičkim dramatizacijama pjevati, svirati na dječijem instrumentariju, plesati ili glumiti, te smo na taj način aktivno uključili djecu u muzički stvaralački rad u kojem im je omogućeno da se druže i igraju, ali kroz stvaralački rad, nakon kojeg djeca osjećaju posebno zadovoljstvo. Posebno je važno pored muzičkih igara obrađivati i brojalice⁵.

Imajući u vidu da je u bihaćkim vrtićima program rada iz muzičke kulture baziran isključivo na slušanju muzike⁶ i pjevanju dječijih pjesmica, smatram da bi način i program trebao biti nešto izmijenjen. Slušanje muzike treba da se obavlja bez unaprijed najavljenog sadržaja kako bi djeca što više doživjela određenu kompoziciju, kako bi razmišljali o tome šta ta kompozicija predstavlja i kakvu ona poruku nosi. Djeca moraju imati svoj doživljaj određene kompozicije, a ne kako se u većini slučajeva kompozicija unaprijed prepriča. Kod pjevanja dječijih pjesmica odgajatelji uglavnom puštaju muziku na matrici što predstavlja osnovni problem djeci da nauče pjesmicu. Svaki nastavnik u predškolskom odgoju trebao bi savladati osnove sviranja na jednom instrumentu (preporučuje se klavir ili harmonika) kako bi djeci olakšali put učenja određene kompozicije.

II 3. Muzičke igre i brojalice

Jedna od najbitnijih oblasti muzičkog odgoja predškolske djece su svakako muzičke igre i brojalice. Vidjevši da se odgajatelji oslanjaju, kada je riječ o muzičkom odgoju, na skripte i udžbenike Manestterioti Višnje (Muzički odgoj na početnom stupnju i Prvi susret djece sa muzikom), Ivane Domojin, i Višnje Protić (Prve kole muzičke igre) predlažem i predstavljam neke od muzičkih aktivnosti koje bi pored slušanja i pjevanja muzičkih kompozicija pridonjele I, svakako, razvile dječiju muzikalnost, maštu i opće znanje.

Stvaralaštvo, naročito muzičko, u tijesnoj je vezi sa emocijama. Odrasli kompozitori u stvaranju muzike imaju širok dijapazon emocionalnih pobuda, od radosti do boli. Nasuprot njima, djeca se muzički

5 Jasmin, Hošić, Muzički odgoj u obrazovnim ustanovama Bihaća, str 3-8, Pedagoški fakultet, Bihać, 2010.

6 Obilazeći studente na satima muzičkog odgoja u vrtiću, spoznao sam određene nedostatke kod slušanja muzike. Nastavnici u većini slučajeva ispričaju cijeli sadržaj kompozicije, što predstavlja problem kod dječijeg doživljavanja - ne dozvoljavaju da djeca dožive kompoziciju na svoj način.

izražavaju jedino onda kad su puni životnog veselja. Dijete u igri ne pjeva da bi stvorilo melodiju, ono najčešće nije svjesno da je to muzika. Ono svoju radost najpotpunije ispoljava pjevanjem. Pjesma izvire iz djeteta kao kod ptica pjevica.

Prve muzičke dojmove dijete stječe veoma rano, već u prvoj godini. Uz majčine pjesme i dozivanje doživljava razne šumove, tonove, muziku s radija, TV-a, a sve to utječe da se i samo počinje aktivno odnositi prema izvorima zvuka. Razvojem muzičkih sposobnosti djeteta sve se više ispoljavaju i povećavaju njegove mogućnosti muzičkog stvaralaštva. Posmatrajući djecu u igri često ćemo zapaziti ispoljavanje muzičke kreativnosti, bilo na području ritma ili pokreta, bilo u obliku kratkih melodija, doziva, rugalica ili brojlica kao osnovnih muzičkih igara kod djece predškolske dobi.

Muzičkim igrama, još od rane dobi djeteta, možemo uspješno razvijati njihove muzikalne sposobnosti od ritma, melodije intonacije i sl. S obzirom da se muzičke igre izvode uz raznovrsnu muziku (različit izvođački sastav, karakter i sl.) istu će izražavati različitim pokretima što proizilazi iz njihovog ličnog emocionalnog doživljavanja.

Činjenica je da se u cijelom svijetu djeca igraju i da kroz tu igru nesvjesno postaju stvaraoci. Kroz nju nesvjesno izražavaju svoje kreativne aktivnosti i sposobnosti. Igra djeci omogućava, prije svega, fiziološki, ali i emocionalni razvoj. Kada govorimo o muzičkim igrama treba razlikovati: slobodne dječije igre u kojima ona sama kreiraju pokrete i pjesmu, zatim igre koje se izvode po određenim pravilima i igre u kojima djeca spontano imitiraju (npr. neke instrumente, zvukove iz prirode, životinje).

Radi bolje preglednosti didaktičkih muzičkih igara koje bih predložio nastavnicima dječijih vrtića u Bihaću, nabrojat ću one neophodne:

- brojlice kao govorne igre,
- muzičke igre sa pjevanjem,
- muzičke igre uz instrumentalnu pratnju,
- muzičke igre uz razne plesove i narodna kola,
- didaktičke muzičke igre u korelaciji sa drugim predmetima i
- muzička dramatizacija;

II 3.1. Brojlice

Djeca se u najranijoj životnoj dobi susreću sa brojlicama prije svega od svoje majke, a kasnije i u prvim igrama. Dječiji prvi znakovi muzikalnosti mogu biti izazvani ili izraženi majčinim

razbrojavanjem brojlice uz pokrete ruku, a zatim i njihovim oponašanjem. Ustvari, možemo slobodno reći da su dječije brojlice, razbrajalice, pitalice, rugalice najprirodniji izraz njihovog osjećaja za ritam. Za djecu brojlica je sredstvo ili uvod u igru. Brojlicom se donosi važna odluka ko će žmiriti, tražiti, ganjati ili vršiti neku sličnu dužnost.

Prvo moramo upoznati djecu sa jedinicom za brojanje koja je osnova za ritmičke podjele koje treba da upoznaju. U predškolskom dječijem periodu najbolje vrijeme za učenje brojlica je između 4. i 5. godine života. Na početku učimo brojlice sa četvrtinkama, a kasnije uključujemo i druge notne vrijednosti.

Za primjer brojlice sa četvrtinama uzet ćemo brojlicu *Pliva patka preko Save*. Ovakve brojlice možemo obraditi sa učenicima i na način da umjesto nota upisujemo vodoravnu crtu (za tešku dobu) ili polukružnu crticu (za lahku dobu) dok učenici ne nauče note.

Brojlice su, također, najbolje sredstvo za oslobađanje govora i razvijanje memorije. Učenje brojlica treba provoditi kroz igru. Najbolje je da se djeca sa odgajateljima uhvate u kolo i da se igra izvodi uobičajno. Odgajatelj će u početku razbrojavati tekst brojlice sve dok djeca ne nauče. Za djecu koja ispadaju iz igre unaprijed pripremimo neke zadatke (npr. moraju nešto odsvirati na udaraljka, nešto donijeti...). Grupa s kojom izvodimo ovu igru ne smije biti prevelika zbog bolje pažnje djece.

Kada su djeca savladala tekst brojlice, prelazimo na izmišljanje igre kako bi još bolje uvježbala njen ritam. Prvi zadatak može biti pljeskanje u ritmu kako bi djeca vježbala pokret u ritmu brojlice. Zatim se može izgovarati brojlica uz tapšanje po koljenima. Na kraju se ista brojlica može izvesti samo na udaraljka (štapići, zvončići, zvečke i sl.) sa, ali i bez teksta.

Izvođenje brojlice *Jedna vrana gakala* može se izvesti na sljedeći način: izvesti brojlicu do kraja, zatim izvesti samo prvu frazu iste brojlice, a ostale fraze djeca izmišljaju.

Navesti djecu da smisle novi tekst koji će da se rimuje na postojeći ritam kao naprimjer:

Jed-na vra-na ga-kala i po pu-tu ho-dala

Da u-lo-vi se-bi plijen jer je pti-čić gla-dan njen.

Dijete treba, po mogućnosti, da uoči jednake pokrete po trajanju.

Izvođenje brojalice *Golub s krova guče* izvesti u cijelosti jedanput, zatim djeca izmišljaju novi tekst:

Navesti djecu da smisle novi tekst koji će da se rimuje na postojeći ritam kao naprimjer:

*Go-lub s kro-va gu-če i gran-čicu vu-če,
Da li ču-ješ se-ko ka-ko pu-ca li-je-po.*

II 3.2. Muzičke igre s pjevanjem

Dječije igre uz pjesmu su jedan od vrlo važnih elemenata u razvoju osjećaja za ritam i sluh, ali i u razvoju djeteta uopće. Ovdje ćemo istaći ono najvažnije, a što nam može poslužiti kao podsjetnik:

- Da bi se izvela igra s pjevanjem, djeca trebaju po već naučenom metodskom postupku (učenje pjesme po sluhu), memorisati melodiju i tekst pjesme;
- Nakon učene pjesme objasniti igru uz vlastitu demonstraciju;
- Zatim se u igru uvode djeca, u početku naprednija, a zatim sva djeca;
- Kroz igru se ne smije zanemariti pjevanje, a posebno intonacija. Čak bi bilo poželjno, da jedna grupa izvodi pokrete uz igru, a druga pjeva.

Primjeri dječijih igara uz pjesmu

Primjer igre: Ja kupih jednu koku malu

Opis igre: *Ja kupih jednu koku malu* (učiteljica i djeca kreću se u kolu, pjevaju i pokreću glave naprijed-nazad).

*Koka je mala piliće vodila (djeca se uhvate za ruke i nastave kretanje).
Ja kupih jednu patku malu (djeca se gegaju u kolu).
Ali patka vodu čapka (lupaju nogama o pod).
piliće vodila (kolo se dalje okreće).*

Ova igra može da bude didaktička npr. za doživljaj osnovnog tona ljestvice i njegove oktave.

II 2.3. Muzičke igre uz razne plesove i narodna kola

U sveukupnom odgoju djeteta jedan je od zadataka i njegovo upoznavanje s kulturnom baštinom, u ovom slučaju muzičkim naslijeđem ili narodnom muzičkom tradicijom. Dobro bi bilo uraditi sa djecom najjednostavnije pokrete, korake neke narodne igre iz domovine ili mjesta iz kojeg potječu.

Sa naprednijom djecom mogu se formirati i male folklorne grupe koje bi mogle nastupati u nekim pogodnim prilikama (npr. državnim praznicima).

Plesove možemo podijeliti u tri grupe: narodne, društvene i umjetničke. Pored navedenih narodnih igara djeca će se u okviru programskih sadržaja upoznati i sa nekim društvenim igrama, npr. valcerom, polkom, žigom i sl. Ovo će uraditi usvajanjem novih pjesama, kompozicija i slušanjem muzike. U tom slučaju djeci se mogu predložiti i osnovni pokreti nekih plesnih igara. Bitno je da djeca shvate da se tu stalno ponavljaju iste ritmičke figure. Pod umjetničkim plesovima podrazumijevamo uglavnom plesne i baletske koreografije koje traže uvježbavanje. U predškolskoj dobi mogu se primijetiti talentovana djeca i tad ih treba uputiti u plesnu ili baletsku školu.

II 3.4. Muzičke igre uz instrumentalnu pratnju

Muzičke igre uz instrumentalnu pratnju odnose se na dječije igre ili pokrete sa određenim pravilima ili bez njih. Muzička podloga može biti jedan instrument ili više njih. Najbolje bi bilo kada bi se obezbijedilo živo izvođenje muzike jer ono daje poseban kvalitet nastavi. Poželjno bi bilo da instrumenti za pratnju budu klavir ili harmonika. Treba izbjegavati klavijaturu zbog sintetičkog, neprirodnog zvuka. Prije samog usvajanja pokreta djeca trebaju više puta čuti muzičku formu kako bi otkrila određene kontraste, melodijske i ritmičke karakteristike.

Sadržaji igara mogu biti jednostavni, spontani ili malo složeniji. Kakvi će biti ovisi, prije svega, o uzrastu djece. Nastavnik treba izabrati muziku koje će djecu veoma brzo transformisati u konjiće, leptiriće, cvijeće i sl. U zbirkama dječijih igara uz instrumentalnu pratnju naznačena su pravila pokreta i igre. U nekim igrama imamo ispisane partiture muzičke forme uz tačan opis igre.

U ovakvim slučajevima nastavnik će kao demonstrator objasniti i pokazati djeci određene pokrete. Kroz ove igre djeca će pokretom reagirati i postepeno se upoznavati sa izražajnim elementima muzike, kao npr. karakterom (veselo, tužno), dinamikom (tiho, srednje tiho, jako), tempom (brzo, sporo) i sl.

Kada govorimo o dječijim igrama, treba posebno istaći dječiju stvaralačku inicijativu. Damo li im mogućnost da izvode samostalne pokrete uz muziku oni će biti zanimljivi, okretni u dječijem stilu i njima zabavni. Ti pokreti neće nas posebno oduševiti. Ovo pokazuje da stvaralačka aktivnost djeteta ne nastaje sama od sebe, već da joj treba poticaj.

U radu na času važna je priprema, a ona se ogleda u sljedećem:

- Djeca trebaju da usvajaju određene pokrete prema uzrastu;
- Uče se posebno pokreti nogu, postavljanje noge na petu, noge na prste, korak u stranu, zatim ritmičko pokretanje ruku, dizanje ruku, njihanje ruku, razne vrste pljeskanja, istezanje tijela i sl;
- Ovladavanjem navedenih pokreta djeci omogućiti da se stvaralački izraze.

II 3.5. Muzičke dramatizacije

Muzičke dramatizacije su, svakako, zanimljiv, ali i zahtjevan oblik rada - oblik u kojem se glumi, pjeva i svira, djeca se druže, igraju, spremaju i sviraju te stvaraju određenu priredbu. Nastavnikova uloga ovdje je presudna s obzirom da mora biti u isto vrijeme i režiser (osmisлити, pripremiti i uvježbati zamišljenu dramatizaciju / predstavu). Muzička dramatizacija se može izvesti s djecom u više varijanti, od onih najjednostavnijih do složenijih u kojima učestvuju sva djeca sa različitim ulogama.

U svakoj dramatizaciji postoje važni elementi koji upotpunjavaju dramsku radnju, a utječu da sve bude zanimljivije i bogatije. Osnovni i najvažniji elementi su: pjevanje, igra, gluma, scenografija i kostimografija. Ovi elementi treba da što bliže dočaraju ono o čemu tekst dramatizacije govori.

Jednostavnije dramatizacije podrazumijevaju samo pripovijedanje priča uz pripremljenu muziku (kao podloga). Ovdje mogu i djeca svirati neke udaraljke na mjestima gdje im odredi nastavnik.

Za djecu je daleko zanimljivija muzička dramatizacija u kojoj oni izražavaju svoju stvaralačku aktivnost, imaju neku ulogu i u njoj aktivno učestvuju. Nastavnik će u ovom slučaju odabrati prikladnu priču, opet prilagođenu uzrastu djece. U toj priči će se pojavljivati više lica koja će vršiti određene radnje (bilo govorom, pokretom ili ritmičkim udaraljka: dočaravanje kiše, oluje, različitih zvukova iz prirode).

Postupak za ovakvu dramatizaciju je sljedeći:

- Djecu najprije upoznati sa pričom;
- Kod prepričavanja postupno uvodimo dijaloge;
- Dajemo mogućnost djeci da sama izmišljaju melodije za kraće dijaloge;
- Najuspješnije melodije zajednički ponavljamo da ih ne zaboravimo;
- Uloge je najbolje uvježbati sa svom djecom, a

zatim ih podijeliti pojedinačno najuspješnijim;

- Muzičku je dramatizaciju najbolje usvajati po epizodama koje se više puta ponavljaju, a zatim povezuju u veće cjeline;
- Ako imamo pripovjedača u početku će to biti nastavnik, a kasnije djeca.

Kao što je već pomenuto u muzičkoj dramatizaciji trebaju učestvovati sva djeca, svakako prema svojim mogućnostima. U njoj se mogu kombinovati različite radnje. Neka će djeca izgovarati tekst, vršiti određene pokrete, druga pjevati melodiju, mogu skandirati ili pjevati horski dok jedan dio djece može imati ulogu orkestra s dječijim instrumentarijem. Sve to na kraju može ličiti na neku malu operetu ili mali mjuzikl.

Na kraju treba pomenuti da se dječije igre trebaju provoditi što češće i u različitim okolnostima. Neke će se zbog specifičnosti izvoditi u sobi (razredu), a neke je idealno izvoditi vani, u prirodi, što može još više motivisati djecu. Igre se mogu izvoditi i u korelaciji sa drugim odgojno-obrazovnim područjima čime se može poboljšati dječija pažnja.

Muzičke dramatizacije predstavljaju svojevrsnu igru u kojoj se dramska radnja pjesme prikazuje uz pjevanje koje može da bude praćeno Orfovим dječijim instrumentarijem i pokrete kostimiranih lica u odgovarajućem dekoru. Dramski prikaz odgovarajuće pjesme može biti i vid samostalnog stvaralaštva u kojem učenici određuju likove, improviziraju neke pokrete, sviraju na dječijim instrumentima ili daju sugestije za kostime.

Jedan od primjera na koji način se može uraditi dramatizacija u predškolskom razredu je *Nestašni zvončić*. Učenici sa snimke slušaju zvukove proljeća, prepoznaju ih i oponašaju (kapanje otopljenog snijega s drveta, puhanje vjetrova, pjev ptica, zujanje pčela). Učenici posmatraju slike i stvaraju priču s naslovom *Nestašni zvončić*. Zamišljaju i oponašaju zvukove sa slika. Trebaju prepoznati priču *Nestašni zvončić* u pjesmi *Zvončić u proljeće*.

II 4. Muzičke igre u korelaciji sa drugim predmetima

Kako sam već ranije rekao, didaktičke su igre sa muzičkim elementima poseban oblik igara koje organizuje vaspitač u dječijem vrtiću kako bi se u njima na zanimljiv način ostvarili određeni zadaci. Cilj je da se pomoću muzičke igre utiče na razvoj umnih sposobnosti djece. Svaka igra zahtjeva od djeteta da riješi određeni zadatak, a izvršenje zadatka podrazumjeva umni napor, koncentraciju i sposobnost shvaćanja. Didaktičke igre moraju biti zanimljive jer ćemo samo tako podstaći djecu na

aktivnost.

Didaktičke muzičke igre, kako sam već rekao, imaju značajno mjesto u svim odgojno-obrazovnim oblastima i aktivnostima i to:

- tjelesnom razvoju,
- razvoju govora,
- upoznavanju okoline,
- likovnom odgoju.

II 3.1. Muzičke igre u tjelesnom i likovnom odgoju

U oblasti tjelesnog i zdravstvenog odgoja pokretne igre imaju veliki značaj. Interesantnost odabranih sadržaja može djelovati na ispunjenje i zadovoljavanje dječijih potreba i želja za: kretanjem, trčanjem, skakanjem, puzanjem, bacanjem, hvatanjem, kao primarnoj potrebi za zdrav razvoj djeteta.

Muzičke igre različito angažuju djete i utiču na usavršavanje pokreta, razvoj čula, ispunjavanje emocionalnih potreba, socijalne komunikacije, umne sposobnosti i slično.

Kako muzika može uticati na raspoloženje, tako se muzičkim igrama postiže i opuštanje napetosti dječijeg organizma te zadovoljstvo jer dijete postaje zaneseno, sretno, glasno, smije se i oslobađa se negativnih tenzija, strahova, melanholijske, bijesa, stida, tuge kao i nezainteresiranosti. V Manasteriotti je naročito govorila i isticala značaj muzičke igre u razvoju mišićnog sistema dječijeg organizma. Dijete treba da je kreativno u doživljavanju određenog takta i pjesme. Njegov se osjećaj za ritam razvija vježbajući pokrete.

Jedna od muzičkih igara u korelaciji sa tjelesnim odgojem je *Dugovrata strina Roda*. U ovoj je igri najvažnije uvježbati određene pokrete igre koja je u isto vrijeme didaktička jer će učenici doživjeti osjećaj tonalnog završetka.

Pored već nabrojanih muzičkih igara imamo i igre u korelacijama i sa drugim predmetima kao npr. Likovni odgoj. U okviru zadovoljavanja likovnih odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka, uz korištenje muzike kroz različite sadržaje i oblike, obogaćuje se dječije likovno spoznavanje, doživljavanje i naročito izražavanje s estetskim vrijednostima. Djeca mogu slušati muziku dok se likovno izražavaju ili mogu ilustrovati određenu muziku, instrumentalnu, vokalnu ili instrumentalno-vokalnu, plesove uz muziku ili neke muzičke igre.

Postoji i oblast likovnog stvaralaštva koju izaziva slušana muzika. Neka djeca mogu bolje da izraze

svoje impresije slušanja muzike na slijedeće načine:

- crtanje: olovkom, bojicama, kredama;
- slikanje: kistom;
- grafika: otiskivanje i utiskivanje;
- oblikovanjem: plasrelinom, glinom, glinamolom, tjestom;
- građenje: u pjesku, kamenjem, drvenim oblicima, ambalažnim materijalom.

Didaktičke igre, već u samom nazivu svake igre, imaju naveden cilj koji dijete umnim angažmanom nastoji postići.

Elementi muzike implementirani u didaktičke igre, kroz sve odgojno obrazovne oblasti, omogućavaju realizaciju postavljenih ciljeva. Prisustvo muzike u govornim igrama daje posebnu draž svakoj igri. Djeca spontano uče govor. Brojalica bogata ritmom, rimom, zatim igre s vodom, magnetima, kamenjem, drvetom, svjetlošću i sl. ili mozaik zvukova koji pruža djetetu bezbroj mogućnosti za razvoj glasa, govora i sluha. Djeca vježbaju inteligenciju, pamćenje, percepciju, emocije i socijalne kontakte.

Oblast tjelesnog odgoja, obogaćena muzikom, dijete potiče na pravilnije kretanje. Dijete uvježbava skladnost pokreta te se na taj način pravilnije razvija muskulatura, skelet, vitalni organi i sl.

Literatura

- Čavlović, Ivan, *Uvod u muzikologiju i metodologija naučno-istraživačkog rada*, Muzička akademija, Sarajevo, 2004.
- Dobrić, Nedeljka, *Razvijanje početnih matematskih pojmova u predškolskim ustanovama*, Pedagoška akademija, Beograd, 1979.
- Dobud, Anka, Došen, *Malo dijete-veliki istraživač*, Alinea, Zagreb, 1995.
- Ferović, Selma, *Muzika kao komunikacija*, Zbornik radova, br.3, UNICEF, Sarajevo, 1994.
- Ferović Selma, *Teorija i praksa muzičkog vaspitanja i obrazovanja u BiH*, Sarajevo, 1991.
- Hođić, Refik, *Metodika muzike*, Grafičar, Bihać, 2005.
- Hođić, Refik, *Osnovi muzike za Pedagoške akademije*, Pedagoška akademija, Bihać, 1994.
- Hošić, Jasmin, *Muzički odgoj u obrazovnim ustanovama Bihaća*, Pedagoški fakultet, Bihać, 2010.
- Ivanković, Aurelija, *Fizički odgoj djece pšredškolske dobi*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
- Kamenov, Emil, *Intelektualno vaspitanje kroz igru*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
- Lazarević, Dimitrije, *Muzičko vaspitanje u razrednoj nastavi*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.
- Matić, Radomir, *Metodika razvoja govora djece*, Nova prosveta, Beograd, 1986.
- Matić, Radomir, *Metodika razvoja govora djece*, Nova prosveta, Beograd, 1987.
- Manasteriotti Višnja, *Zbornik pjesama i igara za djecu*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Manasteriotti, Višnja, *Muzički odgoj na početnom stupnju*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.

- Manasteriotti, Višnja, *Prvi susreti djeteta sa muzikom*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.
- Papić, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske okupacije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
- Rakijaš, Branko, *Muzički odgoj djeteta*, priručnik za nastavnike, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
- Rakijaš, Branko, *Pjesma i igra*, Školska knjiga, Zagreb, 1965.
- Smajić, Jasmina, *Pozicija i funkcija predškolskog odgoja*, Grafičar, Bihać, 2002.
- Šamić, Midhat, *Kako nastaje naučno djelo*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- Vasiljjević, Zorislava, *Muzičko vaspitanje za prvi razred učiteljske škole*, Beograd, 1970.
- Voglar, Mira, *Kako muziku približiti djeci*, Ljubljana, 1980.

Summary

Music has always been an integral part of education. It affects the general and spiritual growth of a man as personality and as initiator of all changes in the society. The music educators direct the efforts of those who spend some time learning and acquiring knowledge: as lovers of music, reproductive artists, music educators and music makers. Music educators are likely to foster, develop and enrich the spiritual growth of their students and the community in which they operate.

In Bihac, as the center of this part of Bosnia and Herzegovina, we record the earliest beginnings of preschool education on the basis of archival data of the parish office and the chronicles of the nuns in Bihac. In 1893, the Kolster building owned by Catholic church was built in Bihac, where the nuns, in addition to other kinds of work, organized the first kindergarten for preschool children who began to receive a regular music training. The organizer of the first kindergarten was a nun Ida Keller, who played the piano. The kindergarten was led by Ms. Kaller for ten years and in 1903 she was replaced by a nun Grace Futterer. Until the mid-fifties the Catholic Church was the only kindergarten for preschool children where the music was one of the most important subjects.

The education of the youngest plays an important role in the development of music pedagogy, therefore, the development of music pedagogy primarily begins in the kindergarten and nursery school, where the children are, for the first time, given an opportunity to develop musical abilities. ▣

Pjevačka sekcija KUD-a Gajret Bihać / iz foto albuma Nikole Radića/

Emina Kapić

KOMUNIKACIJA SA DELIKVENTNOM DJECOM

Sažetak

Uzimajući u obzir da je delinkvencija, prvenstveno maloljetnička, ozbiljan problem modernog društva, tema ovog članka jest komunikacija sa delikventnom djecom. U skladu sa temom detaljnije su obrađeni pojmovi komunikacije i delikventnog ponašanja, a potom ukazano na sve faktore koji dovode do delikventnog ponašanja. Zatim je spomenuto kakav uticaj osobine ličnosti imaju na razvoj delikventnog ponašanja, te sugerisano šta sve obitelj, škola i stručna lica trebaju učiniti u svrhu prevencije, ali i suzbijanja postojećeg delikventnog ponašanja među djecom.

Pedagozi, psiholozi i ostala stručna lica trebaju uticati na sve faktore, osobito obitelj i školu, koji su ključni u nastajanju, ali i rješavanju problema delikventnog ponašanja među djecom. Samo zajedničkom suradnjom stručnih lica, obitelji i škole mogu se postići pozitivni rezultati prevencije i suzbijanja delikventnog ponašanja među djecom.

Ključne riječi: komunikacija, delikventno ponašanje, komunikacija sa delikventnom djecom

Komunikacija

*“Pojam komunikacije potiče od latinske riječi **communicare** što znači učiniti općim.”*
(Osmić i Tomić 2006:186)

Čovjek izražava potrebu za uspješnim komuniciranjem sa drugim ljudima, najčešće motivisan potrebom za rješavanjem konflikata. Sam pojam komuniciranja označava u svojem najopćijem vidu razmjenu poruka između dviju ili više osoba. Komunikacija između davaoca i primaoca poruke uspješna je ako su obojica jednako interpretirala njeno značenje tj. ako su jednako razumjela. (Potkonjak i Šimleša, 1989.).

Ljudsku komunikaciju karakteriše međuljudski odnos i interakcija. Ljudi koji su sposobni uspješno

komunicirati lahko se snalaze u kontaktu sa drugim ljudima. (Tomić, 2005.). Svaka komunikacija podrazumijeva interakciju.

“Interakcija je među dvije ili više jedinki pri kome jedna jedinka utiče na ponašanje druge.”

(Osmić i Tomić, 2006:187.)

Komunikacija sa djecom, uključujući i djecu delikventnog ponašanja uključuje sve oblike interakcije, dakle ne samo verbalne poruke nego i neverbalne znakove (izraz lica, govor tijela). Pomoću ovih poruka možemo poslati poruke poštovanja, suosjećanja i sl. Ali isto tako i poruke odaju suprotne namjere. Aktivnim slušanjem, podsticanjem djece da govore o svojim osjećanjima i korištenjem pozitivnog, opisnog jezika, mi dajemo djeci do znanja da nam se mogu povjeriti. Za komuniciranje su veoma važni sadržajni aspekti i aspekt odnosa. Uspješna komunikacija sa sadržajnog aspekta znači da znakovima kojima međusobno komuniciramo dajemo isto značenje. Sa aspekta odnosa, komunikacija je uspješna ako je između učesnika u komunikaciji uspostavljeno međusobno povjerenje i ispunjen kooperativni duh. (Tomić 2005).

Karakteristike komunikacije

Kada govorimo o komunikaciji obično podrazumijevamo da je riječ o interpersonalnoj komunikaciji. Tomić (2005) navodi da ovakva komunikacija ima i nekoliko ključnih karakteristika:

1. Interpersonalna komunikacija uključuje verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Verbalnim dijelom se realizuje sadržajni aspekt, a neverbalnim aspekt odnosa
2. Komunikacija se razlikuje s obzirom na stepen svjesnosti racionalnog učesća u komunikaciji
3. Interpersonalna komunikacija je dinamična. Njena dinamika uveliko zavisi i od prirode odnosa među učesnicima u komunikaciji. Ukoliko se osobe bolje poznaju, bolje se predviđa ponašanje druge osobe, te je i mogućnost uspješnog postizanja cilja i komunikacije veća

4. Interpersonalna komunikacija podrazumijeva učešće najmanje dvije osobe, te tako uključuje osobu koja šalje poruku i onu koja odgovara
5. Interpersonalna komunikacija je vodjena unutarnjim i vanjskim pravilima. Unutarnja pravila proizilaze iz osoba koje su učesnici u komunikaciji, a vanjska pravila podrazumijevaju socijalne norme
6. Osobe komuniciraju jedna s drugom, a ne jedna prema drugoj.
7. Dakle, komuniciranje jedne osobe utiče na komuniciranje druge osobe i svaka od njih može uticati podjednako na ishod komunikacije
8. Interpersonalna komunikacija može uključiti uvjeravanje, a to znači da komunikacijom možemo navesti drugu osobu na promjenu stavova

Sve ove navedene karakteristike su značajne u smislu odgoja, a naročito odgoja djece koja ispoljavaju delinkventna ponašanja. (Tomić, 2005.).

Vidovi komunikacije

Osmić i Tomić (2006) navode da se komunikacija prema različitim kriterijima može klasificirati na slijedeći način:

1. U odnosu na broj ljudi koji učestvuju u komunikaciji, komunikacija se dijeli na interpersonalnu komunikaciju, intrapersonalnu i masovnu komunikaciju
2. U odnosu na prirodu komunikacijskog medija na personalnu i apersonalnu
3. U zavisnosti od postojanja povratne informacije može biti jednosmjerna i dvosmjerna
4. Uzevši u obzir da li su pojedinci ili grupe na istom mjestu ili na udaljenim mjestima, komunikacija može biti neposredna i komunikacija na daljinu
5. S obzirom na prirodu komunikacijskih odnosa, komunikacija može biti autoritarna i demokratska komunikacija

Osmić, Tomić (2006) u svojoj knjizi dalje navode da intrapersonalna komunikacija predstavlja razgovor sa samim sobom. Akcija počinje od pojedinca, u njemu samom se odvija i završava. Interpersonalna komunikacija, kao što je već spomenuto, podrazumijeva komunikaciju između najmanje dvije osobe. Personalna komunikacija je komuniciranje između osoba bez posredstva tehničkih medija, dok je apersonalna komunikacija komuniciranje posredstvom tehničkih medija.

Verbalna komunikacija se odvija putem riječi, a neverbalna komunikacija predstavlja komuniciranje drugim sredstvima (slikom, gestovima, facijalnom ekspresijom).

Jednosmjerna komunikacija postoji ako u komunikativnom procesu komunikacija teče samo od jednog subjekta ka drugim subjektima, a ne i obratno. Za razliku od toka, dvosmjerna komunikacija je ona u kojoj postoji povratna informacija.

Direktna komunikacija podrazumijeva komunikaciju između dvije ili više osoba koje mogu neposredno komunicirati licem u lice. Telekomunikacija se odvija posredstvom tehničkih medija.

Autoritarna komunikacija je općenje sa hijerarhijske pozicije, dok je u demokratskoj komunikaciji zastupljen više saradnički odnos, a učesnici su ravnopravni.

Pravila komunikacije

Tomić (2005; prema Bratanić, 1993.) govori o tome da postoji nekoliko karakteristika koje se mogu nazvati pravilima komunikacije:

1. kao prvo, nije moguće ne komunicirati kada se dvije osobe susretnu.
2. svako ponašanje u jednoj interpersonalnoj situaciji može se shvatiti kao komunikacija.
3. priroda odnosa uslovljena je slijedom komunikacijskih tokova.
4. ljudska komunikacija može biti digitalna i analogni.
5. tok međuljudskih odnosa je simetričan (teži se za sličnošću) ili komplementaran (teži se za različitosti).

Delinkventno ponašanje

Delinkvencija je pojava težeg prestupništva kod djece i omladine koje su u uskoj vezi sa negativnim uticajem u životu. Organizirane grupe maloljetnika katkada i sa 14 godina predstavljaju vrlo ozbiljan problem za društvo.

Postoje različiti oblici poremećaja u ponašanju, a najteži je oblik delinkventno ponašanje. (Franković, Pregrad i Šimleša, 1963.)

“O delinkventnom ponašanju se govori onda kada ponašanje ličnosti u određenoj okolini dobije obilježje prekršaja” (Tomić, 2005; str.35).

Tomić (2005; prema Šimleša, 1983) navodi da je delinkventno dijete po klasifikaciji podgrupa socijalne neprilagođenosti.

Delinkvencija je zakonski pojam i odnosi se na onu djecu koja su zbog svog ponašanja došla u sukob sa zakonom. Postoje mnogobrojna shvatanja i tumačenja delinkventnog ponašanja. Jedno šire shvatanje maloljetničke delinkvencije podrazumijeva sve oblike devijacija koje se javljaju u ponašanju, dakle, socijalnu neusklađenost u najširem smislu riječi. Drugo preciznije shvatanje delinkventnog ponašanja podrazumijeva prestupničko ponašanje, odnosno, ono ponašanje koje krši pravne ili moralne standarde i pravila jednog društva. O maloljetničkoj delinkvenciji govori se odvojeno od ostalih delinkventnih osoba prvenstveno zato što se i inače o ponašanju djece govori izolovano od ponašanja odraslih, te zato što se delinkventno ponašanje djece u mnogim svojim karakteristikama i aspektima razlikuje samo po sebi od delinkventnog ponašanja odraslih. Iz svih ovih razloga postoji i niz specifičnosti u tretiranju i eventualnom kažnjavanju delinkventne djece koje se, razlikuju od onog kod odraslih ljudi.

Faktori koji utiču na razvoj delinkventnog ponašanja

Postoje mnogobrojni faktori koji utiču na pojavu delinkventnog ponašanja kod djece. Tu svakako spada uticaj obitelji, zatim škole i obrazovanja, uticaj socioekonomskog faktora, uticaj alkoholizma i opojnih droga, negativni uticaj ulice, uticaj medija, te mnogi drugi sociogeni faktori, kao što su politički stavovi i motivi, stambena kriza, kao i slaba organizacija slobodnog vremena. (Tomić, 2005.)

Uticaj obitelji u razvoju delinkventnog ponašanja

Ukoliko djeca žive u obiteljima sa nesredjenim obiteljskim odnosima, sa lošim materijalnim uslovima života, zatim u obiteljima u kojima postoji alkoholizam, narkomanija i sl. veoma je moguće da će dijete pribjeći delinkventnom ponašanju. Takodjer, obitelji rasturenih brakova, obitelji gdje dijete ima samo jednog roditelja, obitelji gdje su djeca zapostavljena ili prepuštena sama sebi, iz takvih (ne sredjenih obitelji) djeca pokazuju veliku predispoziciju da će pribjeći delinkventnom ponašanju. U takvim obiteljima ne postoji ili je smanjena kontrola nad djetetom, te samim tim postoji veći rizik od pojave delinkventnog ponašanja (Tomić, 2005).

Uticaj škole i obrazovanja na razvoj delinkventnog ponašanja

Škola, isto tako, može biti jedan od uzroka pojave delinkventnog ponašanja. Škola negativno djeluje na ličnost djeteta u raznim situacijama kao npr.

u slučaju nedostatka adekvatno osposobljenih nastavnika, zatim ne postojanja stručnog pedagoškog i psihološkog kadra koji bi učestvovao u odgojno-obrazovnom procesu i vršio nadzor nad njim u cilju njegovog što kvalitetnijeg izvođenja. Zna se desiti da nastavnici strogo slijede neke već zastarjele metode i oblike odgojno-obrazovnog rada, da su suviše subjektivni, te da ako simpatišu djecu iz viših klasa i slojeva društva istovremeno zanemaruju djecu nižeg socioekonomskog statusa. Sve ovo dovodi do raznih devijacija u ponašanju djece koja su podvrgnuta ovakvom tretmanu. (Tomić, 2005).

Uticaj socioekonomskog statusa na razvoj delinkventnog ponašanja

Skoro da je pravilo da djeca koja se radjaju i žive u lošim materijalnim uslovima ispoljavaju delinkventno ponašanje. Razlog za to je činjenica da roditelji u ovakvim materijalnim uslovima ili nisu sposobni ili nemaju materijalne mogućnosti da djetetu pruže adekvatnu brigu, usljed čega djeca često bivaju zapostavljena i na kraju počinju ispoljavati delinkventno ponašanje usljed djelovanja drugih uticaja na njih. (Tomić, 2005).

Uticaj alkoholizma i narkomanije na razvoj delinkventnog ponašanja

Alkoholizam se povezuje sa kriminalitetom i on spada u red neospornih kriminogenih činilaca. Možemo reći da postoji skoro stopostotna povezanost između upotrebe alkohola i ispoljavanja delinkventnog ponašanja, a isti slučaj je i sa upotrebom opojnih droga (Tomić, 2005).

Negativni uticaj ulice

Manifestuje se tako što dijete dolazi u kontakt sa mnogim ljudima i grupama ljudi koji vrše iznimno negativan uticaj na djetetovo ponašanje. To su razni prestupnici, ljudi koji se bave kriminalnim radnjama, organizirane grupe delinkvenata (Tomić, 2005).

Uticaj medija na razvoj delinkventnog ponašanja

Ne možemo reći da sredstva masovne komunikacije u svim slučajevima utiču na razvoj delinkventnog ponašanja. Međutim, dokazano je da postoje slučajevi delinkventnog ponašanja za koje djeca dobijaju ideju ili poriv nakon konzumacije produkata masovnih medija (TV, štampa, filmske predstave) (Tomić, 2005).

Uticaj osobina ličnosti na razvoj delinkventnog ponašanja

Pored mnogobrojnih uticaja koji dolaze iz spoljašnje sredine, a koji utiču na razvoj delinkventnog ponašanja postoje i određene osobine ličnosti "zahvaljujući" kojima je dijete sklonije delinkventnom ponašanju. Takve osobine uključuju emocionalnu labilnost, frustracionu toleranciju i sl. Kada su u pitanju osobine ličnosti ono što je zajedničko svim mladim ljudima u pubertetu i adolescenciji je težnja za razvojem vlastitog identiteta i težnja da identificiraju sebe kao dio neke grupe. To samo po sebi predstavlja opasnost jer je vrlo moguće da se u ovakvim uslovima djeca pridruže nekoj delinkventnoj grupi. Postoji niz faktora koji se odnose na emocionalnu sferu ličnosti, a koji djecu čine podložnijom delinkventnom ponašanju, poput: emocionalne labilnosti, potištenosti, ljubomore, osjećaja inferiornosti i odbačenosti. (Tomić, 2005.).

Komunikacija sa delinkventnom djecom

Sva djeca, pa tako i ona koja ispoljavaju delinkventno ponašanje dio su neke obitelji ili neke druge socijalne grupe i zajednice u cjelini. Stoga, potrebno je znati i obratiti pažnju na način komunikacije sa djecom u svakoj od tih grupa.

Komunikacija unutar obitelji

Obitelj je prva grupa u kojoj dijete započinje svoj proces socijalizacije. Zbog toga, kao što je već spomenuto, upravo ona može negativno uticati na razvoj delinkventnog ponašanja. Ovdje ćemo se fokusirati na to kakvo značenje ispoljavanja delinkventnog ponašanja samog djeteta može imati za obitelj i kakvu komunikaciju unutar obitelji treba realizirati kako bi se poboljšalo djetetovo ponašanje. U obiteljima sa uredjenim obiteljskim odnosima i povoljnom obiteljskom klimom delinkventno ponašanje predstavlja šok, ako ga dijete iz takve obitelji ispoljava. Ovakve obitelji uglavnom traže pomoć stručnjaka. U obiteljima sa poremećenim odnosima delinkventno ponašanje djeteta može dovesti do još većih sukoba i konflikata. Nije rijedak slučaj da se delinkventno ponašanje djeteta ispoljava u obiteljima čiji su ostali članovi i sami skloni delinkventnom ponašanju, te će u tom slučaju ovakvo ponašanje biti shvaćeno kao uobičajeno. Kako bi se pospješila komunikacija sa delinkventnom djecom unutar obitelji treba težiti ka sredjivanju odnosa svih članova obitelji i postizanja harmonije, jer ako se njihovi stavovi i postupci prema djetetu mimoilaze, dijete postaje nesigurno, zatim agresivno, prkosno i nekritično u odnosu na svoje ponašanje (Tomić, 2005.).

Komunikacija u školi

Postoji mnogo toga što nastavnici u školi mogu uraditi u cilju poboljšanja komunikacije, a samim time i prevencije i suzbijanja delinkventnog ponašanja. Važno je da postoji topao i srdačan odnos nastavnika prema svakom učeniku. Treba izbjegavati subjektivnost i pristrasnost. Potrebno je da nastavnik bude adekvatno stručno osposobljen za komunikaciju i rad s učenicima.

Takodjer je neophodno postići dobru organizaciju školskog života u cjelini, kao i nastavnih planova i programa. (Tomić, 2005.).

Komunikacija sa stručnim licima

Tomić (2005) govori o tome ukoliko poznajemo u kakvim uslovima dijete raste i razvija se, bolje se mogu planirati adekvatni postupci pedagoškog rada sa djecom.

"Sa djecom koja su ispoljila delinkventno ponašanje treba realizirati na poseban način nastavne sadržaje primjenom aktivnog učenja i uključiti ih češće u raznovrsne slobodne aktivnosti, te podsticati stvaranje hobija." (Tomić, 2005:70). "Važno je obratiti pažnju da sadržaji budu primjereni djetetovim psihofizičkim sposobnostima. Neophodno je i konstantno pronalaziti sredstva za motivaciju za pedagoški rad djece koja pokazuju delinkventno ponašanje" (Tomić, 2005.).

Zaključak

Na osnovu svega navedenog možemo uvidjeti da je delinkvencija među djecom prisutna pojava i ozbiljan problem modernog društva. Zajedničkom suradnjom pedagoga, psihologa i obitelji, treba utjecati na sve faktore koji su ključni u nastajanju, ali i rješavanju problema delinkventnog ponašanja među djecom. Veoma je bitno s djecom postići uspješnu komunikaciju, zadobiti njihovo povjerenje prilikom kojeg djeca pričaju o problemu kojeg imaju. Za uspješnu komunikaciju neophodno je aktivno slušanje kojim pokazujemo svome sagovorniku, djetetu, da smo razumjeli njegov problem, da znamo kako se osjeća, da uvažavamo njegove osjećaje, da mu želimo pomoći u traženju rješenja za njegov problem i da mu pokažemo da vjerujemo da on može riješiti problem na adekvatan način. U komunikaciji je također veoma bitno izbjegavati TI- poruke, kojima direktno vrednujemo i ocjenjujemo dijete s kojim komuniciramo. JA- porukama djetetu dajemo do znanja kako smo doživjeli njegov problem, što bi bio naš izbor u traženju najboljeg rješenja i želimo čuti njegovo mišljenje. Tako npr. umjesto da kažemo djetetu: "Ti si odabrao loše rješenje, nije dobro što si tako postupio", možemo djetetu uputiti ovakvu poruku: "Mislim da postoje druga rješenja. Saslušaj me. Šta misliš o tome?"

JA porukama se potiče dijete na samoprocjenjivanje i samovrednovanje vlastitog ponašanja, na njegovo kritičko preispitivanje i traganje za najboljim rješenjima, dok TI poruke skoro uvijek kod djeteta kojem su upućene izazivaju etiketiranje i odbrambene mehanizme. Uspješna komunikacija je ključ sprječavanja delinkventnog ponašanja djece.

Literatura

- Franković, D., Pregrad, Z., Šimleša, P. (1963). Enciklopedijski riječnik pedagogije. Zagreb: Matica Hrvatska
- Osmić, I., Tomić, R. (2006). Didaktika. Tuzla: Denfas
- Potkonjak, N., Šimleša P. (1989). Pedagoška enciklopedija. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva
- Tomić, R. (2005). Komunikacija sa djecom delinkventnog ponašanja. Tuzla: Denfas

Summary

Taking into account that delinquency, especially juvenile, is a serious problem of modern society, the theme of this article is communication with delinquent children. In accordance with the subject, terms of communication and delinquent behavior were analyzed in more details and then pointed to all the factors that lead to delinquent behavior. Furthermore it is talked about the impact that personality traits have on the development of delinquent behavior, as well as suggestions what all families, schools and professionals should do to prevent and control the existing delinquent behavior among children. Educators, psychologists and other professionals should have a positive influence on all factors particularly families and schools that are crucial in solving problems of delinquent behavior among children. Only together by professionals, families and schools can achieve positive results in order to prevent and control delinquent behavior among children. ▣

Nijaz Skender¹, Naim Ćeleš¹, Borut Pistotnik², Maja Pori², Dejan Šumar¹

Pedagoški fakultet Bihać¹, Fakultet za sport i tjelesni odgoj Ljubljana²

ANALIZA RAZLIKA MORFOLOŠKIH KARAKTERISTIKA I MOTORIČKIH SPOSOBNOSTI POLAZNIKA ŠKOLE KOŠARKE I UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

Ključne riječi: Morfološke karakteristike, motoričke sposobnosti, tjelesni odgoj, košarka

Sažetak

Istraživanje je provedeno na uzorku od 60 ispitanika (30 polaznika škole košarke i 30 učenika osnovne škole), rođenih 1995. i 1996. godine. Utvrđene su razlike u morfološkim karakteristikama i motoričkim sposobnostima u skoro svim varijablama u korist ispitanika polaznika škole košarke. Statistička značajnost razlika nije potvrđena za tri morfološke i jednu motoričku varijablu. Ovim rezultatima potvrđena je dobra selektiranost učenika za bavljenje ovom sportskom aktivnošću.

Summary

The research has been carried out on 60 examinees (30 basketball school students and 30 primary school students), born in 1995. and 1996. The differences in morphological characteristics and motorical abilities were set out in almost all variables in favour of the basketball school students. Statistical significance was not confirmed for three morphological and one motorical variable. A good selection of students for practising this sports activity was confirmed by these results.

1. Uvod

Pozitivni efekti košarke na antropološki status pojedinca su veoma brzo prepoznati, pa je ona kao takva veoma brzo našla svoje mjesto i u nastavi tjelesnog i zdravstvenog odgoja za učenike osnovne škole. U njenoj energetskej strukturi dominiraju anaerobni izvori energije, ali se ne smiju zaboraviti i aerobni energetske izvori, koji su baza za razvoj

ostalih energetskej i funkcionalnih kapaciteta. Uticaj košarke na harmoničan razvoj učenika prepoznali su (Granić, I., Krstić, T. 2006.) koji kažu: „ Za očekivati je da će košarka djelovati na harmoničan razvoj cijelog tijela djeteta, odnosno da će kvalitetno djelovati na čitav spektar sposobnosti i osobina”. Vaspitni momenti u ovoj igri imaju primarnu ulogu. Poštovanje protivnika kada je u posjedu lopte ili se nalazi u odbrani i pravilima igre je jasno definisano. Kroz sprovođenje složenih elemenata tehnike kao i zadataka koje nameće sama igra razvijamo kod igrača niz moralno-voljnih osobina koje postaju njegove trajne odlike. Za uspjeh u igri potrebno je isto toliko upornosti, volje kao i discipline i sistema u radu. Nekada je i odvažnost bitna komponenta ove igre. Tek na ovim elementima, sa jasnim elementima vaspitanja, može se očekivati da košarka u sistemu tjelesnog odgoja odgovori svojoj namjeni. Košarka ima znatnog uticaja i na intelektualni razvoj učesnika u igri. Posmatramo li raznolike elemente ove igre uvjerićemo se da pri rješavanju bilo kojeg zadatka intenzivno učestvuje centralni nervni sistem. Ako sagledamo igru u cjelini vidjećemo da je sva isprepletena neočekivanim akcijama i obrtima situacija i da se ne može nikada rješavati automatizovanim pokretima (Nožinović, F. 2001).

Osnovni cilj ovog istraživanja je utvrditi moguće razlike u morfološkim karakteristikama i motoričkim sposobnostima između učenika koji pored redovne nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja pohađaju izvanškolske aktivnosti (škola košarke) i onih učenika koji pohađaju samo nastavu tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Predmet ovog istraživanja su mladi košarkaši, polaznici škole košarke rođeni 1995. i 1996. godine i učenici osnovne škole istog uzrasta koji se ne bave sportom. Problem ovog istraživanja je utvrđivanje razlika motoričkih sposobnosti i morfoloških karakteristika između mladih košarkaša, polaznika škole košarke te učenika osnovne škole istog uzrasta koji nisu obuhvaćeni programom škole košarke.

2. Metode rada

2.1. Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika sačinjavali su 30 polaznika Škole košarke “Koš” i škole košarke “Bosna XXL” iz Bihaća rođenih 1995. i 1996. godine i 30 učenika osnovne škole “Prekounje” Bihać istog uzrasta koji nisu uključeni u sportske škole i klubove, ne bave se sportom i obuhvaćeni su samo programom tjelesnog i zdravstvenog odgoja u osnovnoj školi. U toku testiranja psihofizičko stanje svih ispitanika bilo je na zadovoljavajućem nivou.

2.2. Uzorak varijabli

Za testiranje morfoloških karakteristika ispitanika korištene su sljedeće varijable:

1. Masa ili težina tijela (ATEZT)
2. Visina tijela (AVIST)
3. Sjedeća visina (ASVIS)
4. Dijametar ručnog zgloba (ADIRZ)
5. Dijametar koljena (ADIKO)
6. Kožni nabor nadlaktice (AKNNL)
7. Kožni nabor trbuha (AKNTR)
8. Obim grudnog koša (AOGK)
9. Obim nadlaktice (AONADL)

Za testiranje motoričkih sposobnosti ispitanika korištene su sljedeće varijable:

1. Pretklon, zasuk, dodir (MKOPZD)
2. Skok u dalj natraške (MKOSDN)
3. Koraci u stranu (MKOKS)
4. Skok u dalj iz mjesta (MESSDM)
5. Skok u vis iz mjesta (MFESVM)
6. Taping rukom (MBRTAR)
7. Taping nogom (MBRTAN)
8. Taping nogom od zid (MBRTNZ)

2.3. Metode obrade podataka

Obrada podataka u ovom istraživanju i primjena statističko-matematičkih postupaka je urađena u programu SPSS 10. Rezultati testiranih ispitanika obrađeni su standardnim deskriptivnim postupcima čime smo utvrdili da centralni disperzivni parametri ne

odstupaju značajno od normalne raspodjele i stekli uslove za uključivanje varijabli u univarijantnu analizu i testiranje razlika T-testom.

3. Rezultati sa diskusijom

U ovom dijelu rada analizirani su rezultati mjerenja za obje grupe ispitanika pri čemu prva grupa predstavlja učenike osnovne škole koji se ne bave sportom a druga grupa polaznike škole košarke.

Posmatrajući vrijednosti aritmetičkih sredina kod svih varijabli, kod obje grupe ispitanika, primjećuje se razlika između polaznika škole košarke u odnosu na učenike koji su obuhvaćeni samo programom tjelesnog i zdravstvenog odgoja u osnovnoj školi.

Tabela 1

T-test - Group statistics					
Varijable	GRUPA	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
ATEZT	1	30	48,04	9,11	1,66
	2	30	59,57	15,57	2,84
AVIST	1	30	160,45	7,79	1,42
	2	30	171,23	10,02	1,83
ASVIS	1	30	124,27	3,15	0,57
	2	30	129,93	5,56	1,01
ADIRZ	1	30	5,29	0,38	
	2	30	5,51	0,44	
ADIKO	1	30	9,49	0,61	0,11
	2	30	9,53	0,7	0,13
AKNNL	1	30	12,08	4,78	0,87
	2	30	10,9	5,89	1,08
AKNTR	1	30	13,7	7,87	1,44
	2	30	13,51	8,32	1,52
AOGK	1	30	73,64	9,19	1,68
	2	30	80,92	11,41	2,08
AONADL	1	30	22,98	3,04	0,56
	2	30	25,63	3,82	0,7
MKOPZD	1	30	8,63	1,22	0,22
	2	30	10,1	1,4	0,26
MKOSDN	1	30	64,78	9,76	1,78
	2	30	78,38	14,38	2,63
MKOKS	1	30	12,11	1,29	0,24
	2	30	10,16	1,26	0,23
MESSDM	1	30	150,57	21,09	3,85
	2	30	167,88	30,82	5,63
MFESVM	1	30	28,57	5,81	1,06
	2	30	36,03	7,9	1,44
MBRTAR	1	30	26,8	3,19	0,58
	2	30	34,27	4,98	0,91
MBRTAN	1	30	17,6	2,03	0,37
	2	30	18,63	2,27	0,41
MBRTNZ	1	30	19,03	2,99	0,55
	2	30	24,5	4,72	0,86

U sljedećoj tabeli rezultate ćemo uporediti s rezultatima prethodnih istraživanja.

Tabela 2

Rezultati prethodnih istraživanja											
Varijable	Bilić (2002.)		Vračan, Sertić & Segedi (2006.)	Sertić, Segedi & Baić (2008.)		Čeleš N. (2003.)		Prahović & Protić (2007.)		Čeleš & Šumar (2009.)	
	Učenici VI razred	Učenici VII razred	Učenici nesportaši 13 god.	Učenici VI razred	Učenici VII razred	Učenici VI razred	Učenici VII razred	Učenici košarkaši 14 god.	Učenici nesportaši 14 god.	Učenici OŠ	Košarkaši
AVIST	156,38	163,87	168,35	160,03	169,16	154,65	164,11	176,30	167,50	160,45	171,23
ATEZT	45,26	50,84	56,23	47,34	56,41	44,61	53,95	66,40	63,40	48,04	59,57
AKNNL			13,51	14,18	16,02	11,04	11,25			12,08	
MBRTAR				28,59	30,04			31,50	32,20	26,80	34,27

Rezultate ovog istraživanja uporedili smo sa rezultatima istraživanja koje su proveli Vračan i saradnici (2006.), Čeleš N. (2003.), Prahović i Protić (2007.) i Sertić i saradnici (2008.). Varijable za procjenu visine i mase tijela u našem istraživanju su u granicama očekivanih vrijednosti kao i

kod pomenutih istraživača koji su istraživali iste karakteristike iste hronološke dobi ali različitih sredina. Na osnovu ovih pokazatelja možemo zaključiti da je naš uzorak ispitanika sasvim dobar reprezentant populacije učenika.

Tabela 3

VI razred - učenici	1	2	3	4	5	učenici	košarkaši
AVIST	do 150,19	150,20-153	153,10-162,10	162,20-168,00	168,00 i više	160,45	171,23
ATEZT	do 37,00	37,001-39,90	39,901-51,10	51,101-55,81	55,811 i više	48,04	59,57
AKNNL	16,325 i više	12,821-16,324	7,7401-12,820	5,4001-7,74	5,40 i manje	12,08	10,9
AKNTR	17,811 i više	12,001-17,81	5,7801-12,00	4,4191-5,78	4,419 i manje	13,7	13,51
VI razred - učenici	Loše	Ispod prosječno	Prosječno	Iznad prosječno	Izvršno	učenici	košarkaši
MESSDM	do 140	141-149	150-170	171-179	180 i više	150,57	167,88
VII razred - učenici	1	2	3	4	5	učenici	košarkaši
AVIST	do 156,56	156,57-160,00	160,01-170,00	170,01-175,00	175,01 i više	160,45	171,23
ATEZT	do 40,00	40,001-45,00	45,001-55,20	55,201-61,72	61,721 i više	48,04	59,57
AKNNL	12,689 i više	12,361-12,688	7,0001-12,36	6,0001-7,00	6,00 i manje	12,08	10,9
AKNTR	18,945 i više	13,201-18,944	6,4001-13,20	5,2841-6,40	5,284 i manje	13,7	13,51
VII razred - učenici	Loše	Ispod prosječno	Prosječno	Iznad prosječno	Izvršno	učenici	košarkaši
MESSDM	do 145	146-150	151-171	172-187	188 i više	150,57	167,88

U tabeli br. 3 predstavljena je komparacija naših rezultata sa rezultatima koje je dobio Hadžikadunić, M. (2004.). Iz tabele je vidljiva razlika prosječnih rezultata između ove dvije grupe ispitanika.

Statističku značajnost razlika između dvije grupe ispitanika testirali smo primjenom T-testa za nezavisne uzorke.

Tabela 4

Independent Samples Test									
	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
ATEZT	7,293	0,009	-3,5	58	0,001	-11,53	3,29	-18,1216	-4,9384
			-3,5	46,77	0,001	-11,53	3,29	-18,1555	-4,9045
AVIST	4,865	0,031	-4,65	58	0,000	-10,78	2,32	-15,4211	-6,1456
			-4,65	54,7	0,000	-10,78	2,32	-15,427	-6,1396
ASVIS	10,87	0,002	-4,86	58	0,000	-5,66	1,17	-7,9971	-3,3296
			-4,86	45,88	0,000	-5,66	1,17	-8,0103	-3,3164
ADIRZ	1,538	0,22	-2,01	58	0,049	-0,21	0,11	-0,426	
			-2,01	56,75	0,049	-0,21	0,11	-0,4261	
ADIKO	0,924	0,34	-0,28	58	0,783		0,17	-0,3849	0,2916
			-0,28	56,8	0,783		0,17	-0,3851	0,2917
AKNNL	0,741	0,393	0,85	58	0,399	1,18	1,38	-1,5955	3,9488
			0,85	55,63	0,399	1,18	1,38	-1,598	3,9513
AKNTR	0,633	0,429	0,09	58	0,928	0,19	2,09	-3,9948	4,3748
			0,09	57,83	0,928	0,19	2,09	-3,9951	4,3751
AOGK	2,913	0,093	-2,72	58	0,009	-7,27	2,67	-12,627	-1,9197
			-2,72	55,47	0,009	-7,27	2,67	-12,6322	-1,9145
AONADL	0,706	0,404	-2,97	58	0,004	-2,65	0,89	-4,431	-0,8624
			-2,97	55,24	0,004	-2,65	0,89	-4,4329	-0,8605
MKOPZD	0,138	0,712	-4,33	58	0,000	-1,47	0,34	-2,1442	-0,7892
			-4,33	56,92	0,000	-1,47	0,34	-2,1445	-0,7889
MKOSDN	5,518	0,022	-4,27	58	0,000	-13,6	3,17	-19,956	-7,2507
			-4,27	51,04	0,000	-13,6	3,17	-19,9745	-7,2322
MKOKS	0,057	0,812	5,94	58	0,000	1,95	0,33	1,2936	2,6084
			5,94	57,96	0,000	1,95	0,33	1,2936	2,6084
MESSDM	5,202	0,026	-2,54	58	0,014	-17,31	6,82	-30,9621	-3,6645
			-2,54	51,28	0,014	-17,31	6,82	-30,0003	-3,6263
MFESVM	1,976	0,165	-4,17	58	0,000	-7,47	1,79	-11,0502	-3,8831
			-4,17	53,24	0,000	-7,47	1,79	-11,0571	-3,8763
MBRTAR	8,873	0,004	-6,91	58	0,000	-7,47	1,08	-9,6284	-5,3049
			-6,91	49,34	0,000	-7,47	1,08	-9,6365	-5,2968
MBRTAN	0,334	0,566	-1,86	58	0,068	-1,03	0,56	-2,1447	
			-1,86	57,29	0,068	-1,03	0,56	-2,145	
MBRTNZ	6,985	0,011	-5,36	58	0,000	-5,47	1,02	-7,5076	-3,4257
			-5,36	49,04	0,000	-5,47	1,02	-7,5156	-3,4177

Iz tabele broj 4 vidimo da kod većine mjerenih varijabli postoji statistički značajna razlika između dvije grupe ispitanika. Statistički značajna razlika nije zabilježena samo u četiri varijable: ADIKO ($P=0,783$), AKNNL ($P=0,399$), AKNTR ($P=0,928$) i MBRTAN ($P=0,068$).

Kod varijable (MBRTAN) – taping nogom nije zabilježena statistički značajna razlika između košarkaša i učenika, a djelimični razlog tome može biti činjenica da košarkaši posjeduju duže ekstremitete čime se smanjuje frekvencija pokreta.

Najveće razlike primjećujemo kod sljedećih varijabli: ATEZT ($P=0,001$), AVIST ($P=0,000$), ASVIS ($P=0,000$), AOGK ($P=0,009$), AONADL ($P=0,004$), MKOPZD ($P=0,000$), MKOSDN ($P=0,000$), MKOKS ($P=0,000$), MESSDM ($P=0,014$), MFESVM ($P=0,000$), MBRTAR ($P=0,000$) i MBRTNZ ($P=0,000$).

Primjećujemo da su najveće razlike izražene upravo u onim varijablama u kojima se odražavaju specifičnosti same košarkaške igre.

S obzirom da je visina tijela genetski uslovljena i da na nju ne možemo utjecati treningom, razlike u varijablama AVIST i ASVIS možemo pripisati činjenici da je košarka još uvijek sport “visokih” pa iz tog razloga postoji tendencija da se u nju uključuju djeca koja su viša rastom. Razliku u tjelesnoj težini (ATEZT) možemo pripisati činjenici da su testirani polaznici škole košarke viši rastom od svojih vršnjaka koji se ne bave sportom, a samim time raspolažu sa većom količinom mišićnog i drugih tkiva pa je ovakav rezultat sasvim logičan.

Košarka je sportska igra u kojoj su zastupljene aktivnosti trčanja i skakanja, bočnih kretanja, s pokretima gornjeg dijela tijela i manipulacijom lopte rukama. Košarka zahtijeva visok stepen

koordinacije, eksplozivne snage i brzih pokreta pa je uzevši sve ovo u obzir razlika i kod ostalih motoričkih varijabli također opravdana. Ovakve rezultate u motoričkim sposobnostima tumačimo pozitivnim efektima trenažnog procesa polaznika škole košarke i veoma dobrom selekcijom učenika za bavljenje košarkom.

4. Zaključak

U prostoru motoričkih sposobnosti primjenjeno je 8 testova namjenjenih za mjerenje brzine, eksplozivne snage, fleksibilnosti i koordinacije. U prostoru morfoloških karakteristika primjenjeno je 9 varijabli koje pokrivaju longitudinalnu dimenzionalnost skeleta, transferzalnu dimenzionalnost skeleta, volumen i masu tijela te potkožno masno tkivo.

Obradom podataka koje smo dobili testiranjem i mjerenjem trideset učenika osnovne škole rođenih 1995. i 1996. godine koji se pored nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja ne bave organizirano sportom te polaznika škole košarke istog uzrasta došli smo do zaključka da postoje razlike u većini karakteristika i sposobnosti između te dvije grupe ispitanika. Podaci su obrađeni osnovnim deskriptivnim parametrima čime smo utvrdili da su dobijeni rezultati normalno distribuirani. Nakon toga primjenom T-testa pristupili smo utvrđivanju statističke značajnosti razlika između dvije grupe ispitanika. Kod većine varijabli zabilježena je statistički značajna razlika između dvije grupe ispitanika a najveća razlika je uočena kod onih varijabli u kojima se odražavaju specifičnosti košarke kao sportske igre.

Nastava tjelesnog i zdravstvenog odgoja od 2 sata sedmično je značajna, ali ne može u potpunosti zadovoljiti čovjekovu biološku potrebu za kretanjem te mu obezbjediti usvajanje sposobnosti i znanja koja bi mu omogućila da lakše prihvati izazove koje pred njega stavlja život. Kao takva, nastava tjelesnog i zdravstvenog odgoja nije u stanju učiniti kvalitetne promjene kad su u pitanju kvalitetan razvoj motoričkih sposobnosti i morfoloških karakteristika koje su bitni faktori čovjekovog zdravlja, razvoja i radne moći.

Potrebno je osigurati kvalitetniju nastavu tjelesnog i zdravstvenog odgoja u školama, kao i veći broj nastavnih sati sedmično. Na taj način bi nastava tjelesnog i zdravstvenog odgoja značajno utjecala na poboljšanje motoričkih sposobnosti i kvalitetnije morfološke karakteristike.

Jedan od načina intenziviranja tjelesnog vježbanja kod djece je njihovo uključivanje u izvanškolske

aktivnosti kineziološkog karaktera a jedan od programa koji nudi velike mogućnosti za razvoj sposobnosti je i sportska igra košarka, i uključivanje u školu košarke, te na taj način utjecati na poboljšanje motoričkih sposobnosti i morfoloških karakteristika.

Literatura

- Bilić, Ž. (2002.) Nivo razlika motoričkih sposobnosti i morfoloških mjera kod učenika i učenika uzrasta 11-14 godina. *Homo sporticus*, 1/02, 97-102.
- Čeleš, N. (2003.) *Razlike morfoloških karakteristika i motoričkih sposobnosti učenika V, VI, VII i VIII razreda urbanih i ruralnih osnovnih škola Sanskog Mosta*. Magistarski rad. Sarajevo: Fakultet za fizičku kulturu Univerziteta u Sarajevu.
- Granić, I. & Krstić, T. (2006.) Razlike u nekim antropometrijskim, motoričkim i funkcionalnim varijablama između mladih košarkaša i učenika osmih razreda. *15. ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske*. (str. 107-114). Zagreb: Hrvatski kineziološki zavod.
- Hadžikadunić, M. (2004.) Praćenje, vrednovanje, ocjenjivanje u nastavi tjelesnog i zdravstvenog odgoja. *Homo sporticus*, 1/2004, 6-14.
- Nožinović, F. (2001.) *Košarka – teorija igre*. Tuzla. Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli.
- Prahović, M. & Protić, J. (2007.) Razlike u antropološkim obilježjima između četrnaestogodišnjih nogometaša, košarkaša, rukometaša i onih koji se ne bave sportom. *15. ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske*. (str. 470-476). Zagreb: Hrvatski kineziološki zavod.
- Sertić, H., Segedi, I. & Baić, M. (2008.) Praćenje promjena motoričkih i funkcionalnih sposobnosti te antropometrijskih karakteristika učenika tijekom dvogodišnje nastave tjelesne i zdravstvene kulture. *17. ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske*. (str. 192-198). Zagreb: Hrvatski kineziološki zavod.
- Vračan, D., Sertić, H. & Segedi, I. (2006.) Razlike u nekim antropološkim obilježjima između trinaestogodišnjih dječaka judaša, nesportaša i dječaka koji se bave nekim drugim sportom. *15. ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske*. (str. 260-263). Zagreb: Hrvatski kineziološki zavod.

Muhidin Halilović

UTICAJ NEKIH MOTORIČKIH SPOSOBNOSTI, MORFOLOŠKIH OSOBINA I KONATIVNIH REGULATIVNIH MEHANIZAMA NA USPJEŠNOST IZVOĐENJA TEHNIČKOG ELEMENTA RUKOMETA (HVATANJE I DODAVANJE LOPTE), KOD UČENIKA SREDNJE ŠKOLE

Sažetak

Cilj istraživanja je bio utvrđivanje značajnosti i relativne veličine uticaja morfoloških karakteristika tijela, patoloških konativnih regulativnih mehanizama i bazičnih motoričkih sposobnosti na efikasnost izvođenja tehničkog elementa rukometne igre, bacanje lopte o zid, kod učenika srednje škole, starosti od 18-19 godina.

Regresionom analizom je utvrđen stepen povezanosti između eksplanatornih varijabli i rezultatske uspješnosti izvođenja situaciono – motoričkog zadatka kriterija.

Dobijeni rezultati ukazuju na prisustvo značajnih projekcija mjera koje oslikavaju segmente preciznosti, ravnoteže, brzine frekvencije nogu i koordinacije.

Ključne riječi: rukomet, učenici, regresija

Uvod

Uspjeh u izvođenju ma kojeg tehničkog elementa sportske aktivnosti najvećim dijelom zavisi od nivoa razvoja psihomotornih sposobnosti, morfoloških odlika kao i od kognitivne i konativne strukture individue.

Rukomet je karakterističan po tzv. maksimalizmu koji se ogleda u tome što je na svakom dijelu terena i u svakom momentu potrebno da se odgovarajuća kretna struktura realizira sa maksimalnim angažmanom i punim intenzitetom. Shodno toj karakteristici rukometne igre, razumljiv je i veliki broj odigranih hvatanja i dodavanja tokom jedne utakmice. Ideja za ovim istraživanjem proistekla je iz praktične potrebe (nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja) za otkrivanjem sposobnosti i osobina ličnosti od kojih

ovisi efikasnost izvođenja elementa situacione – motorike Rukometa.

U ovom istraživanju korišteni su testovi iz morfološkog, motoričkog prostora i prostora konativnih regulativnih mehanizama suprosta-vljenih bacanju lopte o zid, testu situacione – motorike Rukometa.

Empirijski se odavno uočila veza između građe tijela i rezultata kretanja. Poznato je da u izvođenju pojedinih elemenata određene grane sporta imaju više uspjeha osobe određene građe od onih koji takvu građu nemaju. Na tome se zasniva sportska biotipologija. Slobodno se može reći da ono što čovjek ispoljava kao svoju motoričku sposobnost u većoj mjeri određuje efekat kretanja, a ono što umije određuje strukturu kretanja.

Dosadašnjim istraživanjima utvrđen je nesumnjiv uticaj konativnih faktora na efikasnost izvođenja elemenata situacione - motorike sportskih igara. Utvrđeno je da indikatori eksplozivne snage a posebno repetitivno statičke snage ostvaruju značajnu povezanost sa konativnim faktorima. Neki oblici snage su u pozitivnoj korelaciji sa neinhibiranim oblicima ponašanja, a koordinacija i ravnoteža je bolja ukoliko je neuroticizam manji. Osobine, u čijoj je osnovi opća ekscitiranost centralnog nervnog sistema (impulzivnost, agresivnost), imaju pozitivnu povezanost sa psihomotoričkim sposobnostima, dok osobine koje zavise od poremećenih toničnih procesa negativno utiču na motoričku aktivnost.

Cilj istraživanja je bio utvrđivanje značajnosti i relativne veličine uticaja morfoloških karakteristika tijela, patoloških konativnih regulativnih mehanizama i bazičnih motoričkih sposobnosti na efikasnost izvođenja tehničkog elementa rukometne igre kod učenika srednje škole, starosti od 18-19 godina.

Metode rada

Ispitanici

Kompleksnim ispitivanjima obuhvaćen je 271 učenik. Uzorak ispitanika bili su učenici trećeg i četvrtog razreda JU Mješovite srednje škole u Gračanici u školskoj 2004 / 2005 godini, starosti od 18 do 19 godina, muškog pola.

Uzorak prediktorskih varijabli

Za procjenu primarnih patoloških konativnih faktora primjenjena je baterija testova 18 PF, koja je konstruisana na temelju faktorske analize verbalnih stimulusa iz Cornell indexa, N4, MMPI i MPI (Momirović, 1979; preuzeto od Horga, Ignjatović, Momirović, Gredelj, 1982). Uzorak testova patoloških konativnih regulativnih mehanizama: anksioznost (A-1), inhibitorna konverzija (I-7), agresivnost (T-15), shizoidnost (L-17).

Uzorak morfoloških varijabli tijela odabran je u skladu sa modelom strukture morfološkog statusa, određenom u nizu ranijih istraživanja (Momirović i Sur., 1969.). Longitudinalna dimenzionalnost skeleta: visina tijela (AVISTJ), raspon ruku (ARASR), dužina ruke (ADUŽR). Transverzalna dimenzionalnost skeleta: bikristalni raspon (ABIKR), biakromialni raspon (ABARAS), dijametar ručnog zgloba (ADIRZ). Volumen i masa tijela: masa tijela (AMASTJ), opseg nadlaktice (AOBNDL), opseg natkoljenice (AOBNTK). Potkožno masno tkivo: kožni nabor nadlaktice (AOBNDL), kožni nabor stomaka (AKNSTOM), kožni nabor potkoljenice (AKNPTL).

Baterija za procjenu osnovnih motoričkih sposobnosti odabrana je od mjernih instrumenata, koji su se u prethodnim istraživanjima (Gredelj, Metikoš, Hošek, Momirović, 1975) – pokazali pouzdanim nositeljima obavijesti. Varijable za procjenu koordinacije: koordinacija sa palicom (MKTKK3), slalom sa tri medicinke (MKOS3M), osmica sa saginjanjem (MAGOSS). Varijable za procjenu eksplozivne snage: bacanje medicinke iz ležanja na leđima (MESBML), skok u dalj iz mjesta (MESSD), trčanje 20m (MEST20M1). Varijable za procjenu brzine frekvencije pokreta: taping nogom (MBFTAN), taping nogama o zid (MBFTAZ), taping rukom (MBFTAR). Varijable za procjenu repetitivne snage: sklekovi na razboju (MRASKR), podizanje trupa iz ležanja (MRSPTL), duboki čučnjevi s opterećenjem (MRLDCT). Varijable za procjenu ravnoteže: stajanje na jednoj nozi uzdužno na klupici s otvorenim očima (MBAU1O), stajanje na jednoj nozi poprečno na

klupici sa zatvorenim očima (MBAU1Z), stajanje na jednoj nozi uzdužno na klupici za ravnotežu sa zatvorenim očima (MBAP1Z). Varijable za procjenu preciznosti: ciljanje dugim štapom (MPCDŠ), ciljanje vertikalnog cilja nogom (MPGVCN), ciljanje horizontalnog cilja rukom (MPGHCR). Varijable za procjenu fleksibilnosti: iskret palicom (MFLISK), zanoženje iz ležanja na grudima (MFLZLG), duboki pretklon na klupici (MFLDPK). Varijable za procjenu brzine: trčanje 20m. (MBR20M), trčanje na 20m iz letećeg starta (MBR20MLS), trčanje 50m iz visokog starta (MBR50MVS).

Uzorak kriterijske varijable

Bacanje lopte o zid (ORBLZ). Uzorak testa rukometne motorike preuzet od Rogulj (1995)

Opis testa: na zidu je nacrtan kvadrat veličine 50x50 cm, gornja linija kvadrata udaljena je od poda 2 metra. Na 3 metra od zida povuče se ravna crta sa koje se baca lopta u kvadrat.

Rezultati

Rezultati regresione analize prikazani su u tabeli 1. Kako koeficijenti determinacije i multiple korelacije ($R = .507$, $R^2 \text{ Square} .257 \%$) jesu značajni na unaprijed određenom nivou $P = .001$, može se konstatovati, da morfološki, motorički i konativni prostori imaju uticaj na bacanje lopte o zid. Prema ovim pokazateljima, može se slobodno ući u detaljnu analizu uticaja svake pojedinačne varijable iz prostora prediktora na tretiranu kriterijsku varijablu.

Prema eksternom kriteriju, tj. prema uspjehu u motoričkoj aktivnosti kriterija postojeće manifestne varijable imaju slijedeće hijerarhijske značajnosti (tabela br.2): najveći i statistički značajan uticaj na kriterijsku varijablu imaju varijable MPGHCR – gađanje horizontalnog cilja rukom ($\text{Beta} .17$, $\text{Sig.} .01$), MBAU1O – ravnoteža uzduž otvorenih očiju ($\text{Beta} .16$, $\text{Sig.} .02$), MBFTAZ – taping nogama o zid ($\text{Beta} .15$, $\text{Sig.} .04$), MKOS3M – slalom 3 medicinke ($\text{Beta} -.14$, $\text{Sig.} .03$)

Tabela 1.

Regresiona analiza varijable ORBLZ

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.507(a)	.257	.128	6,00517

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	2871,907	40	71,798	1,991	,001(a)
	Residual	8294,285	230	36,062		
	Total	11166,192	270			

Tabela 2. Regresioni koeficijenti prediktora i kriterija ORBLZ

Model 1	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	58,342	22,685		2,572	,011
AVISTJ	-,003	,012	-,027	-,231	,817
ARASR	-,002	,009	-,023	-,214	,831
ADUŽN	-,007	,013	-,053	-,507	,613
ABIKR	,000	,029	,000	,004	,996
ABARAS	,039	,024	,137	1,651	,100
ADIRS	-,052	,147	-,026	-,350	,726
AMASTJ	,108	,068	,178	1,602	,110
AOBNDL	-,025	,025	-,105	-1,001	,318
AOBNTK	,021	,013	,169	1,659	,098
AKNDL	-,122	,100	-,124	-1,223	,223
AKNSTOM	-,052	,066	-,088	-,791	,430
AKNPL	,006	,108	,007	,060	,952
MKOS3M	-,341	,156	-,141	-2,181	,030
MKOKOP	-,237	,383	-,044	-,618	,537
MAGOSS	,061	,340	,013	,179	,858
MESBML	,023	,025	,063	,912	,363
MESSD	-,035	,025	-,120	-1,408	,161
MBR20M	1,380	2,314	,048	,596	,552
MBFTAN	-,055	,216	-,019	-,254	,800
MBFTAZ	,317	,154	,146	2,062	,040
MBFTAR	-,061	,103	-,041	-,594	,553
MRASKR	,067	,074	,069	,907	,365
MRSPTL	,038	,058	,045	,650	,517
MRLDCT	,011	,057	,015	,191	,848
MBAU1Z	-,043	,276	-,010	-,156	,876
MBAP1Z	,026	,672	,003	,039	,969
MBAU1O	,027	,011	,161	2,436	,016
MPCDŠ	-,011	,015	-,047	-,751	,454
MPGVCN	-,001	,023	-,003	-,045	,964
MPGHCR	,052	,020	,169	2,611	,010
MFLISK	-,028	,032	-,058	-,863	,389
MFLZLG	-,047	,046	-,068	-1,018	,310
MFLDPK	-,008	,059	-,010	-,137	,891
MBR20M2	-4,660	2,545	-,154	-1,831	,068
MBR20MS	1,808	3,370	,051	,536	,592
MBR50S	-1,255	1,272	-,099	-,986	,325
A1	,057	,046	,081	1,238	,217
I7	,030	,079	,024	,386	,700
T15	-,005	,038	-,008	-,122	,903
L17	,026	,045	,037	,565	,573

Diskusija

Najveći uticaj na bacanje lopte o zid ima varijabla iz prostora bazične motorike, preciznost gađanja horizontalnog cilja rukom. Razumljiva je relacija između ova dva testa jer su oba iz prostora iste latene motoričke dimenzije preciznosti. Slična je manifestna struktura motoričkih zadataka, a slični su i zahtjevi na angažmanu određenih psiholoških sposobnosti za procjenu daljine mete i analizu leta svakog bacanja, u cilju korekcije ciljanja. Iz ovoga proizilazi, da oba ova zadatka zahtijevaju učešće određenih intelektualnih sposobnosti koji uslovljavaju efikasnu realizaciju zadatih kretanja.

Razumljiv je pozitivni koeficijent determinacije prediktivne varijable za procjenu sposobnosti održavanja ravnoteže, uzduž klupice otvorenih očiju, na sposobnost bacanja rukometne lopte u cilj na zidu. I u situaciono - motoričkom zadatku, osnovni stav za ciljanje je takav da se ravnoteža narušava lijevo i desno. Isti faktori (kod oba testa) učestvuju u sposobnosti održavanja ravnoteže otvorenim očima.

Na kriterijsku varijablu sa značajnim pozitivnim koeficijentom projektovala se varijabla čija je intencija, mjerenje brzine frekvencije tapinga nogama o zid. Jedina manifestna sličnost kretanja između ova dva testa je ta, što se kod neovisne varijable, vrhom stopala gađa cilj na zidu, a u ovisnoj varijabli, izbačenom loptom se cilja u kvadrat na zidu. I repetitivno ponavljanje pokreta rukom u jednom testu a u drugom nogama, nije dovoljno da se smisleno poveže zajednička varijabilnost ova dva mjerna instrumenta.

Nesumnjiva je vrijednost testa za procjenu sposobnosti slalom vođenja tri medicinke, jer se češće javlja kao značajan u regresionim analizama ovog eksperimenta. Razumljiva je značajnost sposobnosti koordinacije nogu i ruku, jer se veći dio elemenata tehnike sportskih igara, odvija kroz sinhronizaciju rada ekstremiteta. I ovaj tretirani situaciono – motorički zadatak ovisi o ovoj sposobnosti, jer pokret bacanja lopte počinje opružanjem nogama, a završava rukama. Kod hvatanja lopte, proces fleksije (amortizacija lopte) ruku i nogu skoro je istovremen i nesumnjiv je pozitivan uticaj sposobnosti kinestetičkog osjećaja za loptu i sposobnost koordiniranja rada ruku i nogu.

Zaključak

Cilj istraživanja je bio utvrđivanje značajnosti i relativne veličine uticaja morfoloških karakteristika tijela, patoloških konativnih regulativnih meha-

nizama i bazičnih motoričkih sposobnosti na efikasnost izvođenja tehničkog elementa rukometne igre kod učenika srednje škole, starosti od 18-19 godina.

Regresiona analiza kriterijske varijable ORBLZ, pružila je dovoljno informacija o uticaju primijenjenih morfoloških, motoričkih i konativnih varijabli na uspjeh izvođenja tretirane kriterijske varijable.

Prema eksternom kriteriju, tj. prema uspjehu u motoričkoj aktivnosti kriterija, postojeće manifestne varijable imale su slijedeće hijerarhijske značajnosti: gađanje horizontalnog cilja rukom, ravnoteža uzduž otvorenih očiju, taping nogama o zid, slalom 3 medicinke.

Najveći koeficijent pozitivnog uticaja testa za procjenu preciznosti, ukazuje na važnost ove psihomotorne sposobnosti za efikasno bacanje lopte o zid.

Literatura

- Horga S., I. Ignjatović, K. Momirović, M. Gredelj (1982). *Prilog poznavanja strukture konativnih karakteristika*. Psihologija, 15, 3.
- Gredelj, M., D. Metikoš, A. Hošek, K. Momirović (1975). *Model hijerarhijske strukture motoričkih sposobnosti*. Kineziologija, (5) 1 – 2:7 – 82.
- Rogulj, N. (1995). *Utjecaj situacijsko-motoričkih pokazatelja na uspješnost učenika u rukometu*. Zbornik radova IV. Ljetne škole pedagoga fizičke kulture Republike Hrvatske, Rovinj, 128-129.

Summary

The aim of the research was to determine the significance and the relative size of the influence of morphological characteristics of the body, conative pathological regulatory mechanisms, and basic motor abilities on the efficiency of performing the technical element of handball, and throwing the ball against the wall, of high school students, aged 18-19 years. Regression analysis determined the correlation between explanatory variables and the performance of situational - motor task of the criteria. The results indicate the presence of significant projections of measures that reflect segments of accuracy, balance, speed of frequency of legs and coordination. ▣

Muhidin Halilović, Amela Memagić

EFEKTI PROGRAMA VJEŽBI ATLETIKE NA EKSPLOZIVNU SNAGU STUDENATA DRUGE GODINE

Sažetak

Cilj istraživanja je bio da se utvrde kvantitativne razlike u eksplozivnoj snazi donjih i gornjih ekstremiteta pod uticajem sadržaja skakačkih i bacačkih disciplina atletike. Izabrani uzorak ispitanika definisan je kao populacija studenata druge godine tjelesnog odgoja i sporta muškog spola, uzrasta od 19 do 20 godina. U eksperimentu je učestvovalo 22 ispitanika i obuhvaćeni su trenažnim radom realizacije plana i programa iz Atletike (bacanje kugle tehnikama "o Braien" i "barašnjikov", bacanje diska, skok u vis tehnikama "fosberi Flop" i "straddle", skok u dalj tehnikama "uvinućem" i "koračna". Mjerni instrumenti za procjenu eksplozivne snage sastojali su se od po 2 testa za donje i gornje ekstremitete. Istraživanje je bilo longitudinalnog karaktera i trajalo je 15 sedmica sa 30 trenažnih sati raspoređenih u 15 blok časova. Za analizu eventualnih promjena između inicijalnog i finalnog mjerenja eksplozivne snage donjih i gornjih ekstremiteta korišten je T – test za male zavisne uzorke. Zaključeno je da je na kraju eksperimenta, od četiri ovisne varijable, statistički značajna razlika, transformacionih procesa, samo kod jednog testa za procjenu eksplozivne snage ramenog pojasa.

Ključne riječi: *eksplozivna snaga, plan i program atletike, studenti*

Summary

The aim of the research was to identify quantitative differences in explosive strength of lower and upper extremities under the influence of jumping and throwing disciplines of athletics. The selected sample of examinees was defined as the second year student population in the of physical education and sport, which were male in an age range 19-20

years. 22 examinees participated in the experiment and they fell within the scope of the training work plan and implementation of programs in athletics (shot put techniques "O Braien" and "Barašnjikov", disk throwing, high jumping using "Fosberi Flop" and the "Straddle" techniques, long jump using "Twist" and "Stepping" techniques. Measuring instruments for the assessment of explosive strength consisted of 2 tests for upper and lower extremities. The study was longitudinal and lasted 15 weeks, 30 hours of training divided into 15 class blocks. For the analysis of possible changes between initial and final measurements of explosive strength of lower and upper extremities T – test was used for small dependent samples. It was concluded that at the end of the experiment, from four dependent variables, statistically significant difference of transformation processes is in only one test for assessing explosive strength of the shoulder belt.

Uvod

Studenti tjelesnog odgoja i sporta, u toku izvođenja nastave vježbi iz Atletike stječu nova saznanja o tehnicatletskih disciplina i u procesu radu povećavaju racionalnost kretanja i usavršavaju motorička znanja. Uprajnavajući opće i specijalne vježbe, prvobitne mogućnosti se mijenjaju, što dovodi do razvijanja i usavršavanja snage, brzine, izdržljivosti i drugih motoričkih bazičnih sposobnosti. Eksplozivna snaga najčešće je definirana kao sposobnost koja omogućava pojedincu maksimalno ubrzanje vlastita tijela, nekog predmeta ili partnera u aktivnostima tipa bacanja i suvanja, skokova, udaraca i sprinta (Milanović, 2005).

Ova motorička aktivnost ogleda se u svim pokretima u kojima cijelo tijelo, ili njegovi dijelovi ili opterećenje (sprava), produžavaju svoje kretanje uslijed dobijenog impulsa, odnosno početnog ubrzanja. Eksplozivna snaga, kao takva, predstavlja jednu od

determinanta uspješnosti u svim aktivnostima koje zahtijevaju očitovanje maksimalne mišićne sile u što kraćoj jedinici mjerenja (Newton i Kreamer, 1994). Dakle, eksplozivna snaga predstavlja važan faktor u onim aktivnostima u kojima je potrebno dati veliko ubrzanje masi tijela, masi pojedinih dijelova tijela ili vanjskom objektu.

Veličina eksplozivne snage je određena mogućnostima sumarnog naprezanja velikog broja mišićnih skupina koje sudjeluju u pokretu, uslovima potpune međumišićne i unutarumišićne koordinacije i najpovoljnijeg odnosa komponenata brzine i snage. volumen opterećenja kojim se najefikasnije transformira faktor eksplozivne snage mora se bazirati na komponentama sile i brzine, pri čemu se vježbe izvode u serijama maksimalnom brzinom ili frekvencijama pokreta. Intenzitet opterećenja je maksimalan i submaksimalan, odnosno na onom nivou koji omogućava značajne transformacione efekte, jer jedino akcentiranom komponentom intenziteta (sile i brzine) u okviru izvedbe određenog trenažnog zadatka možemo razviti eksplozivnu snagu. Eksplozivna snaga je samo dio spektra svih motoričkih sposobnosti potrebnih da se poboljša izvedba tehnike sportskih elemenata i djeluje na sveukupni antropološki status studenata.

Program Atletike 2 je realizovan u okviru 30 časova vježbi u zimskom semestru sa dva školska sata vježbanja sedmično, spojenim u jedan blok čas. U početku zimskog semestra nakon inicijalne dijagnoze nivoa eksplozivne snage gornjih i donjih ekstremiteta primjenjen je program atletskih disciplina u cilju uvježbavanja i usavršavanja osnovne tehnike motoričkih zadataka. Iz bacačkih disciplina izvršena je edukacija dvije tehnike bacanja kugle i bacanja diska a iz skakački "skok u dalj" "uvinućem" i "koračna". Na kraju sprovedenog plana i programa Atletike 2 urađeno je i završno mjerenje neovisnih varijabli.

Osnovni problem ovog istraživanja bio je da se ispita da li program bacačkih i skakačkih disciplina Atletike (kao eksperimentalni faktor) može doprinijeti da se utvrđeni nivo eksplozivne snage statistički značajno razlikuje na finalnom u odnosu na inicijalno mjerenje.

Osnovni cilj je bio da se utvrde efekti modela plana i programa atletskih disciplina na razvoj eksplozivne snage ispitanika obuhvaćenih trenažnim radom na vježbama iz predmeta "Atletika 2".

Metode rada

Ispitanici

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 22 studenta muškog spola, druge godine Pedagoškog fakulteta, Odsjeka za tjelesni odgoj i sport u Bihaću, starosti od 19 do 20 godina. Ispitivanjem su obuhvaćeni samo oni ispitanici koji su u vrijeme eksperimenta bili zdravi i koji su redovno pohađali vježbe iz Atletike.

Uzorak varijabli

Za procjenu eksplozivne snage primjenjena su po dva testa za gornje i donje ekstremitete koja su se u prethodnim ispitivanjima pokazala pouzdanim pokazateljima obavijesti (Kurelić i sar. 1975). Za procjenu eksplozivne snage nogu korišteni su testovi

skok u dalj iz mjesta (MESSDAM) i skok u vis iz mjesta (MESSVM) a za procjenu eksplozivne snage ruku korišteni su testovi bacanje medicinke iz ležanja (MESBML) i bacanje košarkaške lopte (MESBMKL)

Na univarijantnom nivou, T – testom, utvrđene su parcijalne kvantitativne razlike za svaku primijenjenu varijablu, koje su nastale kroz dvije vremenske tačke (inicijalno i finalno mjerenje).

Rezultati

U ovom istraživanju izvršena je analiza parcijalnih kvantitativnih razlika kretnih sposobnosti studenata u inicijalnom i završnom mjerenju na univarijantnom nivou. Najjednostavniji način razlikovanja ispitanika u dva mjerenja je, kada se razlike između aritmetičkih sredina dva mjerenja, analiziraju

na osnovu jedne latentne ili manifestne varijable. postupak za testiranje značajnosti parcijalnih razlika dva mjerenja, u jednoj varijabli, naziva se T – test. Na osnovu T – testa, utvrđuje se, koliko puta je razlika dviju aritmetičkih sredina, u jednoj varijabli veća od svoje pogreške. Smatra se, da je ta razlika statistički značajna, ako je najmanje dva puta veća od svoje pogreške ($\text{sig.} < .05$). Na osnovu prezentiranih rezultata aritmetičkih sredina (Mean) na početku i na kraju realizacije programa atletike, te na osnovu značajnosti promjena (p) testiranim (T – testom), može se uočiti da primjenjeni program nije proizveo statistički značajne promjene varijabiliteta u tri od četiri primjenjena testa za procjenu eksplozivne snage. Jedino se varijabla (MESBML), bacanje medicinke iz ležanja, nalazi na granici značajnosti ($t = 2,091$, $\text{sig.} = .049$), te se može smatrati da je ostvarena jedna parcijalna promjena.

Tabela 1. Vrijednosti T – testa inicijalnog i finalnog mjerenja eksplozivne snage

		Paired Differences					
	Varijable	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	t	df	Sig.(2-tailed)
Pair 1	MESDMI - MESDMF	-3.182	8.878	1.893	-1.681	21	.108
Pair 2	MESVMI - MESVMF	-1.682	3.772	.804	-2.091	21	.049
Pair 3	MEBMLI - MEBMLF	-46.818	109.692	23.386	-2.002	21	.058
Pair 4	MEBKLI - MEBKLF	-49.091	121.102	25.819	-1.901	21	.071

Diskusija

Dobijeni rezultati nisu iznenađujući s obzirom da eksplozivna snaga ima visok koeficijent urođenosti od 80 (prema Malacko, Rađo, 2004), te se na nju vrlo malo može uticati trenažnim operatorima.

Na temelju rezultata iz Tabele 1., u kojoj su prikazani podaci T – testa inicijalnog i završnog mjerenja eksplozivne snage studenata, vidljivo je da je samo u jednoj varijabli (MESBML – bacanje medicinke iz ležanja) došlo do pozitivne statističke promjene na samoj granici značajnosti na razini od 05.

Razlog pozitivnog uticaja ne moramo tražiti samo u primjenjenom kineziološkom tretmanu bacačkih atletskih disciplina. Pored uticaja vježbanja “bacanja” u slobodnom vremenu (uslovi za dodatno vježbanje postojali su samo za tu disciplinu) razloge možemo potražiti i u predmetima Gimnastika i Antropomotorika koji je u programu nastave trećeg semestra. Kroz uvježbavanje

gimnastičkih elemenata došlo je do povećanja snage gornjih ekstremiteta. Naime, skoro u svakom elementu vježbanja na spravama i “parteru” aktivna je muskulatura ruku. Svakako da su i vježbe iz Antropomotorike uticale na razvoj snage gornjih ekstremiteta.

Test bacanje košarkaške lopte (MESBKL) nije pokazao značajne statističke promjene jer bi fragmentarna brzina bila jedan od najbitnijih faktora za postizanje boljeg rezultata. Uticaj vježbanja na ovu motoričku sposobnost u ovoj dobi znatno je manji u odnosu na ranu mladost.

Razloge za statistički neznačajne promjene kod varijabli za procjenu eksplozivne snage donjih ekstremiteta možemo potražiti u načinu primjene kineziološkog programa “Atletike 2”.

Pri obučavanju atletskih disciplina korišteni su olakšavajući uslovi elemenata radi bržeg usvajanja. Za obuku bacačkih disciplina obuka je tekla bez bacanja kugle, a kada je ona korištena onda je mali broj studenata imao rekvizit, a ograničavajući faktor

je bio i prostor za bacanje te su studenti morali čekati na red. U "skokovima u dalj" skraćivan je zalet, a u "skokovima u vis" letvica je dizana na manju visinu.

Drugi način olakšavajućih uslova je izvođenje vježbe u sporijem tempu i ritmu koji se uglavnom koristio kod bacanja. Kod svih spomenutih olakšanih uslova, rad je morao biti diktiran stvarnom potrebom jer je bio diktiran stvarnom potrebom zbog slabog predznanjastudenata a zadatka vježbi je i upoznavanje studenata sa metodikom obuke. I specijalne vježbe upotrebljavale su se više u edukativne svrhe zbog nedostatka prostora, vremena i rekvizita.

Nisu korištene vježbe na "rezultat" koje mogu proizvoditi veće efekte na podizanju motoričkih sposobnosti. Korištene su vježbe na "tehniku" da bi se omogućilo studentima da skoncentrišu pažnju na pravilno izvođenje vježbe. Vježbanje na "rezultat" malo je primjenjivano jer se za konačnu ocjenu iz atletike računa samo kvalitet izvođenja atletskih disciplina.

Zaključak

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je utvrđivanje kvantitativnih, parcijalnih promjena eksplozivne snage donjih i gornjih ekstremiteta pod uticajem sadržaja vježbi skakačkih i bacačkih disciplina atletike, koje su realizovane u vremenskom periodu od 15 sedmica, kod studenata druge godine tjelesnog odgoja i sporta. To je jedno od važnih pitanja u izvođenju vježbi Atletike: Kolike i kakve su promjene nastale u prostoru kretnih sposobnosti nakon izvjesnog perioda pod uticajem određenih tretmana?

Na osnovu rezultata parcijalnih kvantitativnih postupaka (T-testa), utvrđeno je na kraju eksperimenta, da od četiri ovisne varijable statistički je značajna razlika samo kod jednog testa za procjenu eksplozivne snage ramenog pojasa. Pretpostavlja se da je do promjena došlo uslijed djelovanja programa vježbi bacačkih disciplina atletike, slobodnog dodatnog vježbanja i vježbi iz predmeta antropomotorika.

Kod tri testa eksplozivne snage nije došlo do statistički značajnih promjena. Za pretpostaviti je da programi vježbanja nisu u sebi sadržavali adekvatne kretne operatore u primjerenom vremenu i prostoru što je podrazumijevalo provođenje određenog doziranja, distribuciju i kontrolu opterećanja što bi trebalo dovesti do pozitivnih promjena u organizmu. Naime, u tijelu dolazi, uz ostalo, do adaptacijskih promjena

što se pozitivno reflektira i na funkcionalno stanje organizma studenta. Jasno je da će se takvi studenti za vrijeme vježbi bolje adaptirati na opterećenja, pa će i ukupni efekti rješavanja kretnih problema biti bolji.

Još jedan od razloga za nedostatak pozitivnih promjena eksplozivne snage donjih ekstremiteta jeste nedostatak uslova za dodatno vježbanje skakačkih atletskih disciplina, dok bacačke discipline za dodatno vježbanje ne traže nikakve posebne uslove.

Iz svih prethodnih navedenih konstatacija i zaključaka, a u cilju intenzifikacije i optimalizacije efekata rada u procesu izvođenja nastave vježbi iz Atletike, potrebno je da se program ocjenjivanja promjeni, to jest, uvede polaganje normi i da se obezbijedi prostori i vrijeme za dodatno vježbanje. □

Literatura

- Kurelić N., Momirović K., Stojanović M., Radojević Ž., i Viskić – Štalec, N. (1975). Struktura i razvoj morfoloških i motoričkih dimenzija omladine, Beograd: institut za naučna istraživanja. Fakultet za fizičku kulturu.
- Malacko, J., & Rađo, I. (2004). Tehnologija sporta i sportskog treninga. Sarajevo: FASTO Sarajevo.
- Milanović, L., Bašić, M. i Milanović, M. (2005). Razvoj brzinsko – eksplozivnih svojstava u tenisu. 14. ljetna škola kineziologa, Rovinj.
- Newton, R.U., Kraemer, W.J. (1994). Developing explosive muscular power; implications for a mixed methods training strategy. *Strength & Conditioning*, 16(5), 20 – 31.

Jasmin Hošić

ULOGA TEHNOLOGIJE U RAZVOJU POP MUZIKE

Sažetak

S ekspanzijom "techna" porastao je interes za generalnim proučavanjem odnosa pop-muzike i tehnologije, što je rezultiralo pojavom brojnih knjiga i studija koje su historijsku međuzavisnost pop muzike i tehnologije učinili očiglednom pokazujući da se historija pop muzike (posebno od pojave "rock'n'rolla") mora posmatrati u skladu s tehnološkim inovacijama u pravcu komponovanja, snimanja, produkcije, izvođenja, reprodukovanja, emitovanja i distribucije. Ova istraživanja su ukazala na to da je značaj tehnoloških inovacija za razvoj pop muzike mnogo veći nego što se to donedavno smatralo, da su sve forme umjetnosti i pop muzike zasnovane na dogovarajućoj tehnološkoj infrastrukturi.

Muzičari su oduvijek eksperimentisali s proširivanjem produktivnih kapaciteta instrumenata (promjena štima, korištenje gitare kao perkusivnog instrumenta) i tehničkih naprava, pri čemu je posebno zanimljivo kreativno prisvajanje neželjenih, tehnoloških kontraefekata, odnosno onoga što bismo mogli nazvati bukom, šumom, zvučnim viškom i sl. Tako su mikrofoni i "feedback" od tehnološkog kontraefekta prerasli u važne elemente rock muzike.

Ključne riječi: tehnologija, snimanje, produkcija, mašine, metamediji

Uvod

Nakon pojave techna 1988. godine (do tada se smatrao podžanrom čikaškog housea) kojim je detroitski zvuk doživio svoju globalnu promociju, techno postaje generalne kulturnih formi i umjetničkih pravaca koji su zasnovani na digitalnoj tehnologiji. Pojava techno muzike imala je dalekosežniji kulturni značaj, nego čitava muzička

inovacija¹. Ona je predstavljala prvi vidljivi korak tehnološki orijentiranih kulturnih rekonfiguracija i predstavlja popularnu mašinizaciju kultura. Tim povodom je Juan Atkins, jedan od detroitskih techno pionira dao slijedeću izjavu: "Znam da moja muzika zvuči kao da kompjuteri međusobno razgovaraju. Ne želim da zvuči kao pava grupa. Želim da zvuči kao da ju je stvorio tehničar."²

Atkins je bio jedan od prvih pop-muzičara digitalne ere, koji je javno progovorio o novoj sprezi čovjekove mašine u kreativnom procesu. Mašina nije više samo instrument ili alatka u službi tehničke imaginacije, ona više nije pasivni učesnik u proizvodnji značenja, već ravnopravan partner programiran za punopravnu interakciju s ljudskom inteligencijom.

Uloga čovjeka i mašine u stvaralačkom procesu, koju su još početkom 70-tih inicirali pioniri elektronske pop muzike "Kraftwek"³ postala je stvarnost digitalnog doba, ili kako je formulisao Ralf Hutter (jedan od članova "Kraftwerka") u pitanju je ostvarenje autorske kolaboracije "Mi sviramo na našim muzičkim mašinama, a ponekad one sviraju nas." Techno muziku su kako zbog njene tehnološke orijentacije tako i zbog konstrukcije formativnih obrazaca pop muzike osporavali muzički kritičari, ali činjenično ona još uvijek predstavlja posljednji revolucionarni događaj u pop muzici, bez obzira na muzički ukus, ipak se ne može osporiti. Ekspanzija techno kulture pokrenula je pitanja o ideološkom karakteru tehnologije. Ovdje se pojavljuje zanimljiv paradoks: techno u sferi komponovanja oslanja se na digitalnu tehnologiju upotrebom kompjutera, lera i ritam mašina, dok se u sferi izvođenja oslanja na stare analogne tehnologije, amofon i na nosač zvuka kakav je vinilska ploča, pretvorivši je zajedno s alofonom u tehnološki otpad, industrija vinila dobila je novi zadatak da zadovolji pojavu DJ kulture. Sada

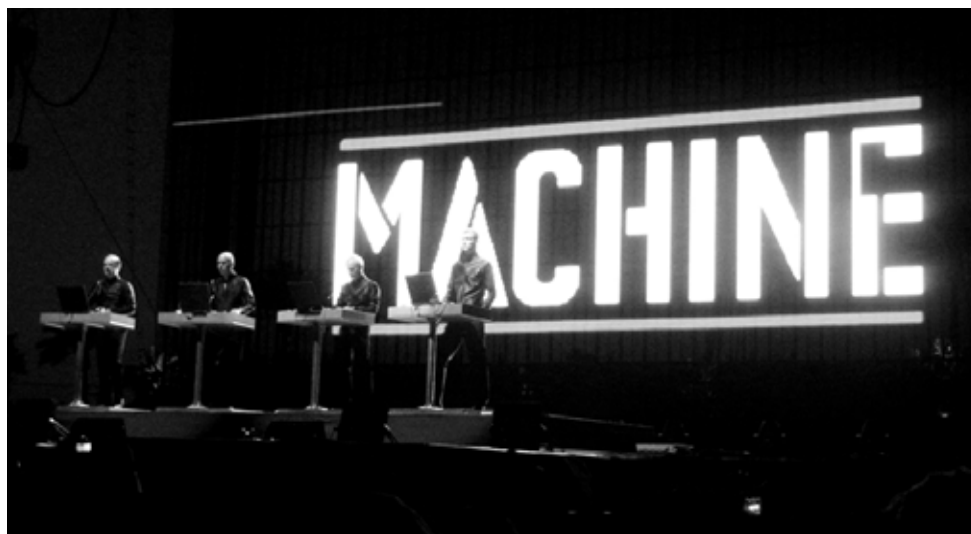
1 Frith, Simon, *The Industrialization of Music*, 34. str, Cambridge: Polity Press, 1988.

2 Ibid

3 Poschardt, Ulf, *Dj-Culture*, str. 13, London: Quartet Books, 1998.

se gramofoni i vinilske ploče proizvode isključivo za potrebe DJ tržišta, dok su slušaoci prisiljeni da tu istu muziku kupuju u skupljem CD formatu.

Techno je na ovaj način afirmisao novu, digitalnu tehnologiju i ekspanziju, te je reafirmisao i staru,

analognu tehnologiju koju je preformulisao u digitalnom okruženju. Techno je transformisao funkcionalni status ploča i gramofona tako što ih je u potpunosti emancipovao kao izvođačke muzičke objekte (DJ ne pušta, već svira ploču). Na isti način se može govoriti o DJ-u kao metamuzičaru, koji pravi muziku od druge muzike.

Ako su novi mediji, kako tvrdi američki teoretičar novih medija Lev Manovich, metamediji⁴, jer koriste stare medije kao svoj osnovni materijal. Techno je prvi u potpunosti tehnološki koncipiran i formalno publikovan globalni fenomen u pop-muzici, koji je konstruirao specifičan klupsko-raverski folklor tako što je bio u potpunosti uronjen u tehnološko okruženje. Naravno, ovdje se treba prisjetiti da su "Kraftwerk" od samog početka karijere temeljito radili na ideologizaciji mašinske estetike i robotizacije, kreirajući audio-vizualni koncept, koji se može definisati u terminima totalnog tehnološkog determinizma. "Kraftwerk" je uz elektro pop Georga Clintona i housa predstavljao ključnu muzičku referencu detroitskih techno pionira, primjer muzike koja je u potpunosti odbacila klasičan pop instrumentarijum i koja i danas zvuči kao da mašine međusobno razgovaraju.

S ekspanzijom techna porastao je interes za generalnim proučavanjem odnosa pop- muzike i tehnologije, što je rezultiralo pojavom brojnih knjiga

i studija koje su historijsku međuzavisnost pop muzike i tehnologije učinili očiglednom pokazujući da se historija pop muzike (posebno od pojave rock'n'rolla) mora posmatrati u skladu s tehnološkim inovacijama u pravcu komponovanja, snimanja, produkcije, izvođenja, reprodukovanja, emitovanja

i distribucije. Ova istraživanja su ukazala na to da je značaj tehnoloških inovacija za razvoj pop muzike mnogo veći nego što se to donedavno smatralo, da su sve forme umjetnosti i pop muzike zasnovane na odgovarajućoj tehnološkoj infrastrukturi (npr. klavir i metronom su

mehanički i tehnološki objekti). Poruka tehnologije jeste promjena koju ona uvodi, zapisao je Marshal McLuhan, a kada je pop muzika u pitanju, onda ta poruka glasi: Pop muzika shvaćena kao masovni kulturni fenomen jeste produkt razvoja modernih tehnologija, koje su u potpunosti izmjenile strukturu odnosa unutar i oko muzike, koja postaje industrijska grana po sebi - muzička industrija⁵. Sam pojam muzička industrija nedvosmisleno ukazuje na to da je pop muzika produkt industrijskog procesa, ili preciznije, muzika je samo sirov materijal koji se prolazeći kroz filtere aparata muzičke industrije kristalizira u robu koja, kao finalni produkt, nije samo muzički sadržaj, nego je i umjetnička, tehnološka i komercijalna investicija⁶.

Svaki žanr pop muzike naročito je fetišizirao pojedine instrumente (gitara u rocku, bas i bubanj u dubu, klavijature u elektro popu, sampler u hip-hopu), što znači da se historija pop muzike može posmatrati i kroz pomjeranje fokusa fetišizacije, u skladu s dominantnom ulogom pojedinog instrumenta u oblikovanju estetike određenih žanrova.

Također se može konstatirati i to da je pomjeranje fokusa povezano s razvojem tehnologije, odnosno s uvođenjem tehnološki prilagođenih instrumenata koji amplificiraju i modificiraju zvuk svojih predaka (od bubnja do ritam mašine, od akustične do

4 Manovič, Lev, *Avangarda kao softver*, str. 52, Beograd: Centar za savremenu umetnost, 2001.

5 Francastel, Pierre, *Umjetnost i tehnika*, časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Beograd: Nolit, 1964.

6 Frith, Simon, *The Industrialization of Music*, 39. str, Cambridge: Polity Press, 1988.

električne gitare, od kontrabasa do bas gitare, od klavira preko električnog klavira do sintisajzera).

Po Simonu Firthu⁷ električna amplifikacija integralna je kulturnom i socijalnom razvoju pop muzike: ona nije samo izmijenila zvuk instrumenta, već i skalu živog izvođenja i recepcije, publika je podjednako involvirana kao i izvođači pošto se elektronska buka razmjenjuje između izvođača i publike. Uvođenje električnih instrumenata i elektronskih naprava često je bilo praćeno negodovanjima i otporima zaljubljenih u prirodan zvuk o čemu svjedoči i legendarna epizoda s New Port folk festivala iz 1965., kada je Bob Dylan, pojavivši se na sceni s električnom postavom, izazvao bijes u publici i bio prinuđen da se povuče sa scene nakon izvođenja prve numere, zato što je iznevjerio osnovni postulat folk ideologije – akustičnu svirku. U pitanju je jedan od onih trenutaka kada je tehnologija postala agresivno upadljiva. Tada mnogi nisu shvatili da je promjena paradigme historijska nužnost, a ne ideološka destrukcija prethodne paradigme. Kako navodi Pierre Francastel, preobražaj umjetnosti kroz razvoj tehnologije postavlja problem raskida koji izaziva poremećaje u društvenim navikama, što se u domenu estetskog postavlja kao pitanje održanja starih vrijednosti⁸.

Primjeri korespondencije između razvoja muzike i razvoja tehnologije možemo pronaći i u klasičnoj muzici. Claude Debussy bio je u toj mjeri fasciniran uvođenjem trećeg klavirskog pedala što ga je navelo da komponuje komade specijalno nemijenjene za taj pedal, koji služi za proizvodnju efekata u boji tona. Ako su "Kraftwerk" prvi počeli koristiti ritam mašinu, za njenu socijalizaciju zaslužna je plesna muzika u rasponu od Euro-disca do hip-hop, kao što je i usavršavanje ritma mašine (prva programirana ritam mašina pojavila se 1975) reciprično doprinijela razvoju plesne muzike. Ovakvi bi se primjeri mogli pronaći i u pogledu drugih instrumenata i tehnologije. S obzirom na to da se muzička tehnologija može definisati kao složen kompleks osmišljenih aktivnosti koje se kristalizuju oko tehnika odnosno oko onog što se obično naziva radnim ambijentom muzičara - to znači da instrument predstavlja samo jedan od brojnih tehničkih objekata iz radnog ambijenta. Ovaj ambijent sačinjavaju: tehnologija snimanja, reprodukcije, emitovanje, nosači zvuka, muzički uređaji i izvođačka oprema.

Kada se ovome pridodaju i tehnologija masovne komunikacije (radio, TV, internet), postaje jasno u

kojoj je mjeri cjelokupan univerzum pop muzike zasićen tehnologijom, odnosno koliko je uloga tehnologije važna ne samo u oblikovanju muzike već i u njenoj masovnoj konzumaciji i socijalizaciji. Studijski inženjering zvuka nesumnjivo je jedan od ključnih stupova u oblikovanju i razvoju pop muzike od 50-tih godina na ovamo, mada studio za većinu konzumenata predstavlja proizvodni pogon, na čiju se funkciju dugo vremena nije obraćala prevelika pažnja. Pozicija studija u odnosu na koncertnu dvoranu i nosače zvuka tako je ličila odnosu između kuhinje i sale u restoranu: nije važno kakoi kojim sredstvima se hrana pripremi, već kako se servira i kakav joj je okus⁹.

Studio se vrlo postepeno počeo vrednovati kao izuzetno važan elemenat kreativnog procesa i do pasivnog sredstva za registraciju zvuka postao nekom vrstom čvrste dimenzije muzike. Značajan razvoj studijske tehnologije započinje nakon Drugoga svjetskog rata, prijesvegasa usavršavanjem mikrofona i prelaskom s voštane ploče na magnetofonsku traku koja otvara mogućnost višestruke manipulacije snimljenim materijalom. Kasnije povećanje broja kanala za snimanje doprinijelo je razvoju studijskog mišljenja muzike, mogućnošću komponovanja i dskomponovanja u studiju, povećanju broja instrumenata, i što je najvažnije, muzičar je konačno rasterećen imperativa preciznog studijskog izvođenja. Četrdesetih godina insistiralo se na što vjernijem prenošenju zvuka živog izvođenja (jedina kontrola zvuka bila je udaljenost mikrofona od instrumenata), što znači da je naglasak bio na izvođenju, a ne na registrovanju. Drugim riječima insistiralo se na vjerodostojnosti reprodukcije, pa tako i današnji slušalac tih snimaka može jasno da ouči da se radi o živom izvođenju.

Ipak, 50-tih godina kada dolazi do masovne produkcije i prodora elektronskih tehnologija, a reklamni slogani su saopćavali da stereo ploče donese koncertni zvuk u vašu sobu. Tim povodom britanski muzičar, producent i pisac David Toop piše kako je bio razočaran kada je prvi put čuo "Ronettse" uživo s obzirom na to da se u koncertnom izvođenju izgubila magija studijskog zvuka koji je kreirao legendarni studijski čarobnjak Phil Spector. Toop je, dakle, izvršio poređenje studijskog i koncertnog zvuka shvativši da je studijski zvuk bio neponovljiv u živom izvođenju i da zasluge za uspjeh "Roonetsa" u mnogo većoj mjeri pripadaju tehnološkim operacijama u studiju nego muzičkim kvalitetama grupe. Iako su u početku producentni inženjeri

7 Ibid

8 Adorno, Theodor W, *Curves of the needle*, str. 121, Oxford: University Press, 1990.

9 Rose, Tricia, *Sampling and repetition in rap production*, str. 55, Seattle: Bay Press 1994.

zvuka predstavljali ljude iz sjenke, anonimna imena s omota ploča, vremenom je funkcija studijske obrade zvuka prevrednovana, pa se njihov rad počeo smatrati naročitom umjetničkom profesijom.

Phil Spector, Brian Wilson, George Martin, Lee Strach Perry, Joe Meek, Quincy Jones, George Clinton i drugi dobili su status studijskih i muzičkih revolucionara koji su originalnim balansiranjem odnosa između instrumenata, uključivanjem akustike studijskog prostora i dodavanjem studijskih efekata, proizveli ono što se danas naziva umjetnost snimanja¹⁰.

Za promociju studija kao muzičke mašine najzaslužniji su prvi jamajčanski dub producenti¹¹ kao što su: King Tubby, Lee Strach Perry, Bunni Le i drugi. Dub producenti su prvi u svojoj profesiji stekli status istinskih pop zvijezda i autentičnih muzičkih autora, i što je još važnije, oni su bili prvi autori u historiji pop muzike koji su svoju muziku stvarali od materijala postojeće muzike (remiks) i to uz pomoć mašina. Za razliku od "Kraftwerka" koji su smatrali da je studio vještačka inteligencija, on postaje nešto više ili kako je to formulisao Bob Marley sredinom 70-tih godina: "Kulturni spiritualni centar modernog Kingstona". Dub produkcija zasniva se na dokomponovanju i preuramljivanju, usporavanju, ubrzavanju i premotavanju trake i slično.. Pri tome treba imati u vidu i to da su jamajčanski dubmasteri, za razliku od evropskih i američkih producenata, radili na zastarjeloj low-fi studijskoj opremi čije je nesofisticiran često prljav zvuk dao osnovnu aromu ranoj dub-muzici. Dinamična tehnološka imaginacija specifična je za razvoj pop muzike u siromašnoj zemlji trećeg svijeta kakva je Jamajka. Od ranih zvučnih sistema, do njihovog prerastanja u studije i producentske kuće, muzičari i producenti bili su prinuđeni da su u skladu sa potrebama tehnički modificiraju i usavršavaju dotad arhaičnu opremu.

Kako navodi teoretičarka afroameričke kulture Tricia Rose, korištenje mašina izvan okvira njihove namjene karakteristično je za mnoge forme crne muzike¹². Bez obzira na to da li se radi o modifikaciji opreme, korištenju tehnoloških fenomena u kreativnom procesu ili o prekoračenju standarda

produkcije, zasluga crne elektronike je u tome što je proširujući tradicionalni koncept pop-muzike, pravila i proširivala funkcionalne limitetehnoloških mašina.

Naravno, muzičari su oduvijek eksperimentisali s proširivanjem produktivnih kapaciteta instrumenata (npr. promjena štima, korištenje gitare kao perkusivnog instrumenta i sl.) i tehničkih naprava, pri čemu je posebno zanimljivo kreativno prisvajanje neželjenih, tehnoloških kontraefekata, odnosno onoga što bismo mogli nazvati bukom, šumom, zvučnim viškom i sl. Tako su mikrofonijska i feedback od tehnološkog kontraefekta prerasli u važne elemente rock muzike.

U vremenskom rasponu od doba Hendrixa do Sonic Youtha proizvodnja distorzije i buke u pop-rok muzici varira. Tehnološki kontraefekti često su znali da prerastu u spektakle ritualizovanog nasilja nad tehnologijom ("Who", Hendrix¹³) ili savremenu škrečovanje u DJ tehnikama. Jamajčanski zvučni sistem značajan je i po tome što je praktično pokrenuo proces transformacije DJ-a od anonimnog službenika diskoteke, koji je obično izolovan u posebnoj kabini do izvođača odnosno do pop-zvijezde.

Pored jamajčanskih DJ-a među pionire transformacije klupskog DJ-a u pop-zvijezdu spada i legendarni DJ Francis Grasso koji je u potpunosti promijenio poziciju DJ-a na njujorškoj klupskoj sceni. Prije svega nije se prilagođavao muzičkom ukusu publike, a prvi je počeo da svira ploče umjesto da ih pušta, miksao je različite muzičke žanrove i paralelno puštao dvije ploče na dva gramofona. Muzička industrija dala je također svoj doprinos rastućoj popularizaciji disco kulture: pojavljuju se autorski DJ albumi, snimaju se produžene verzije re-editovanih pjesama isključivo namijenjenih klupskom tržištu, i po prvi put u historiji gramofonije pojavljuje se ploča s muzikom pravljenom isključivo za klupsko gramofonsko izvođenje, a sama ploča je od pasivnog nosača zvuka u skreć tehnici hip-hopa postala perkusivni instrument. Prvi eksperiment sa gramofonskim zasnovanom muzikom izveli su Paul Hindemith i Ernest Toch u Berlinu 1930. kombinujući gramofonsku produkciju i živo izvođenje u želji da prošire repertoar muzičkog

10 Toop, David, *Ocean of sound*, London: str. 46-49 Thames and Hudson, 1995.

11 Dub Producenti su producenti koji su komponovali nova muzička djela, a koja su se zasnivala na već postojećim, dokomponiraju, prekomponovanje, ubrzavanje ili usporavanje muzičkih kompozicija i sl.

12 Rose, Tricia, *Sampling and repetition in rap production*, str. 12-13, Seattle: Bay Press 1994.

13 Who- popularna Američka rock grupa koju je osnovao Pete Townshend, među prvima je pravila spektakularne scenske nastupe na otvorenom, briljirali su na festivalima rock muzike "Motown ili Woodstock" prvi su uveli glumu na rock sceni, snimili prvu rock operu "Tommy" nakon njih jednako je i zapažen i slavni gitarist Jimi Hendrix.

materijala dok je DJ gramofonisanje samonikli i spontani izum i predstavlja razliku između živog izvođenja i reprodukcije. Svoju definiciju o muzičkoj tehnologiji dao je i Theodor Adorno u svojim napisima o muzičkoj tehnologiji i gramofonskoj ploči. On kaže da je: "Muzički zapis postao virtuelni događaj koji se više ne odigrava pred mikrofonom, već isključivo na magnetofonskoj traci, odnosno u brazdama ploče¹⁴". Ova nam slika ilustruje obrat u recepciji muzike koji je proizvela reproduktivna tehnologija. S tim u vezi treba spomenuti i to da su avangardni kompozitori, Luigi Russolo i Karlheinz Stockhausen konstantno pokazivali interes za istraživanje zvuka u vanmuzičkoj sferi. Russolo je svoj koncept umjetnost buke demonstrirao pomoću mehaničkih i električnih naprava za proizvodnju buke koje je sam konstruisao dok je Stockhausen eksperimentisao sa miks pultom tokom izvođenja djela tako što je dirigovao kanališući instrumente kroz miks pult, pojačavajući i utišavajući zvuk i podvrgavajući ih elektronskom tretmanu putem modulatora.

Sa usavršavanjem digitalne tehnologije postupak snimanja je pojednostavljen: danas je moguće muziku snimiti na PC-u s odgovarajućom softverskom i hardverskom opremom. Kompjuter je istovremeno generator zvučnog materijala, mašina za komponovanje i snimanje, miks pult, nosač zvuka i muzički uređaj. Popularni softver MIDI (Musical Instruments Digital Interface) poznat kao softverski orkestar omogućava efektanu komunikaciju između elektronskih klavijatura, semplera i sekvencera, kroz njihovo međusobno usaglašavanje.

Dalji razvoj pop-muzike teško je predvidjeti. Od "Kraftwerka", dubmastera, hip-hop umjetnika, DJ-a i mnogih drugih stvaralaca koji nisu spomenuti u ovom tekstu, do kompjutera i drugih tehnoloških mašina, budućnosti pop-muzike je neizvjesna.

Literatura

- Barrow, Steve i Peter Dalton, *Raggae*, London: the Rough Guide, 1998.
- Čavlović, Ivan, Izrada seminarskog rada (teorijski dio), *Muzika*, V/2 br.18, Sarajevo:
- Muzikološko društvo F BiH, 2001. str.10-21
- Eno, Brian, *Studio kao sredstvo za komponovanje*, Beograd: SIC, 1966.
- Francastel, Pierre, *Umjetnost i tehnika*, časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Beograd: Nolit, 1964.
- Frith, Simon, *The Industrialization of Music*,

Cambridge: Polity Press, 1988.

- Manović, Lev, *Avangarda kao softver*, Beograd: Centar za savremenu umetnost, 2001.
- Poschardt, Ulf, *Dj-Culture*, London: Quartet Books, 1998.
- Rose, Tricia, *Sampling and repetition in rap production*, Seattle: Bay Press 1994.
- Toop, David, *Ocean of sound*, London: Thames and Hudson, 1995.
- Woodward, Kathleen, *Virtual keyboards and cultures on the brink*, Seattle: Bay Press, 1994.

Summary

The interest in studying the relationship between pop music and technology increased with the expansion of techno. It resulted in the emergence of numerous books and studies that have made historical interdependence between pop music and technology obvious, showing that the history of pop music (especially the appearance of rock'n'roll) must be seen in line with technological innovations in the way of composing, recording, production, performance, reproduction, transmission and distribution. The research has indicated that the importance of technological innovation for the development of pop music is much higher than it is generally believed. All forms of art and pop music are based on the appropriate technological infrastructure.

Musicians have always experimented with expanding the productive capacity of the instruments (the usage of a guitar as a percussive instrument) and technical devices where technological counter-effects are particularly interesting. ▣

¹⁴ Adorno, Theodor W, *Curves of the needle*, str. 176-177. Oxford: University Press, 1990.

Meho Čaušević, *autoportret*

Meho Čaušević, rođen je 11.6.1972. godine u Beogradu.

Osnovnu i srednju školu završio je u Velikoj Kladuši, a Akademiju likovnih umjetnosti u Sarajevu. Na istoj je magistrirao slikarstvo i stekao umjetnički stupanj magistar slikarstva.

Trenutno je na poslijediplomskom doktorskom studiju slikarstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu pod mentorstvom redovitog profesora Igora Rončevića.

Uposlen je na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Bihaću, gdje radi kao docent za oblast Teorija i metodika likovne kulture.

Učesnik je na dvanaest internacionalnih likovnih kolonija te više dobrotvornih aukcija.

Dosad je imao sedam samostalnih izložbi slika u Bihaću, Velikoj Kladuši, Zagrebu, Sarajevu, Tuzli i Karlovcu.

Izlagao je na pedeset i jednoj kolektivnih izložbi u Velikoj Kladuši, Bihaću, Cazinu, Bužimu, Bosanskom Petrovcu, Bosanskoj Krupi, Sanskom Mostu, Sarajevu, Tuzli, Mostaru, Karlovcu, Zagrebu, Pagu, Zadru i Novalji.

Jedan je od osnivača Udruženja likovnih umjetnika "Velika Kladuša", kao i inicijator održavanja Internacionalne kolonije slikara "Stari grad" u Velikoj Kladuši.

Objavio je dva rada u časopisu za obrazovanje, nauku i kulturu "Most" iz Mostara.

Član je Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, Udruženja likovnih umjetnika Unsko-sanskog kantona, Udruženja likovnih umjetnika Velika Kladuša i Udruge likovnih umjetnika ZADART iz Zadra.

UPUTE SARADNICIMA

U časopisu Post Scriptum bit će objavljeni tekstovi koji se uklapaju u koncepciju časopisa i koji zadovoljavaju tehničke zahtjeve i koji se dostave u zadanom roku.

Naučni radovi ne smiju biti duži od 12 kucanih stranica i moraju sadržavati slijedeće elemente: ime i prezime autora i instituciju u okviru koje radi, naslov (naslov treba biti kratak, jasan, koncizan), sažetak, glavni dio rada, literaturu, sažetak na stranom jeziku (engleski ili njemački), kao i odjeljak ključne riječi (do 5 riječi).

Autori se mole da se rukovode Uputama, budući da to znatno pojednostavljuje procese lekture, korekture i pripreme za štampu. Na ovaj način smanjuje se potreba za naknadnim izmjenama i ubrzava objavljivanje časopisa.

Kategorizacija radova

Znanstveni radovi:

1. Pregledni rad je rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos;
2. Originalni znanstveni rad je rad u kome se iznose rezultati vlastitih istraživanja primjenom znanstvenih metoda;
3. Ostali oblici: znanstvena kritika, studije slučaja i slično, ukoliko takav rad, prema mišljenju recezenta, doprinosi unapređenju znanstvene misli.

Stručni radovi:

1. Stručni rad nudi iskustva za unapređenje profesionalne prakse, ali ne moraju biti nužno zasnovana na znanstvenim metodama;
2. Prikaz knjige, programa, slučaja, znanstvenog događaja i sl.

Ocjena rada se donosi analitički na osnovu slijedećih elemenata:

1. razumljivost svih aspekata rukopisa,
2. pogodnost za objavljivanje u časopisu,
3. jasnoća istaknutog cilja rada,
4. adekvatnost primijenjenog metoda istraživanja,
5. jasnoća prezentiranih rezultata,
6. korištenje adekvatne literature,
7. adekvatnost citiranja
8. podudarnost zaključaka rezultata i diskusije,
9. jasnoća i jednoznačnost zaključaka,
10. jasnoća i nedvosmislenost stila pisanja,

Prijedlog odluka recenzenta:

1. Rukopis se prihvata u postojećoj verziji i preporučuje za objavljivanje
3. Rukopis se prihvata i objavit će se nakon predloženih izmjena
5. Rukopis se ne prihvata i ne preporučuje za objavljivanje;

P.S. Upute kao i rok za dostavljanje tekstova pronaći ćete na web stranici: www.pfb.ba

